

İSLAM ÜLKELERİNDE ÇAĞDAŞ CAMİ MİMARİSİ SORUNSAĞI

AMİNEĐĐİN SALİMİ

**YAKINDOĞU ÜNİVERSİTESİ FEN
BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

MİMARLIK ANA BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

LEFKOŞA 2013

İSLAM ÜLKELERİNDE ÇAĞDAŞ CAMİ MİMARİSİ SORUNSALI

AMİNEDDİN SALİMİ

**YAKINDOĞU ÜNİVERSİTESİ FEN
BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

MİMARLIK ANA BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

LEFKOŞA 2013

Amineddin SALİMİ: İslam Ülkelerinde Çağdaş Camii Mimarisi
Sorunsalı

Fen Bilimleri Enstitüsü Müdürü

Prof. Dr. İlkay Salihoğlu

Tez 05/07/2013 Tarihinde Aşağıdaki Jüri Üyeleri Tarafından
Oy Birliği ile Kabul Edilmiştir

Jüri Üyeleri :

Prof. Dr. Nuran Kara PİLEHVARİAN, Danışman,
Yakın Doğu Üniversitesi,
Mimarlık Bölümü

Yrd. Doç. Dr. Enis Faik ARCAN, Jüri Başkanı,
Yakın Doğu Üniversitesi,
Mimarlık Bölümü

Yrd. Doç. Dr. Zehra ÖNGÜL, Jüri Üyesi,
Doğu Akdeniz Üniversitesi,
İç Mimarlık Bölümü

DEKLERASYON

Bu tezin hazırlanmasında; telif haklarını ihlal edecek herhangi bir çalışma ve bilgi kullanımının yapılmadığını beyan ederim.

İsim: Amineddin Salimi

İmza:

Tarih: Haziran 2013

TEŞEKKÜR

Mimarlık mesleğinin öğrenilmesinde ara kademelerden biri olan master eğitimimin ve asistanlığımın sonuna gelmiş bulunuyorum. Uzmanlık eğitimim boyunca ilminden faydalandığım, insani ve ahlaki değerleri ile de örnek aldığım, tecrübelerinden yararlanırken göstermiş olduğu hoşgörü ve sabır ile; yanında çalışmaktan onur duyduğum değerli Prof. Dr. Nuran Kara Plehvarian’a, bir aile olduğumuz bana yardımcı olan hocalarıma ve birlikte çalışmaktan zevk aldığım asistan arkadaşlarıma; teşekkür ederim.

Bu günlere gelmem de büyük pay sahibi olan annem Shahla Ebrahimi ve babam Lotfollah Salami ve eşim Ayşegül Yurtyapan Salimi’ye teşekkür ederim.

ÖZET:

Cami ve mescit her ikisi de farklı fonksiyonları olan ibadet alanlarıdır. Cami, şehirlerin önemli merkezlerinde, büyük ve çok sayıda cemaatin; vakit namazlarını, Cuma ve bayram namazlarını kıldığı ibadet yeridir. Mescit ise daha küçük ölçekli, genellikle vakit namazlarının kılındığı yerler olarak düşünülüp yapılmıştır.

Caminin isminde gizli derin tanım aslında: toplayan; hayatı, insanları ve onların hayatla ilgili sorunlarını toplayarak konuşulacak, her türlü sevinç-dert paylaşacak mekandır. İslamiyet'in başlangıcında, yeni bir din oluşuyordu/vardı ve inananların soru ve sorunlarını konuşacak bir mekan lazımdı. İlk cami sayılan Peygamberin Evi'nde (Mezcid-i Nebevi) bu eylemlerin başlangıç yeridir. Zamanının var olan malzeme birleşimi ile İslamiyetin bazı sembelleri burada şekil bulmuştur. Hurma kütüğü- mimber'e, yönelmeyi işaret eden taş mihrap'a ortada var olan kuyu şadırvan'a dönüşmüş olarak daha sonra diğer camiilerde karşımıza çıkmaktadır.

Günümüze kadar farklı İslam devletlerin de cami, yaşanan bölgenin iklimine, farklılıklarına ve kültürüne göre kimi ufak değişimler geçirsede genel form olarak hep aynı ilahi anıtsallığı, anlamı ve kutsallığı taşımaktadır. Camiler ibadet amacını fiziki anlamda yerine getirecek düzende yani fonksiyonel anlamda doğru; bulunduğu çağ içinde geçmiş dönemlere ait eserlere benzetilen kopyalar değil, kendi dönemine ait bir kimlik ile tasarlanmış olmalıdırlar. Fakat şimdi yaşadığımız dönemde özellikle günümüz çağdaş yorum katılmış ve tasarımları yapılırken günümüzün teknolojik olanaklarından, gerek inşaat teknolojileri ve malzemeleri, gerekse de mekanik ve elektrik mühendislik düzenleri olarak, maksimum ölçüde yararlanılan projeleri az görmekteyiz. Günümüz teknolojisini hangi ölçekte kullandıkları araştırmanın ana konusunu oluşturmaktadır, insanlar ibadet ederken kendi çevreleyen ilahi gücün simgesi bir mekan içinde buluyor. Bu durumun gerçekleşmesine neden olan koşulların değerlendirilmesi, bu çalışmanın ilgi alanı içerisinde.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: Cami, Cami Mimarisi, Kimlik Sorunu, Çağdaş Camii Mimarisi, İslam Dini.

SUMMARY:

Mosque and masjid are two prayer place with different functions. Mosques are placed to gather located at city centers for, big and crowded communion, for ritual worship, Friday (Cuma) worship and national Islamic worships. Masjid is a smaller scaled place, located at districts and neighborhoods, made for usually ritual worships.

The definition of mosques is in the name actually: a place to gather, life, people and their lives to share about their problems, here every kind of joy and sorrow. At the beginning of Islam, a new religion was being formed/consisted, and there was to be a place for the believers to gather. The Prophets House (Mezcid-i Nebevi) as accepted to be the first mosque, was also a place for these actions. With the time's existent material some of Islam's symbols have formed in here. Date palm log into minbar, stone used for inciling into mihrab and the well in the middle turned into a water fountain later at other mosques.

Until now different Islamic nations have all had mosques which had the same monumental and holy soul, even if the climatic and cultural differences were seen. Mosques should be physically capable to accomplish its functions rightly. They should not be copies of earlier master pieces despite the time era it is in but should have their own identities and be designed with it. Although despite that during the time period, designs with contemporary observation with the technological support from modern construction knowledge and materials, also mechanical and electrical engineering is seen very little. Assessment of these conditions that led to this situation, is in the interest area of this study.

KEY WORDS: Mosque, Mosque Architecture, Architecture Identity, Islam Religion, Contemporary Mosque Architecture.

ŞEKİL LİSTESİ:

Şekil 1: Mescid-i Nebevi Hz.Muhammed Dönemindeki Planı

Şekil 1.1: Mescidi Nebevi (Mescid-i Nebi) Temsili Resmi

Şekil 1.2:Mescid-ül Nebevi/Günümüzde Ravza-i Muhtahar

Şekil 2: Jupiter Tapınağı Günümüz Kalıntılarının Resmi

Şekil 2.1: Jupiter Tapınağı Temsili Resmi

Şekil 2.2:İlk Anıtsal Cami Şam Emeviye

Şekil 2.3:İlk Anıtsal Cami Şam Emeviye Planı

Şekil 2.4:İlk Anıtsal Cami Şam Emeviye

Şekil 2.5: Mihrap Ayrıntılı Resmi

Şekil 2.6: Mihrap Ayrıntılı Resmi

Şekil 2.7: Minber Ayrıntılı Resmi

Şekil 2.8: Minber Süslemelerinden Bir Resmi

Şekil 2.9: Maksure (Kusare) Örneği

Şekil 2.10: Şam Emeviye Cami Avlu

Şekil 2.11: Şam Emeviye Cami Şadırvanı

Şekil 2.12: Şam Emeviye Cami Şadırvanı

Şekil 2.13: Şam Emeviye Cami Beytülmal

Şekil 3: Kubbetüs Sahra Ve Mescid-ül Aksa Plan Şeması

Şekil 3.1: Samara Ulu Cami

Şekil 3.2: Samara Ulu Cami Planı

Şekil 3.3: Samara Ulu Cami Kalıntıları

Şekil 3.4: Samara Ulu Cami Cepheden Görünüş

Şekil 3.5: Samara Ulu Cami Minaresi

Şekil 4: Tolunoğlu Ahmed Cami

Şekil 4.1: Tolunoğlu Ahmed Cami Planı

Şekil 4.2: Tolunoğlu Ahmed Cami Kesit Ve Cepheleri

Şekil 4.3: Tolunoğlu Ahmed Cami Avludan Görüntü

Şekil 4.4: Tolunoğlu Ahmed Cami Minaresi

Şekil 5: El-Ezher Cami

Şekil 5.1: El-Ezher Cami Planı

Şekil 5.2: El-Ezher Cami Avlusu

Şekil 6: Kışlak Hazara Cami Planı

Şekil 6.1: Kışlak Hazara Cami

Şekil 7: Talhatan Baba Cami Planı

Şekil 7.1: Talhatan Baba Cami

Şekil 7.2: Talhatan Baba Cami Kesiti

Şekil 8: Leşker-i Bazar Cami Vaziyet Planı

Şekil 9: İsfahan Mescidi Cuma Cami

Şekil 9.1: Gülpayegân Mescidi Cuma Cami

Şekil 9.2: Kazvin Mescidi Cuma Cami (Mescidi Haydariye)

Şekil 10: Konya Alaeddin Cami

Şekil 10.1: Konya Alaeddin Cami Planı

Şekil 10.2: Niğde Alaeddin Cami

Şekil 10.3: Malatya Ulu Cami

Şekil 10.4: İplikçi Cami

Şekil 11: Hacı Özbek Cami Planı

Şekil 11.1: Hacı Özbek Cami

Şekil 11.2: İznik Yeşil Cami Planı

Şekil 11.3: İznik Yeşil Cami

Şekil 11.4: Bursa Orhan Gazi Cami Planı

Şekil 11.5: Bursa Ulu Cami Planı

Şekil 11.6: Bursa Ulu Cami

Şekil 11.7: Edirne Eski Cami Planı

Şekil 11.8: Üç Şerefeli Cami Planı

Şekil 12: Baldeken Tarzı Merkezi Kubbe

Şekil 12.1: Fatih Cami Planı

Şekil 12.2: İstanbul Beyazıt Cami Planı

- Şekil 12.3: İstanbul Beyazıt Cami
- Şekil 12.4: Şehzade Cami Planı
- Şekil 12.5: Şehzade Cami
- Şekil 12.6: Süleymaniye Cami Planı
- Şekil 12.7: Süleymaniye Cami
- Şekil 12.8: Mihrimah Cami Planı
- Şekil 12.9: Mihrimah Cami
- Şekil 12.10: Selimiye Cami Planı
- Şekil 12.11: Selimiye Cami
- Şekil 12.12: Yeni Cami Planı
- Şekil 13: Nur-u Osmaniye Cami Planı
- Şekil 13.1: Dolmabahçe Cami Planı
- Şekil 13.2: Dolmabahçe Cami
- Şekil 13.3: Ortaköy Cami Planı
- Şekil 13.4: Ortaköy Cami
- Şekil 13.5: Bostancı Cami
- Şekil 14: TBMM Meclis Cami
- Şekil 14.1: TBMM Meclis Cami Vaziyet Planı
- Şekil 14.2: Atışehir Mimar Sinan Cami
- Şekil 14.3: Atışehir Mimar Sinan Cami
- Şekil 14.4: Etimesgut Zırhlı Birlikler Cami
- Şekil 14.5: Yeşilvadi Cami
- Şekil 14.6: Yeşilvadi Cami Planı
- Şekil 14.7: Yeşilvadi Cami Vaziyet Planı
- Şekil 14.8: Refiye Soyak Cami Planı
- Şekil 14.9: Refiye Soyak Cami Vaziyet Planı
- Şekil 14.10: Refiye Soyak Cami
- Şekil 14.11: Çamlıca Cami
- Şekil 14.12: Çamlıca Cami
- Şekil 15: Al Ghadir Cami
- Şekil 15.1: Jondishapur Üniversitesi Cami Planı
- Şekil 15.2: Jondishapur Üniversitesi Cami Kesit

Şekil 15.3: Jondishapur Üniversitesi Cami

Şekil 16: Seyyed Alshohada Cami Planı

Şekil 16.1: Seyyed Alshohada Cami

Şekil 17: Quds Cami

Şekil 17.1: Quds Cami

Şekil 18: Sultan Kabus Cami Planı

Şekil 18.1: Sultan Kabus Cami

Şekil 19: Faysal Cami Vaziyet Planı

Şekil 19.1: Faysal Cami

Şekil 19.2: Faysal Cami İç Mekan

Şekil 20: İstiklâl Cami

Şekil 21: Mısır İskenderiye Cami

Şekil 22: Köln Merkez Cami

Şekil 22.1: Köln Merkez Cami

Şekil 23: Roma Merkez Cami (Paolo Portoghesi)

Şekil 23.1: Roma Merkez Cami Kolon Detayları

İÇİNDEKİLER:

TEŞEKKÜR.....	i
ÖZET.....	ii
SUMMARY.....	iii
ŞEKİL LİSTESİ.....	iv
1.Giriş.....	1
1.1. Amaç Ve Kapsam.....	2
1.2. Yöntem.....	3
2. Kavramsal Çerçeve.....	4
3.Tarihsel Süreçte Cami Mimarisi.....	7
3.1. İlk Cami: Mescid-ül Nebevi.....	7
3.2. İlk Anıtsal Cami: Şam Emeviye (Umeyye Cami).....	10
3.3. Abbasiler Döneminde Cami Mimarisi.....	24
3.4. Tolunoğulları Döneminde Cami Mimarisi.....	28
3.5. Fatimiler Döneminde Cami Mimarisi.....	31
3.6. Türk İslam Devletlerinde Cami Mimarlığı.....	34
3.6.1. Karahanlılarda.....	34
3.6.2. Gaznelilerde.....	37
3.6.3. Büyük Selçuklular.....	38
3.6.4. Anadolu Selçuklular.....	42
4. Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Cami Mimarisi.....	46

4.1. Erken Osmanlı Dönemi.....	46
4.2. Klasik Osmanlı Dönemi.....	54
4.3. Batı Etkisindeki Osmanlı Dönemi.....	64
5. Günümüz İslam Ülkelerinde Cami Mimarlığı.....	70
5.1. Türkiye.....	70
5.1.1. Türkiye TBMM Meclis Cami.....	70
5.1.2. Ataşehir Mimar Sinan Cami.....	72
5.1.3. Etimesgut Zırhlı Birlikler Cami.....	73
5.1.4. Yeşilvadi Cami.....	75
5.1.5. Refiye Soyak Cami.....	77
5.1.6. Çamlıca Cami.....	79
5.2. İran.....	82
5.2.1. Al Ghadir Cami.....	82
5.2.2. Jondishapur Üniversitesi Cami.....	82
5.2.3. Seyyed Alshohada Cami.....	85
5.2.4. Quds Cami.....	86
5.3. Umman Sultan Kabus Cami.....	88
5.4. Pakistan Faysal Cami.....	90
5.5. Endonezya İstiklâl Cami.....	92
5.6. Mısır İskenderiye Cami.....	93
5.7. Avrupa.....	93
5.7.1. Köln Merkez Cami.....	93
5.7.2. Paolo Portoghesi Cami.....	95
6. Değerlendirme.....	97
7. Sonuç.....	99

BÖLÜM 1:

1. Giriş:

Günümüzde genel olarak İslam Ülkelerinde cami mimarlığında üslup ve plan gibi oluşumlarda farklılıklar vardır. Bu farklılıkların kaynağı, tarihsel geçmişten gelmektedir. İslamiyetin doğuşu ve günümüze dek geçirdiği süreçte kurulan çeşitli Arap, İran ve Türk İslam devletlerinde cami yapıları devletlerin ideolojik bakışı, var oldukları coğrafyada mevcut kültürel geçmiş ve buna bağlı mimari tortular üzerine inşa edilmiştir.

Genel olarak günümüz İslam Ülkelerindeki, cami mimarlığı konusundaki eğilim geçmişin ve geçmişe ait formların yeniden yorumlanması biçimindedir. Bu da günümüz cami mimarlığında farklı ürünlerin ortaya çıkışına sebep olmuştur. Bir kısım camiler geçmiş dönemde, o devletin üzerinde bulunduğu coğrafyada, en güçlü olduğu dönemin formlarını yeniden kullanan tarihselci/historisist üslupta inşa edilirken, diğer bir kısım camiler Endüstri Devrimi sonrası Modern/Rasyonel mimarlık diye adlandırılan dönemin tercih ettiği, teknoloji ve tasarım ilkelerine göre düzenlenmiştir.

Orta Asya'da başlayan İslamiyetin yayılmasıyla birlikte 7. yüzyılın ortalarından itibaren, bölgede yeni bir kültür oluşmuştur. Günümüze ulaşmış ilk cami kalıntılarına bakıldığında, var olduğu döneme ait teknoloji ve bilgi ile; yetebilecek nitelikte yapıldığını görmekteyiz. İlk camii örneklerinin gelişimi, daha sonraki anıtsal camiiler de; yapının geleneksel ve yerel mimari formlar ve süslemelerin katılmasıyla zenginleştirilmiştir.

Kırkıl'ın şu sözlerle ifade ettiği gibi: “*Genel olarak simetrik düzenin hakim olduğu erken devir camilerinde, mimari süslemelerle bu düzen biraz olsun harekete geçirilmiştir. Mimari süslemeler, camilerdeki simetrik düzene ayak uydurmuş olup camilerin dengeli bir uyum içerisinde estetik bir bütünlükle algılanmasını sağlamıştır. Genellikle erken İslami devir camilerindeki sadelik, özellikle konstrüksiyondaki basit çözümlemelerden kaynaklanmıştır.*” (Kırkıl, 2008)

Bulunduğu bölgenin kültürel ve yerel süslemeleri, motifleri ve mimarisi anıtsal camiilerin geçirdiği farklı evrelerde her zaman kendisini göstermiştir. Bu doğrultuda incelendiğinde ilk başta bazilika formundan çıkan planların İslamiyete adaptesi sırasında değişimi ile daha sonra mezhepler ve alt gruplar için eklemelerle daha çok fonksiyonlu olarak geliştiği gözlemlenebilir.

Kocagöz'ün ifade ettiği gibi; “*Her dönem toplumlar tapınaklarına büyük özen ve önem vermisen son yirmi yıldır yurdumuzda bu alanda görülen duyarsızlığı açıklamak oldukça zordur. 1950’lerde başlayan toplumsal değişim, bir geçiş toplumu kimliği, ekonomik sistem dalgalanmaları, hepsi son dönem câmlerine yansımıştır. Ucuz malzemeler, özenti kökleri olmayan formlar, ben yaptım oldu mantığının yansıdığı kütle ve oranlar, hoparlörlü minare, içi yeşil floresanlı camdan alemlere ne ararsanız toplumun bu sancılı dönemini yansıtmaktadır.*” (Kocagöz, 1969).

Tarihsel süreçte baktığımızda bu görkemli Anıtsal/Cuma camilerinin varlığını görebiliyoruz, fakat günümüzde camilere verilen değerler değişmiştir. Elbette büyük projeler vardır. Ancak günümüzde camiler, şimdi ki dönemde faydalanabileceğimiz teknoloji ve tasarımdan yoksun, belirli bir mimari dile sahip olmayan yapılar topluluğu olarak karşımıza çıkmaktadır. Camilerin bilinen alışlagelmiş kalıplarla sınırlı kalıp, çağdaş formda tasarlanamaması, ve bu konulardaki tartışmalar tez içindeki konularda yer almaktadır.

1.1. Amaç Ve Kapsam:

Bu tezin amacı, cami mimarlığı konusundaki günümüz mimari yaklaşımlarını irdelemek, ve İslam Ülkelerinde Cuma cami/Anıtsal cami mimarlığının nereden nereye geldiğini belirlemek ve bu konudaki kuramsal tartışmaları incelemektir. Bu bağlamda, tarihsel süreç içerisinde cami mimarlığı kısaca özetlenecek, günümüz İslam ülkelerinde modern mimarlık olarak adlandırılan Rasyonalizm sonrası ortaya konan tasarım ilkeleri ve yöntemlerine göre, inşaa edilmiş cami örnekleri incelenecek ve bu ülkelerdeki cami mimarlığı konusundaki yaklaşım açıklanmaya çalışılmıştır. Bu anlayışla günümüz 21. yüzyıl camilerinin günümüz teknolojilerinden ne kadar yararlanması, ayrıştırılabilecektir. Bu tez kapsamındaki, çağdaş cami örneği seçiminde genellikle yarışmalar yoluyla kabul görmüş ve uygulaması yapılmış anıtsal cami örnekleri seçilmiştir.

1.2. Yöntem:

Bu tezin yazılışında izlenilen yöntem de; tarihsel süreçte İslam devletlerinde ortaya konan Cuma camileri/Anıtsal cami örnekleri ve ilk anıtsal camiye model olan Hz. Muhammed'in Medine'deki evinden yola çıkarak kısaca özetlenmiştir. İncelenen örneklerle göre, işleve dayalı olarak oluşan cami plan şeması, formu ve cephelerinin değişimi özet bilgi olarak verilmiştir.

Böylelikle işleve dayalı olarak biçimlenen camii formlarının anlamsal arka planı kavranmaya çalışılmıştır. Daha sonra günümüzde değişik İslam ülkelerindeki cami konusunda açılan mimari yarışmalarda ödül kazanan örnekler. Avrupadaki İslam topluluklarına hitab eden Cuma/Anıtsal cami örnekleri derlenmiş ve özellikle Türkiye'de yapılan tartışmalara değinilmiştir. Bu yaklaşımla günümüz cami mimarlığı konusunda genellikle çağdaş mimarlara; proje hangi ülkede yapılacaksa, o ülkedeki mimari çizgiye uygun bir cami mimarlığı yaptırma isteği ortaya çıkmış. Ancak bu isteği karşılayacak bir kaç örnek dışında, (İslamabad-Vedat Dalokay, Tiran cami) üzerinde uzlaşılan bir ortak cami mimarisi olmadığı görülmüştür.

BÖLÜM 2:

2. Kavramsal Çerçeve:

“Türkiye camileri umumiyetle büyücek bir boş saha ortasında yapılmış ve bu suretle diğer binalardan ve evlerden ayrılmış olup, dış avlu, iç avlu (harem) ve cami içi (kubbe altı veya sahn) olmak üzere başlıca üç kısımdan ibarettir.” (Arseven, 1975).

Mescit:

Mescid cuma namazı kılınmayan küçük cami veya namaz kılma yeri Mescid kelimesi Arapçada secde edilen yer anlamına gelir. Mescidlerde minber yoktur bu sebeple buralarda hutbe okunmaz ve Cuma Namazı kılınmaz. Mescidler namaz kılmak için kullanılan küçük mekânlardır.

Arseven'e göre; *“Mescid: Caminin küçüğü. Arablar camilere secde edilecek yer manasında mescid derler. Türklerde mescid tabiri mutlaka büyük camilerin gayri ve mahalle aralarında ekseriya ahşab olarak yapılmış küçük camilere tahsis edilmiştir. Mescidlerin ayrı bir mimari tarzı vardır.” (Arseven, 1966).*

Camii :

İslam'da bir ibadet mekanı. Genellikle minaresiz küçük camilere veya bazı kurum ve kuruluşlarda ibadet için ayrılmış ufak mekanlara mescit denir. Camiler her ülkede değişik göz alıcı mimari tarzlar ve süslemelerle inşa edilirler.

Cuma cami :

Cemaat kelimesinin kökü olan “C-M-A” kelimesinin anlamı cem etmek, toplamak ve bir araya getirmektir. Cemaat, bir amaç için bir araya gelen insan topluluğuna denmektedir. Geniş anlamı ile bir fikir ve inanç etrafında toplanan gruba verilen isimdir. Din dilinde, yani fıkhıta ise, beraber namaz kılmak amacı ile bir imamın arkasında toplanan ve en az üç kişiden meydana gelen ibadet grubudur. Bütün bunlarla beraber cemaat geniş anlamı ile bir

dine inananların tümünü içine alan geniş bir terimdir. “İslam Cemaati” tabiri kullanılmamakla beraber Yahudi ve Hristiyan Cemaati tabiri de bütün Yahudi ve Hristiyanları içine alır.

Bir araya gelerek ibadet etmeyi teşvik eden gruba “cemaat” adını verir. Namaz için bir araya gelenlere “cemaat”, toplu namaz kılınan ve ibadet edilen yere “câmi” ve bir belde bulunan tüm inananların bir araya gelerek kılmaları ve dini öğüt almaları gereken ibadete “Cuma Namazı” adını vermiş ve Cuma Namazı için toplanmayı en önemli farz ibadet saymıştır.

Arseven’e göre: “*Cami: Arapça toplamak manasına olan cemi'den, eski Türkçede cum toplu manasına gelir. Toplayan mescit anlamına, evvela mescidi-cami denilmiş, sonra yalnız cami kelimesi kalmıştır. Müslümanların ibadet etmeleri için toplandıkları binaların büyüğü. Bunların küçüklerine sadece mescit ve binası olmayıp üstü açık olanlarına namazgah denir.*” (Arseven, 1975).

Ulu Cami (Selatin Cami):

Ulu Camiler kavramı, Selçuklu İmparatorluğu, Beylikler döneminde; ilk dönem İslam Mimarisi'nin sütunlar üzerine oturan düz dam ile örtülü avlu şeklinde yapılan camileri örnek alırlar.

“*Türk şehirlerinde cemaatin toplandığı, ana ibadet yeri niteliğinde olan büyük camilere denir. Hristiyanların katedral denilen kiliseleri gibi.*” (Oral, 2006).

Osmanlı İmparatorluğu döneminde sultanların yaptırdıkları Ulu Camilere, Selatin Cami adı verilir. Saray geleneğinde selatin camilerinin yaptırılabilmesi için birtakım koşullar vardır. Öncelikle bir padişahın selatin camisi yaptırması için önemli bir askerî zafer kazanması ve bu zaferle birlikte önemli bir savaş ganimeti ele geçirmesi gerekirdi. Selatin camilerinin yapımına devlet kasasından takviye olmaz, yalnızca padişahın kişisel serveti kullanılırdı. Önceleri sefere gitmeyen ve ganimet kazanmayan padişahlar selatin camisi inşa ettirmezlerdi. Ancak bu gelenek, I. Ahmet'in Sultanahmet Cami'ni inşa ettirmesiyle bozulmuş ve ganimet kazanma geleneği 18. yüzyılda tümüyle terk edilmiştir.

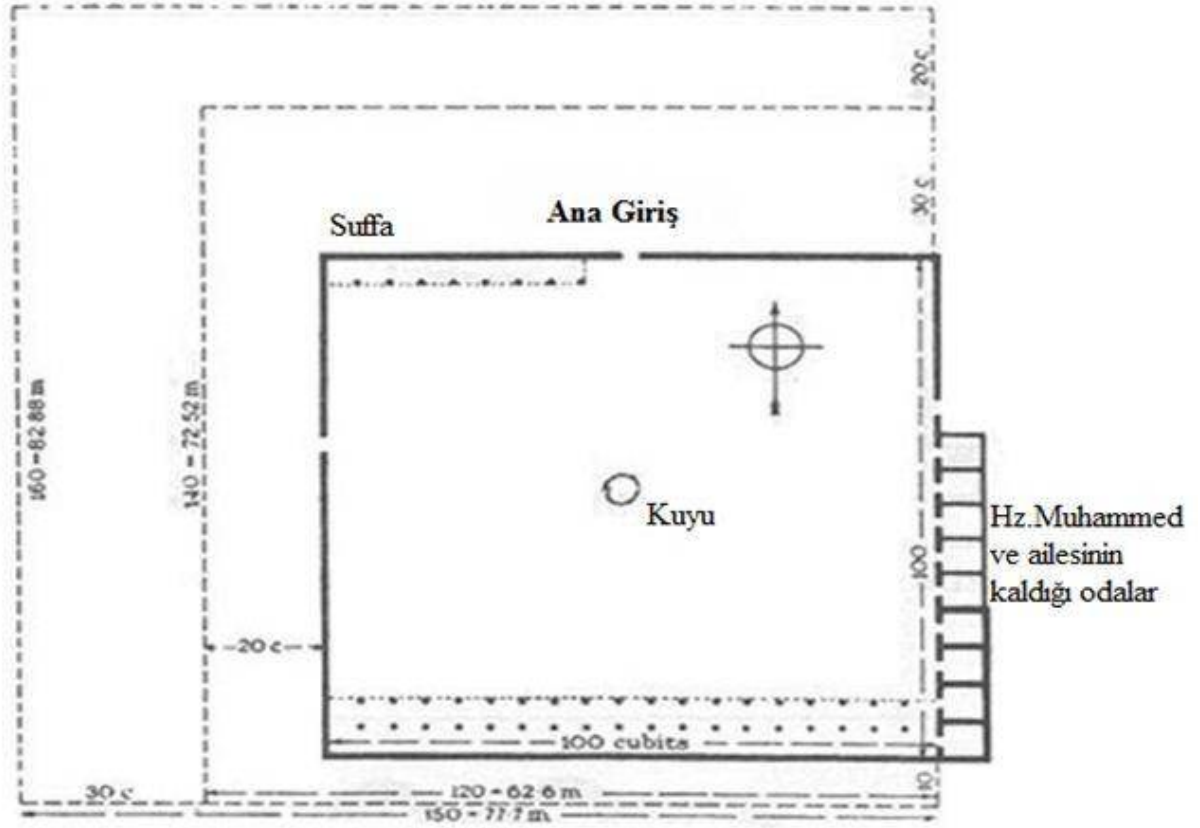
‘‘Selatin camilerin dış avluları, çok geniş bir maydan halinde olup bazı yerlerine geniş bir meydan olup, güzellik vermesi ve gölgesinden faydalanmak için ağaçlar dikilmiştir. ’’
(Arseven, 1975).

Sıcak ülkelerde üzeri açık bırakılan avlular, Anadolu'da küçültülmüş ve caminin içine alınmış ve cami kapalı mekana d n şt r lm ştir. Selçuklu Dönemi'nde bazı camilerin üzeri düz dam ile örtülürken, Osmanlı döneminde'nde ilk kez anıtsal mekanlar olarak ortaya çıkan mimarlık uygulamaları gibi g r lm ştir. Her kentte görülen Ulu Cami'ler Cuma namazlarının kılındığı yerlerdir.

BÖLÜM 3:

3.Tarihsel Süreçte Cami Mimarisi

3.1. İlk Cami: Mescid- l Nebevi (622-623):

Mescid-i Nebevi'nin Hz. Muhammed Dönemindeki Planı
(Souvage)

Şekil 1: Mescid-i Nebevi Hz. Muhammed Dönemindeki Planı.

İslam tarihinde ilk karşımıza çıkan; camilere ilk örnek model olan yapı, Medine'deki Hz. Muhammed'in hicret sırasında ikamet amaçlı inşa ettirdiği, ev ve cami olarak tasarlanmış yer, Peygamber Evi'dir (Mescid-ül Nebevi/ Mescid-i Nebi). Arapça'dan gelen Nebevi sözcüğü, Peygambere ait, Peygamberin mescidi anlamına gelir.

Müslümanların toplu ibadet edebildiği ilk yapı olan Mescid-i Nebevi özgün konumu ile günümüze ulaşamamıştır. (Bknz: Şekil 1) Günümüzde Ravza-i Mutahara adı ile bilinen Hz. Muhammed'in mezarının da bulunduğu alanın ilk çekirdek yapılaşmasıdır.

Şekil 1.1: Mescidi Nebevi (Mescid-i Nebi) Temsili Resmi.

(<http://www.3dmekanlar.com/tr/mescid-i-nebevi.html>)

Mescidi Nebevi ile ilgili olarak; Hz. Muhammed'in döneminde inşa edilen; ilk halinin enine gelişim gösteren dikdörtgen formda, taş temel üzerine kerpiçten duvarlı, avlusu olan bir yapı olduğu hakkında bilgiler mevcuttur. (Bknz: Şekil 1.1)

Hurma ağaçlarıyla inşa edilen Mescid-ül Nebevi'nin hurma kütüklerinden sütunları, hurma dallarından çatısı var olduğu sanılmaktadır. Hz. Muhammed zamanında gölgeliğinin altında namaz sırasındaki yönelmeyi gösteren Kudüsteki Mescid-ül Aksa'yı* işaret eden bir taş ve onun yanında bir hurma kütüğü bulunduğu bilinmektedir.

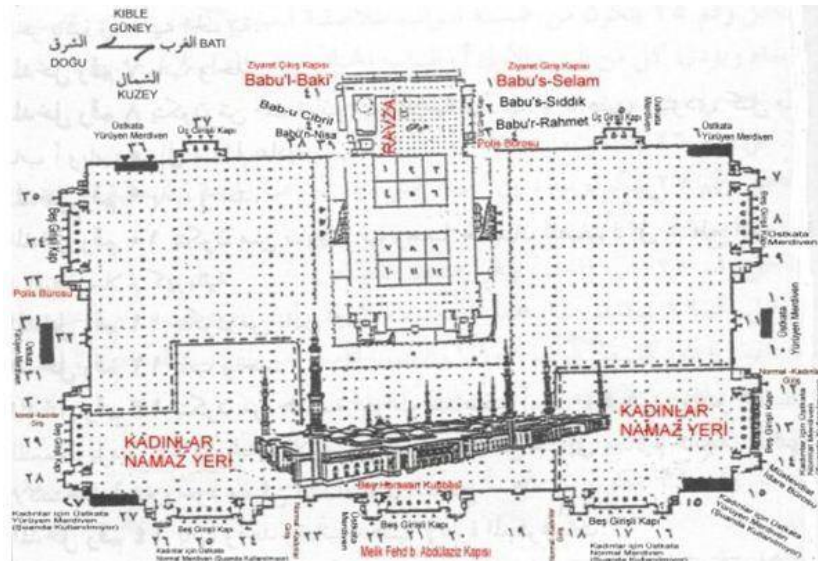
**Burada sözü edilen Mecid-ül Aksa, Emeviler döneminde yaptırılan mescid değil, Kuran'ı Kerim'de geçen ve üzerinde Hz. Muhammed'in Mirac'a yükseldiğine inanılan taştır. Daha sonra Hz. Ömer zamanında Mescid-ül Aksa'nın içine üç tane muhrap, Emeviler döneminde üzerine sekizgen formda bir ziyaretgah inşa edilmiştir. Mekke henüz müslümanların elinde olmadığı için, Hz. Muhammedin Medinede bulunduğu sırada, yönelme Kudüs'e doğru olmuştur. Kudüs'teki Mecid-ül Aksa. Her üç tek tanrılı din için kutsal sayılan kayadır.*

Hz. Muhammed bu gölgeliğin yanına, ailesi için avluya açılan bir kaç oda inşa ettirmiştir. Avlunun ortasında bir kuyu, kuzey tarafında ise altında arapça okuma yazma öğretilen bir gölgelik (suffa) bulunmaktadır.

Yönlenmeyi göstermek üzere konulan taş, daha sonra Emevilerin inşa ettiği ilk anıtsal camide mihrap nişine dönüşmüştür. Bu taşla paralel olarak hurma ağaçlarından namaz sırasında, İslam ibadetine uygun olarak saf düzenine göre enine dikdörtgen bir gölgelik inşa edilmiştir.

İslam ibadetine, İslam bakışına göre herkes eşit sayıldığından, ibadet sırasında da mümkün olduğunca eşitliği gösteren yanyana diziliş (saf) düzeninde ibadet edilir. Onun için Mescid-ül Nebevi’de yönlenmeyi gösteren taşla paralel mümkün olduğunca geniş sıralar oluşturmaya uygun enine dikdörtgen formunda bir ibadet mekanı oluşturulmuştur. İlk Anıtsal Cami olan Şam Emeviye Camisinde de bu düzene uygun olarak enine gelişme gösteren mihrap duvarına paralel ibadet alanı oluşturulmuştur. (Bknz: Şekil 1.2)

Hz. Muhammed namazdan sonra Cuma günleri, Cuma hutbesinde ve diğer konuşmalarında cemaatin kendisini daha iyi görebilmesi için bu taşın yanına bir hurma kütüğü koydurmuş kalabalığın kendisini daha iyi görebilmesi için onun üzerinden hitap etmiştir. Bu hurma kütüğü de daha sonra İslam Devletlerinin camilerinde Cuma hutbelerinin verildiği Minbere dönüşmüştür.

Şekil 1.2: Mescid-ül Nebevi/Günümüzde Ravza-i Muhtahara
(<http://img.webme.com/pic/h/haccadogru/mescidinebevitmrk.jpg>)

3.2. İlk Anıtsal Cami: Şam Emeviye (Umeyye Cami) (634):

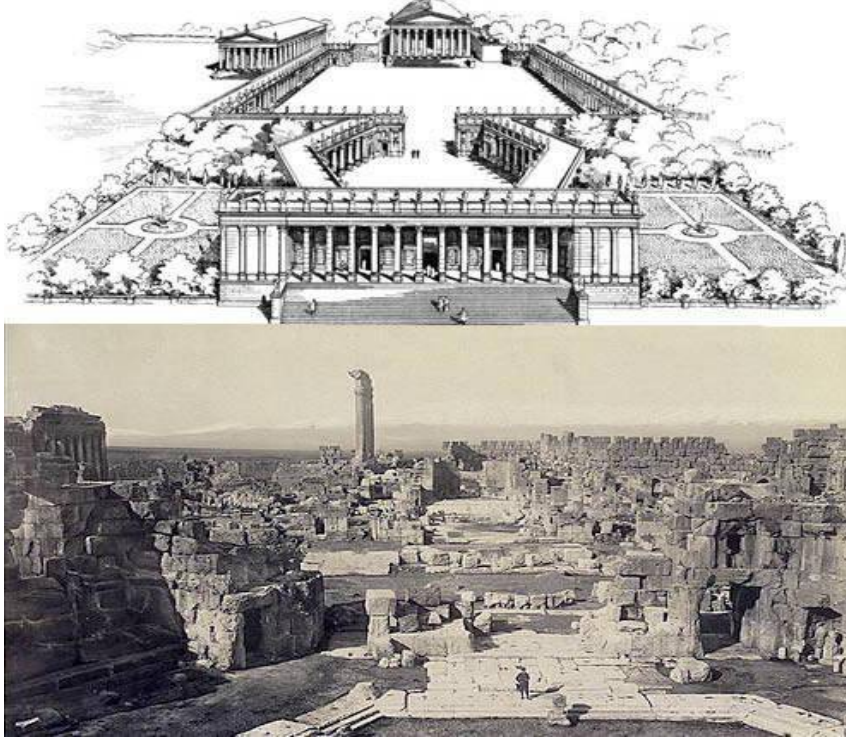
Emeviler (661-750) kurulan ilk İslam devletidir, başkentleri Şamdır. Anıtsal camine yer olarak, daha önceki dönemin kutsal niteliği yüksek olan ibadet alanı yerini seçmişlerdir. (Kubbetü's-Sahra İslamlığın günümüze kalan en eski yapılarından biridir. Ancak bu yapı cami değil bir ziyaretgâhtır. Bu nedenle daha sonraki bir tarihte yapılmış olsa da Şam'daki Emeviye Cami, günümüze orijinal planıyla gelebilen en eski cami olma özelliğini taşır.) Bu cami Emeviler döneminin en önemli mimarlık örneği sayılabilir. Cami mimarisine birçok yenilikler katmış, hatta çok sonra Anadolu camilerini bile plan yönünden etkilemiştir. Emeviye Cami İslamiyet'den önce de kutsal sayılan bir alanda yer alır.

Burada İ.S. 3. yüzyılda, Roma Döneminde inşa edilmiş Jupiter tapınağı bulunuyordu. (Bknz: Şekil 2) Roma, Hristiyanlık dinini kabul ettikten sonra tapınak 4. yüzyılda John The Baptist (Vaftizci John) adına kiliseye çevrilir. Jupiter tapınağı zamanının en büyük ve kutsal yapılarında olduğu için, Emeviler zamanında, Emeviye Cami için yer seçimi bilinçli bir şekilde yapılmıştır. (Bknz: Şekil 2.1)

İslam Devlet başkanlarının meşrulaşabilmesi için yerine getirmek zorunda olduğu üç şartı (adına para bastırmak, hutbe okutmak ve cemaat ile cuma namazı kılmak) yerine getirilmesine uygun olarak inşaa edilmiştir. Şam Emeviye, yapımından sonra kurulan tüm İslam devletlerinde cami mimarisine model olmuş ilk yapıdır.

Şekil 2: Jupiter Tapınağı Günümüz Kalıntılarının Resimi.

Şekil 2.1: Jupiter Tapınağı Temsili Resimi.

Emevilerin egemenlik alanına giren yerlerde; fethettikleri topraklarda, Şam Emeviye benzer planda anıtsal camiler inşa ettirmişlerdir. Bu gelenek 12. yüzyıla kadar sürmüştür. Enine gelişme gösteren, mihrap önü kubbeli plan tipi. Malatya Ulu cami, Dunaysır ulu cami bunların en uç örneği İzmirdeki Selçuk dönemindeki Aydınoglu İsa Bey Cami.

Şam'ı fetheden Müslümanlar Hz. Ebu Ubeyde b. Cerrah'ın gözetimi altında 635 yılında yapıya eklemelerle camiye çevirir. Bu tarihten sonra yapının doğu tarafı cami olarak Müslümanlara hizmet eder, batı tarafı ise kilise olarak Hristiyanların mabedi olmaya devam eder. Yetmiş yıl boyunca aynı yapı hem kilise hem de cami olarak iki dinin ibadethanesi olur. Müslüman nüfusun zaman içinde artması sonucu cami olarak kullanılan bölüm yetersiz kaldığından binanın tamamı camiye çevrilir.

Bu cami, getirdiği önemli yeniliklerle ilk camilerin birbirini tekrarlayan basit formundan ayrılan, mimarlık alanında özgün bir yaratmadır. (Bknz: Şekil 2.2) Yapının çevre duvarı Roma tapınağının temelleri üzerine oturtulmuştur. Minareler de bu çevre duvarının köşe kuleleri üzerinde yer alır. Caminin plan şeması mihrap duvarına paralel üç bölümden oluşur. Caminin planı, Mescid-ül Nebevi gibi enine gelişim gösteren bir dikdörtgen formdadır. İslam dininde eşitliği sağlamak amaçlı, mümkün olduğunca eşit safların olması için mecburen bu tip bir gelişimin olduğu görülür. Bu plan, daha sonra küçük farklarla Anadolu'daki bazı camilerde de kullanılmıştır.

Enine gelişme gösteren dikdörtgen planındaki ibadet bölümünün ortasında mihrap. Sağında minberi, mihrap önünde dört ayağa oturan kubbe altında maksure* bulunmaktadır, kalan kısımlar çok ayaklı olarak düzenlenmiştir. Burada ilk kez anıtsal cami elemanları olarak mihrap, minber, beytülmal ve minareler karşımıza çıkar. (Bknz: Şekil 2.3)

**Maksure: Halifenin yada Devlet başkanlarının cemaatle cuma namazı kılma gereksinimini karşılamak için inşa ettirilen Mecid-i Kebir, Cuma Camii, Ulu Camii, Selatin Camii geleneğinin ilk örneğidir.*

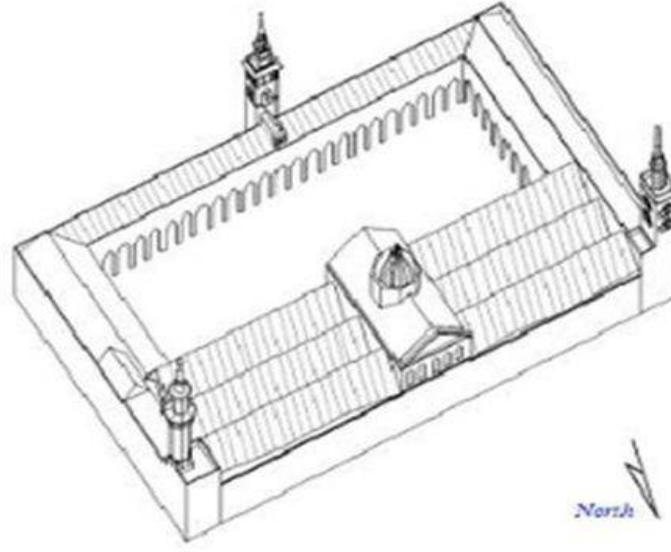
Kible duvarına paralel, birbirinden sütun sıralarıyla ayrılan üç neften ve ortada bunları dik olarak kesen bir neften oluşmuştur. Neflerin kesişme yerinin ortasını bir kubbe örter, bunun dışında kalan mekanlar ise çift meyilli çatılarla kaplıdır. Ana eksen üzerindeki nefin yan neflerden daha yüksek olması, avludan bakıldığında yapıya anıtsal bir görünüm kazandırmaktadır.

İç mekanda yer alan iki katlı sütun dizileri de aynı anıtsallık etkisini sürdürür. Sütun başlıklarının bir kısmı daha önceki Roma tapınağından alınmış, burada yepyeni bir düzen içinde tekrar kullanılmıştır. İç alanın yarından biraz fazlası avlu, kible tarafındaki dikdörtgen mekan ise asıl ibadet yeri yani harem kısmıdır.

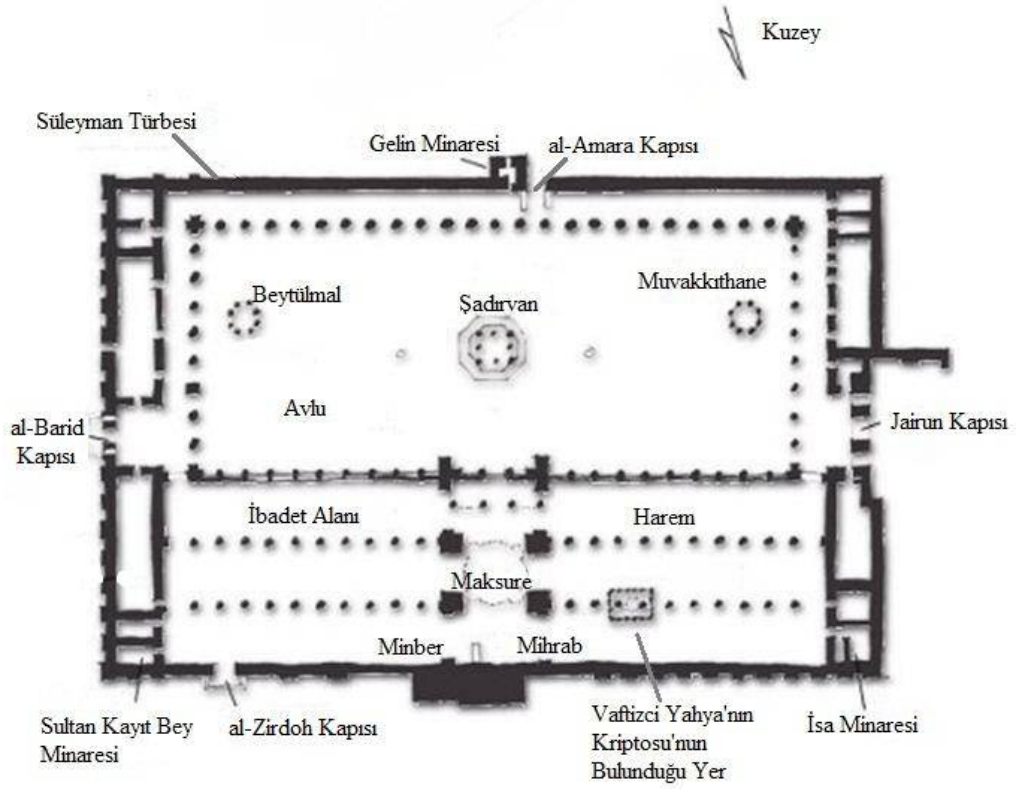
Avlu revaklarında da iki katlı düzen görülür. Altta bir ayak, iki sütun; üstte bir ayak, bir sütun alternatif sırayla dizilerek, hareketli bir görünüm sağlanmıştır.

Mescid-ül Nebevi'de, yönlenmeyi sağlayan taşın yerine Şam Emeviye'de mihrap gelmiştir, bu taşın yanında bulunan hurma kütüğünün yerini de minber almıştır. İlk Anıtsal camiide ortada bulunan kuyu, şadırvana çevrilmiş, ve yine ana girişin yanındaki suffa*da karşımıza dışarıya alınan sıbyan mektebi olarak çıkar.

*Suffa, İslam peygamberi [Muhammed](#)'in, [Medine](#) döneminde [Mescid-i Nebevi](#)'nin duvarına bitişik olarak kurdurduğu hurma dallarıyla örtülmüş gölgelik. Bu gölgelikte; Medine'de akrabası, evi bulunmayan, bekar; ticaret, sanat, tarım veya başka bir meslekle uğraşmayan ve genelde genç insanlar kalırdı. (wikipedia.org.tr).

Şekil 2.2: İlk Anıtsal Cami Şam Emeviye.

Şekil 2.3: İlk Anıtsal Cami Şam Emeviye Planı.

Minare:

Namaza çağrışı bildirmek ve sela*okumak için inşa edilmiş ana yapıdan yüksek tasarlanan kulelerdir. Namaza çağrışının yakın bölgesinde herkesin işitebileceğı yüksek bir yerden okunması, ibadethanelerde minare inşasının esasını teşkil etmektedir. (Bknz: Şekil 2.4) Camilerde minare ihtiyacı höparlör teknolojisinin henüz olmadığı İslamiyetin ilk dönemlerinden, 20. yüzyılın ilk yarısına kadar, ezanın uzak yerlerden duyulmasına imkân sağlamak için yapılmıştır.

Şekil 2.4: İlk Anıtsal Camii Şam Emeviye.
(www.3dmekeanlar.com)

Şam Emeviye camiinin üç minaresi ve dört ana kapısı bulunmaktadır. Doğı tarafında burç üzerinde yükselen minare İsa Minaresi diye bilinir. Bir rivayete göre Hz. İsa'nın yeryüzüne indiğinde bu minareye ineceğine inanılır. Güney Batı köşesindeki minare Kayıt Bey Minaresi olarak bilinir. Minareyi inşa ettiren Fatih Sultan Mehmet minareye, çağdaş meşhur Memlük sultanının ismi vermiştir. Üçüncü minare ise kuzey duvarının ortasında yer alır. En süslü ve en gösterişli olan minare Arapça'da Minaretül Arus (Düğün veya Gelin Minaresi) diye anılır.

*Sela: Ölüm haberlerini bildirmek için camilerin minarelerinden yapılan duyurudur.

Şekil 2.5: Mihrap Ayrıntılı Resmi
(www.3dmekanlar.com)

Mihrap:

Namaz sırasında ne tarafa yöneleceğini gösteren niştir. (Bknz: Şekil 2.5) Namaz sırasında namazı kıldırın kişinin durduğu yerdir. Dört tane minber ve dört tane mihrabı bulunan Şam Emeviye Camisi'nde dört mezhebin (Hanefi, Şafii, Maliki ve Hanbeli) imamlarına ait dört tane de minber vardır. Namaz vakitlerinde Hanefi, Şafii, Maliki ve Hanbeli imamlarından herhangi biri gelerek cemaate namaz kıldırır. (Bknz: Şekil 2.6)

Şekil 2.6: Mihrap ve Mimber Ayrıntılı Resmi
(www.3dmekanlar.com)

Şekil 2.7: Minber Ayrıntılı Resmi
(www.3dmekanlar.com)

Minber:

Minber cami içlerinde mıhrabın sağında yer alan, cuma ya da bayram hutbelerinin okunduğu ve merdivenle çıkılan ahşap ya da mermerden yapılmış yüksekçe yerin adıdır.

Hz. Muhammed'in Medine'deki evinde cemaate hutbe verirken üzerine çıktığı hurma kütüğünün, dönemin üslubuna göre şekillenmiş halidir. (Bknz: Şekil 2.7 ve Şekil 2.8)

Minber yapımı ayrıca islami bir zanaattır. Üstlerinde el emeği göz nuru işleme, kakma ve oyma işçiliği bulunur. Bazı minberlerin kitabesi bile vardır. Bu kitabede minberin yapılış tarihi ve ustasının ismi yazabilir. Minberler camilerin en ihtişamlı bölmelerinden biri olarak mabede ayrı bir hava katmaktadır.

Şekil 2.8: Minber Süslemelerinden Bir Resmi
(www.3dmekanlar.com)

Maksure (Kusare):

Maksure, halifenin namaz kıldığı korunaklı yerin adıdır. Hz. Ali'nin namaz sırasında öldürülmesi sebebiyle, daha sonra İslam devletlerinin başkanlarının her hangi bir saldırıya

uğramaması için, namaz kıldıkları yerin etrafına bir kafes yapılmış, bu kafese maksure adı verilmiştir. (Bknz: Şekil 2.9)

Cami içindeki bu özel bölmeler mahfil ismiyle de bilinmektedir. Anadolu Türk Devletlerinde Bey Mahfeli adını alan mekan, Osmanlı camilerinde padişahların namaz kılması için yapılmış, yerden oldukça yüksek, merdivenli mahfillere ise hünkar mahfili denilmektedir.

Şekil 2.9: Maksure (Kusare) Örneği

Avlu:

İbadet eden cemaati konuşarak rahatsız etmek istemeyen ilim erbabı tarafından muhabbet etmek için kullanılan caminin dış taraftaki meydan kısmıdır. (Bknz: Şekil 2.10) Cami avluları zaman zaman mubarek cuma günlerinde caminin içine sığmayan cemaate ek bir ibadet yeri olarakda hizmet eder. Şam Emeviye Cami'nin avlusunun üç tarafı altında Müslümanların oturmasına olanak verecek revaklarla* çevrelenmiştir.

Tarihi camilerin avlu, çevresinde yüksek taş duvarlar ve bu duvarların da üstünde demir parmaklıklı pencereler bulunur. Avlu aynı zamanda ibadet alanına bir ön giriş, hayvanların ibadet alanına geçmesini engelleyen kontrollü giriş mekanını oluşturur. Ortasında, üzerinde abdest muslukları bulunan Şadırvan yer alır. Avlu içinde şadırvan, beytülmal ve muvakkülhane yer alır.

Şekil 2.10: Şam Emeviye Camii Avlu
(www.3dmekanlar.com)

**Üstü örtülü kenarları açık olan birimin adı revak.*

Şadırvan:

Tarihi camilerde cogunlukla avlunun ortasında yer alan üzeri kubbe ile örtülmüş genellikle dairesel planlı su deposu olan şadırvanların üzerinde cemaatin abdest alması için düzenlenmiş çeşmeler bulunur. (Bknz: Şekil 2.11) Şadırvanların su depolarının üzerinde bazen bir fiske bulunur. (Bknz: Şekil 2.12)

Şekil 2.11: Şam Emeviye Cami Şadırvanı
(www.3dmekanlar.com)

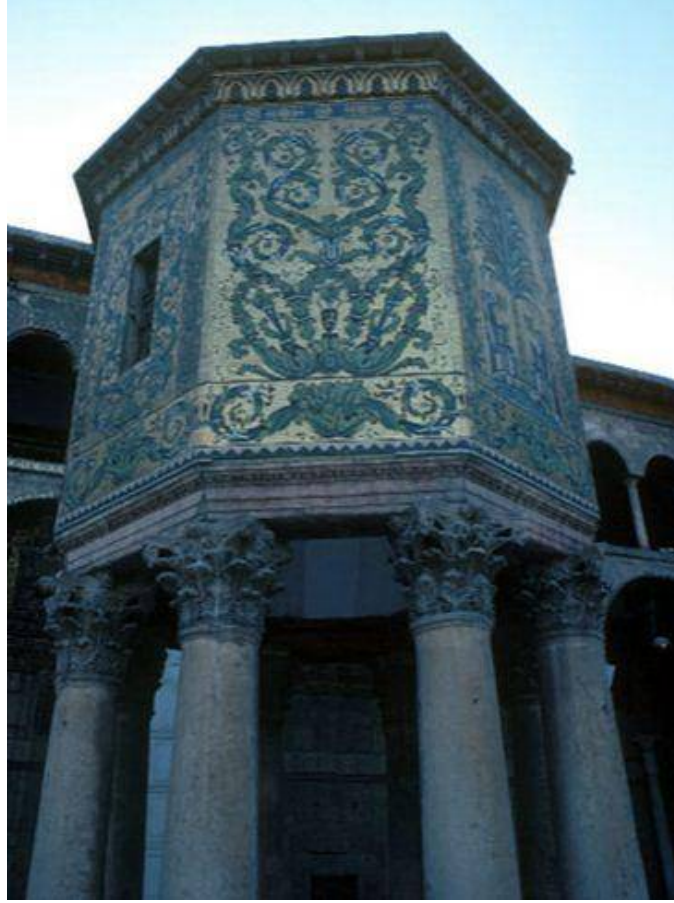

Şekil 2.12: Şam Emeviye Cami Şadırvanı
(www.3dmekanlar.com)

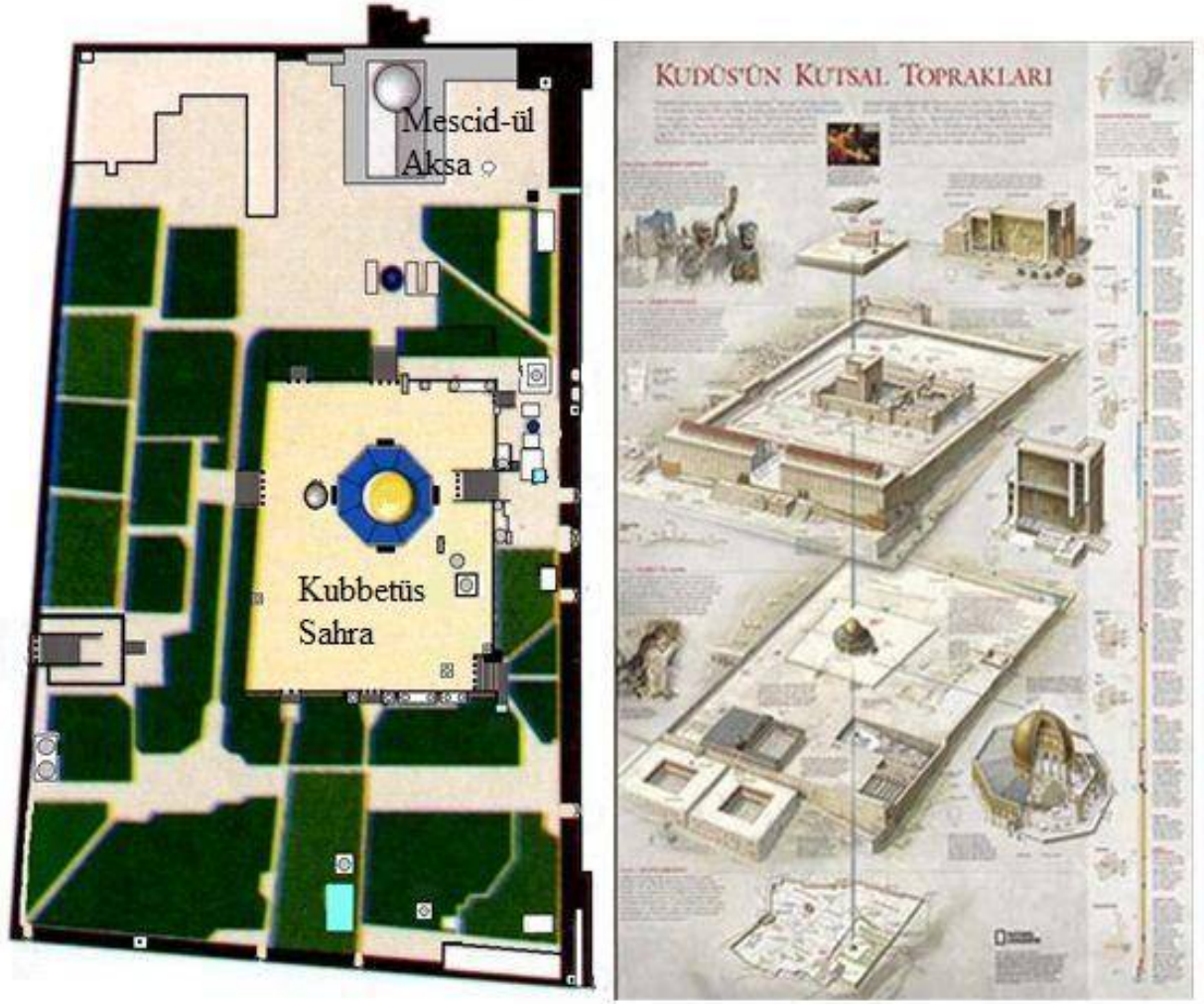
Beytülmal:

“Beytülmal, İslam devletlerinde devlet hazinesidir. İslami özellikteki devletlerde Beyt-ül Mal'ın en önemli gelir kaynakları: Müslümanlar'dan alınan vergiler (Aşar, Ağnam vb.), müslüman olmayanlardan (Zimni) alınan vergiler (Haraç, Cizye vb.), maden, orman, tuzla kiralari, gümrük (Baç) vergileri, savaş ganimetleri (1/40'ı Sultana, 1/5'i Hazineye) ve bağlı devletler ile beyliklerin yıllık vergileri ve gönderilen armağanlar.” (Wikipedia.org.tr, 2008).

Haz. Ali zamanında devletin “Hazine” ve “Merkez Bankası” durumundaki “Beytü’-l Mâl” Kûfe’ye taşınmıştı. Bu nedenle diğer vilayetlerden toplanan “Harac, Cizye ve Ganimetler” Kûfe’de toplanmaya başladı. (Bknz: Şekil 2.13)

Şekil 2.13: Şam Emeviye Cami Beytülmal Kubbetüs Sahra (687-691) ve Mescid-ül Aksa (638):

Şekil 3: Kubbetüs Sahra ve Mescid-ül Aksa Plan Şeması

Yapıldığı zamanki 687 durumunu, çok az bir değişmeyle günümüze değin koruyan en eski İslam yapısı, Kudüs'te bulunan Kubbetü's-Sahra'dır. Kubbetü's-Sahra peygamber'in miraca çıkarken bastığına inanılan kayanın üzerine inşa edilmiştir. Sahra kelimesi de kaya anlamına gelir ve Kubbetü's-Sahra isimlendirmesi bu kayadan dolayı verilmiştir. İslam mimarisinde bilinen ilk kubbeli eserlerden olan Kubbetüs Sahra [Emeviler](#) devrinde inşa edilen ortası [kubbeli](#) sekizgen yapıdır.

Kubbe'nin tam altında bulunan kayanın adı, Hacer'i Muallak taşıdır (havada duran taş) etrafı demir parmaklıklarla çevrilidir. Kubbetü's-Sahra'nın planı, Hacer-i Muallak'ın

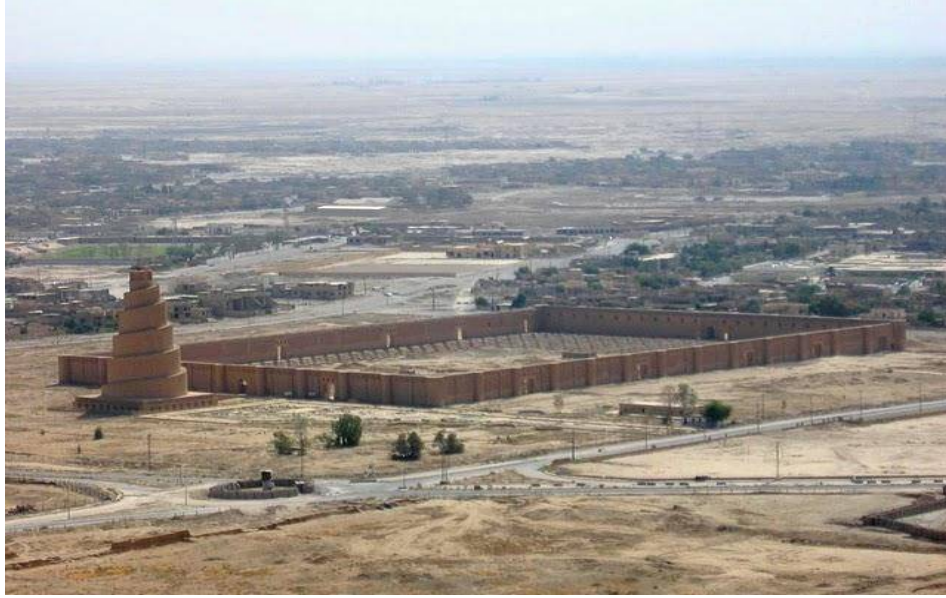
tavafına* uygun biçimde tasarlanmıştır. Dört girişli sekizgen mekan, ziyareti kolaylaştırdığı gibi kayayı her açıdan görebilmeyi de sağlıyordu. Sekizgen dış duvarın içinde ayaklar ve sütunlarla ikinci bir sekizgen oluşturulmuştur.

Bazı kaynaklarda Ömer Cami olarak da anılan yapı merkezi planlı, kubbeli camiilere ilk örnek olarak gösterilir. Ancak bu yapı, ziyaretgah amaçlı yapıldığı için camii olarak ele alınıp değerlendirilmesi doğru değildir.

Kubbetü's Sahra ile karşılıklı bulunan Mescidi Aksa'nın 638, İslâm'daki önemi de; Peygamber'in isrâ ve miraç mekânı olmasıdır. (Bknz: Şekil 3) Kubbe ile vurgulanmış merkezi mekan olarak, İslam mimarlığını inceleyen kaynaklarda ele alınmaktadır. Ancak bu bir camii değildir; Peygamber'in miraca yükseltildiği sırada Kudüs'te bugünkü şekliyle bir cami yoktu.

*Tavaf: Hacer-i Esved köşesinden veya hizasından başlayarak tavaf niyetiyle Kabe'nin etrafında yedi defa dönmek demektir.

3.3. Abbasiler Döneminde Cami Mimarisi (749-1258):

Şekil 3.1: Samara Ulu Cami

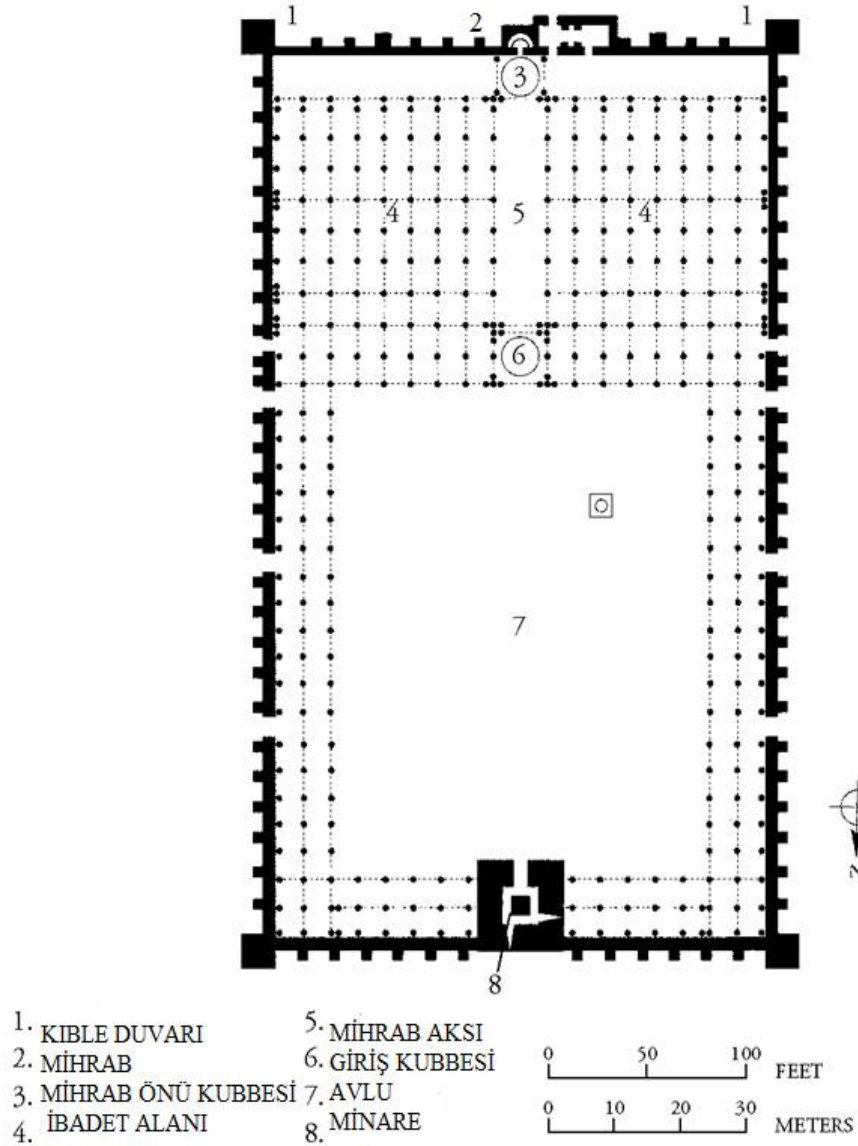
Emeviler, 749'de egemenliklerini Abbasilere (749-1258) kaptırınca, halifelik Hz. Muhammet'in amcası Abbas bin Abdülmuttalip'in soyundan olan Ebul-abbas'a geçti. Dolayısıyla siyasal ve kültürel merkez de Şam'dan Bağdat'a taşındı, sanatta İran etkisi görülmeye başlandı. Bu dönemden günümüze yalnızca iki cami ulaştı. Mezopotamya'da bulunan bu yapılar, Samarra Ulu Cami (Mütevekkiliye Cami) ile Ebudülef Camidir. (Bknz: Şekil 3.1).

Samarra Ulu Cami, Abbasilerin askeri gücü olan İslamiyeti sonradan kabul etmiş, Orta Asya Türk grupları için kurduğu bir kenttedir. Abbasi şehirleri arasında Samarra'nın ayrı bir önemi vardır. Abbasilerden sonra hiç oturulmadığından üzerinde başka dönem ve kültürün izine rastlanmadığı için Abbasi şehirciliğini en katıksız biçimde yansıtır.

Samara Ulu Cami, öteki adıyla Mütevekkiliye Cami, İslam dünyasının en büyük cami yapılarından biridir. Ordugah tipi camidir. Ordu için inşaa edildiği için, bu tip camilere Ordugah tipi camiler denir. Samara Ulu Cami'de 150.000 kişi burada bir arada namaz kılabilirdi. Dünyanın en geniş camisi olup, 240 metre boyunda, 156 metre enindedir, camii kısmı kible duvarı 25 sahına bölünmüştür. Cami, müştemilatıyla birlikte otuz sekiz bin (38000m²) metre karelik bir saha kaplamaktadır. (Bknz: Şekil 3.2) Basit mimarisi, ilk

İslam cami planının anıtsal ölçüler içinde tekrarından ibarettir. Yapımında tuğla ve kerpiç kullanılan caminin ilginç bir minaresi vardır. Kare tabana oturan dev boyutlu bu anıtsal minareye geniş bir rampa ile çıkılır, ve ordu namaz kılarken oluşabilecek her hangi bir saldırıya karşı minare aynı zamanda gözetleme kulesi olarak görev yapardı. Bu minare formu, yine Samarra'da Ebu Dulaf Cami'nde tekrarlanmış.

Samarra Ulu Cami 'de bugün sadece dış duvarları ile minaresi ve ayakta kalan Büyük Cami (Cami-ül-Kebir), Halife Mütevekkil tarafından 848 ile 852 seneleri arasında yaptırılmıştır.

Şekil 3.2: Samara Ulu Cami Planı

Şekil 3.3: Samara Ulu Cami Kalıntıları

(<http://mw2.google.com/mw-panoramio/photos/medium/73041956.jpg>)

Cami'nin Suriye'deki camilerden ayrılan özellikleri vardır. Ortalama 15m yüksekliğinde ve iki buçuk metre kalınlıkta olup, pişmiş tuğladan yapılmıştır ve aralıklı takviye kuleleri vardır. (Bknz: Şekil 3.3) Emevi kasırlarındaki yuvarlak kuleleri hatırlatan yarım daire biçiminde dayanaklarla desteklenmiştir. Yanlarda dörder, kuzeyde üç sıra revağın çevrelediği avlu oldukça büyüktür. 16 kapıdan avluya ve camiye girilir. Samarra Cami'nin sahnın ve dayanaklarından birşey kalmamıştır. Ancak kazılar sonucunda bunların genel şemasını tespit etmek mümkün olmuştur.

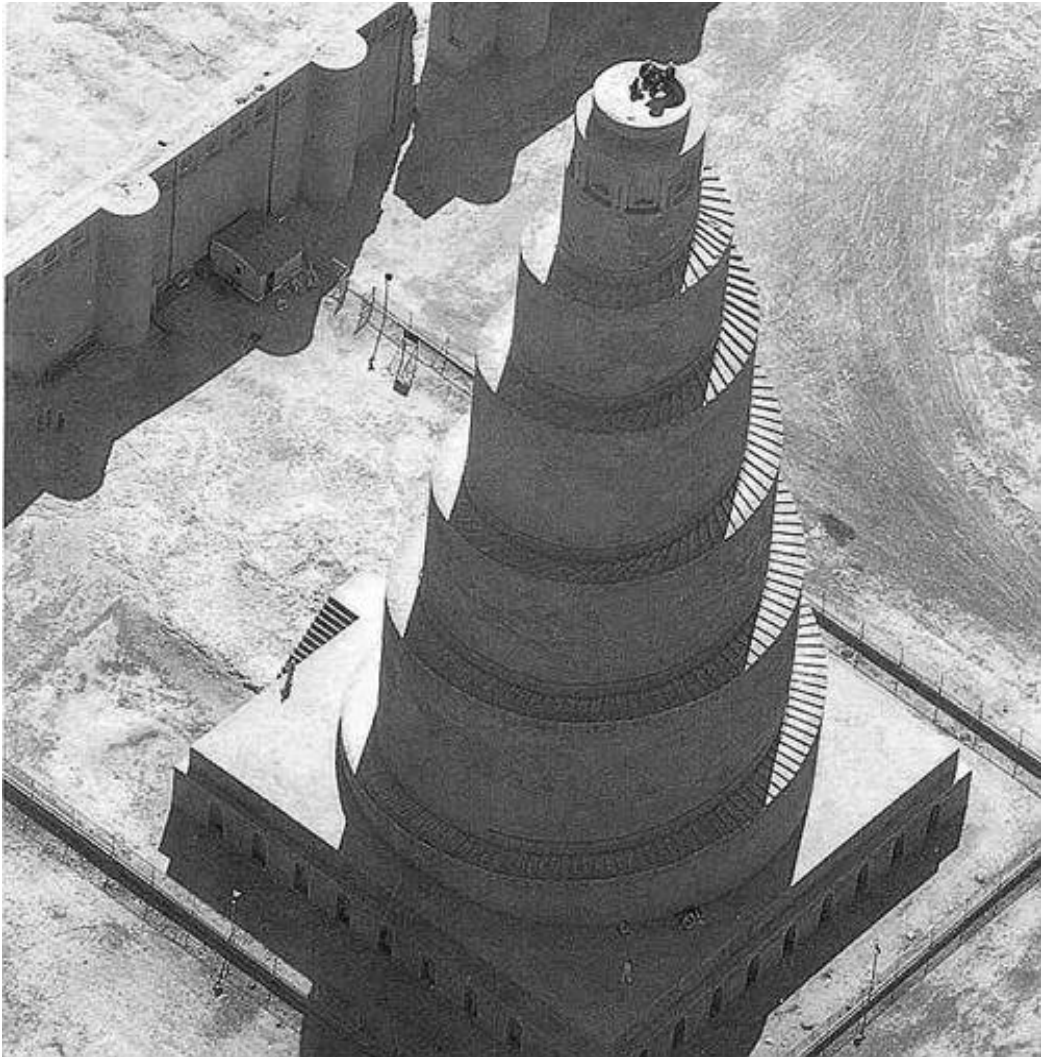

Şekil 3.4: Samara Ulu Cami Cepheden Görünüş

(<http://www.semtug.com.tr/index.php?sayfa=dp&pc=22>)

İç bölmeleri ve mermer sütunlar üzerine oturan tavanlar tamamen yok olmuştur. Bozulmadan kalan, melviye denilen minaresi caminin kuzey tarafında ve 27 metre dışındadır, mihrab ekseninde bulunan ve eski Babil Zigurratları'na benzeyen Malviya adındaki büyük minare helezon olarak yükselir ve çevresinde bir rampanın dolandığı koni biçiminde bir yapıdır. (Bknz: Şekil 3.4) Minare, 33m'yi bulan, 3m yüksekliğindeki kare bir taban üzerine oturtulmuştur. Gövde tabandan yukarıya doğru daralır.

Mezapotamya'nın Ziguratlarını anımsatan minare ordunun namaz sırasında veya hazırlıksız saldırıya uğramasını engellemek için, aynı zamanda gözetleme kulesi olarakta kullanılıyordu. (Bknz: Şekil 3.5).

Şekil 3.5: Samara Ulu Cami Minaresi

3.4. Tolunoğulları (868-904) Döneminde Cami Mimarisi:

Abbasilerin ordusundan oluşan, Tolunoğulları 9. yüzyılda Mısır ve Suriye'ye hakim olan Türk-İslam devletlerindendir. Mısır'ın Kahire kentinde bulunan Tolunoğlu Ahmed Cami, Tolunoğulları devletinin kurucusu Oğuz Türklerinden, devlet adamı Ahmed ibn Tolun tarafından 879 yılında yaptırılmıştır. (Bknz: Şekil 4).

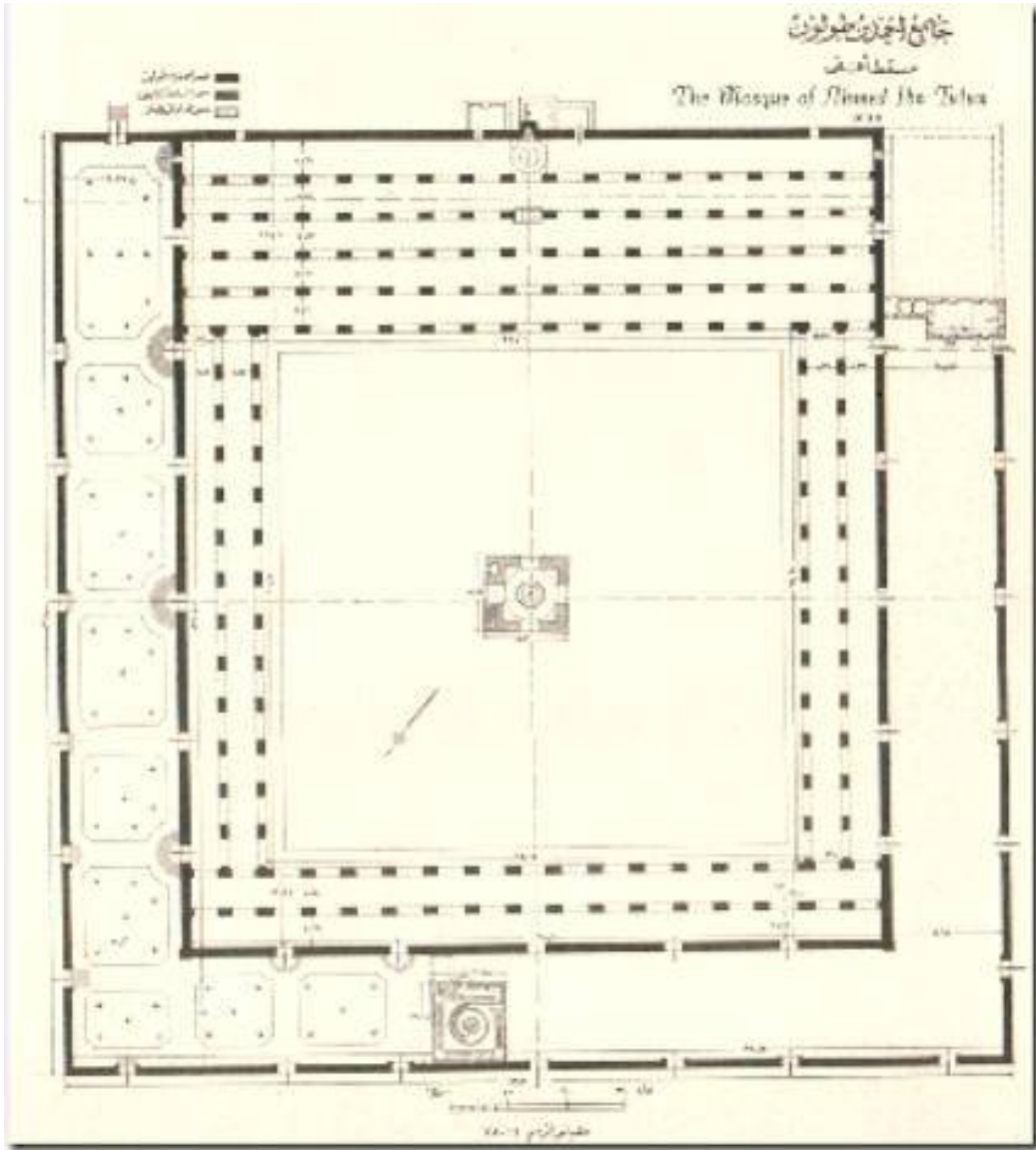

Şekil 4: Tolunoğlu Ahmed Cami

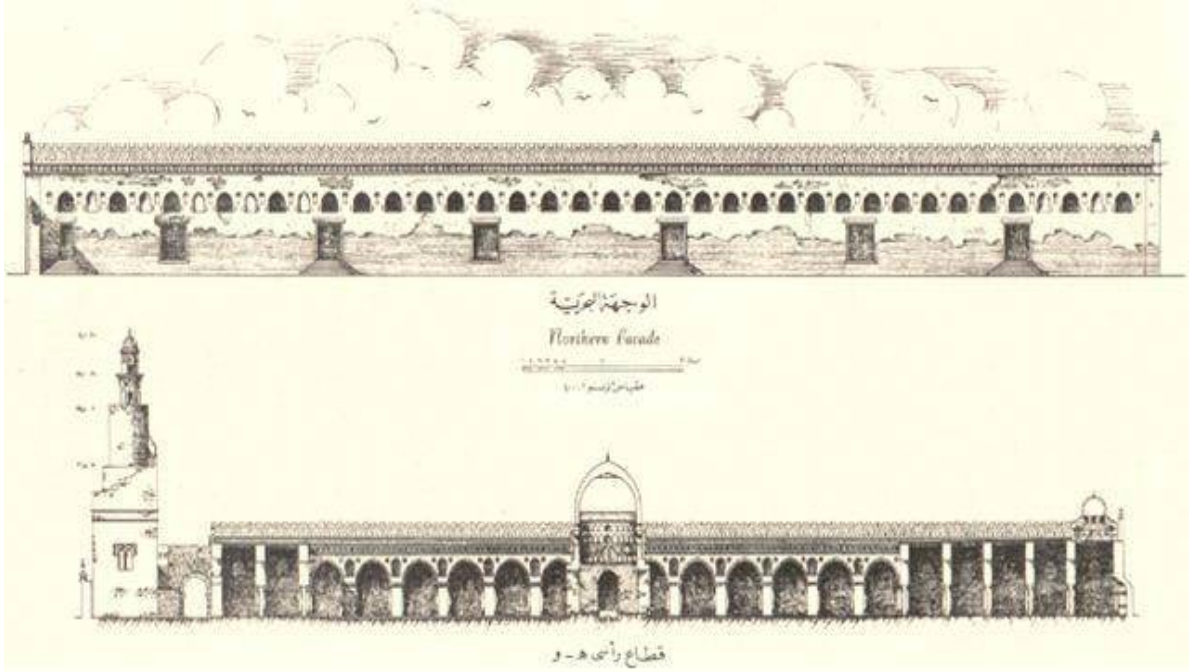
Tolunlulardan kalma Tolunoğlu Ahmed Cami (İbni Tolun Cami) 9. yüzyılda yapılmasına rağmen, çeşitli istila ve zamanın tahribatına uğradığı halde hala ibadete açıktır. Tolunoğlu Ahmed Cami yanında vakıf olarak hastahane, eczahane ve iki de hamam vardı.

Yerel özellikleri itibarı ile bu yapı Abbasi Sanatı çerçevesinde incelenir, çünkü bu camiinin yapımı Abbasilerden etkilenecek ordugah plan tipinde yapılmıştır. Cami'nin planı oldukça basittir. (Bknz: Şekil 4.1) Bu plan her kemere ortalama 32m olan üç tarafını çift revakların çevrelediği bir avlu ile kible duvarına paralel beş sahnalı harim kısmından ibarettir. Gerek avlu revaklarında gerekse sahnalarda ahşap krişleri taşıyan eğri ve hafifçe taşkın kemerler köşelerinde tuğladan birer gömme sütun bulunan ayaklara dayanmaktadır. (Bknz: Şekil 4.2) Yapı tümü ile tuğladan inşaa edilmiş ve bir alçı tabakası ile kaplanmıştır. (Bknz: Şekil 4.3).

Sarmal şeklindeki minaresinin caminin yapısıyla tam uyuşmaması minarenin daha sonra eklenerek inşa edildiğini düşündürmektedir. (Bknz: Şekil 4.4).

Şekil 4.1: Tolunoğlu Ahmed Cami Planı

Şekil 4.2: Tolunoğlu Ahmed Cami Kesit Ve Cepheleri

Şekil 4.3: Tolunoğlu Ahmed Cami Avludan Görüntü

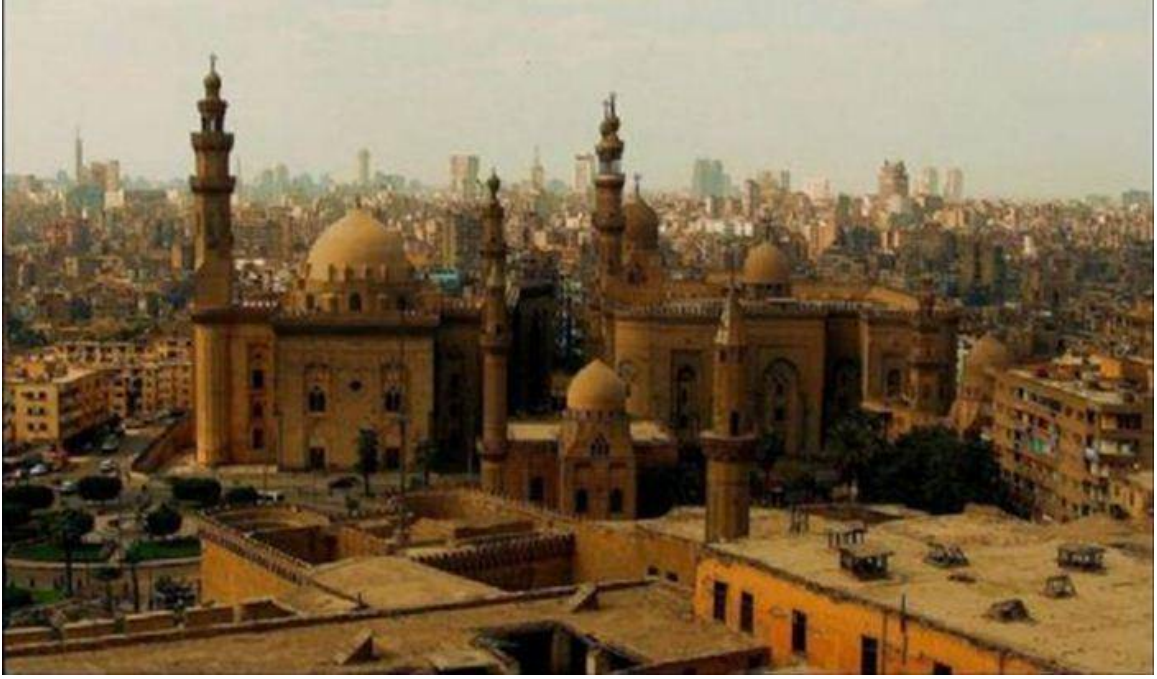

Şekil 4.4: Tolunoğlu Ahmed Cami Minaresi
(www.wikipedia.org)

3.5. Fatimiler (909-1171) Döneminde Cami Mimarisi:

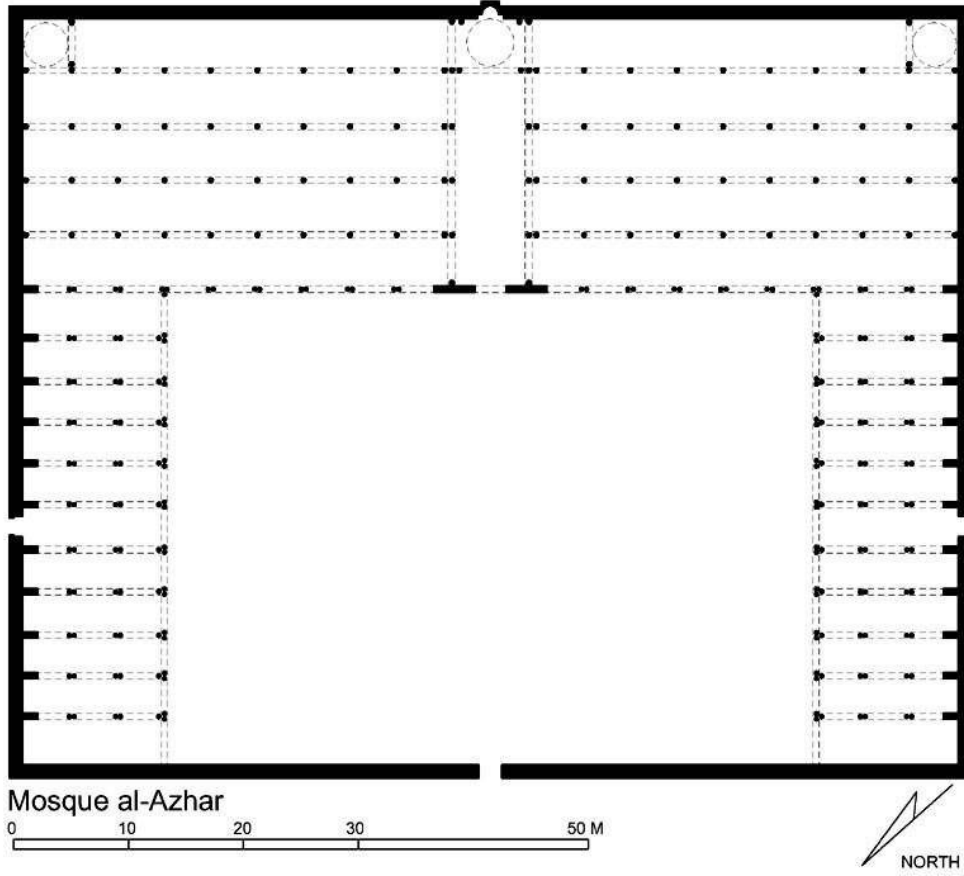
Fatimi Halifelerinin yaptırdıkları eserler daha çok Kahire'de toplanmıştır. Fatimi mimarisindeki en belirgin özellikler; malzeme olarak taşın tercih edilmesi ve cephelerin kabartmalı motiflerle benzenmiş olmaları, onların kendilerine ait özellikler vererek bilinmesini sağlayan unsurlar olmuştur.

El-Ezher Cami; 970'de başlanıp 972'de tamamlanmıştır. Bu cami, medreselerinde bünyesine katılmasıyla genişletilmiştir. (Bknz: Şekil 5) Revaklar dikdörtgen şeklindeki avluyu iki yönden kuşatır. (Bknz: Şekil 5.1) Eski yapılardan kalan sütun ve sütun başlıkları üzerine gemi teknesi şeklinde kemerler dayanmaktadır. Sütunların üzerindeki küçük pencereye benzeyen kemerli sağır nişler tamamen dekoratif olarak yer alırlar.

Şekil 5: El-Ezher Cami

(<http://galeri.netfotograf.com/images/medium/914F621D914DD9C9.jpg>)

Şekil 5.1: El-Ezher Cami Planı

Şekil 5.2: El-Ezher Cami Avlusu

Cami'nin içi ilk vaziyetinde Tolunoğlu Cami gibi Kible duvarına paralel beş sütundan oluşmaktaydı. Bu düzen mihraba yönelen bir orta sahnın ile boydan boya kesilmektedir; bu sahnın diğerlerinden daha geniş ve yüksektir. Kible duvarının önündeki birinci sahnın iki köşesinde ve orta sahnınla kesiştiği yerde birer kubbe yer alır. (Bknz: Şekil 5.2) Fatimilerin bu ilk camide Afrika mimari özellikleriyle beraber Tolunoğlularının mimarisinde kullandıkları özelliklerini uyguladıklarını görülür.

Fatimiler zamanındaki bir diğer cami de, El-Akmer Camidir. Ordugah camidir, Samarra'dan sonra Kahire (Tolunoğlu Ahmed Cami) ve daha küçük ölçekte örneklerine rastlanır. 10. Halife El-Amir (1101-1130) zamanında inşa edilen yapı Fatimi mimarisinin önemli eserlerinden biridir. Taştan inşa edilen yapının en dikkat çekici tarafı süslemeleridir.

3.6. Türk İslam Devletlerinde Cami Mimarlığı:

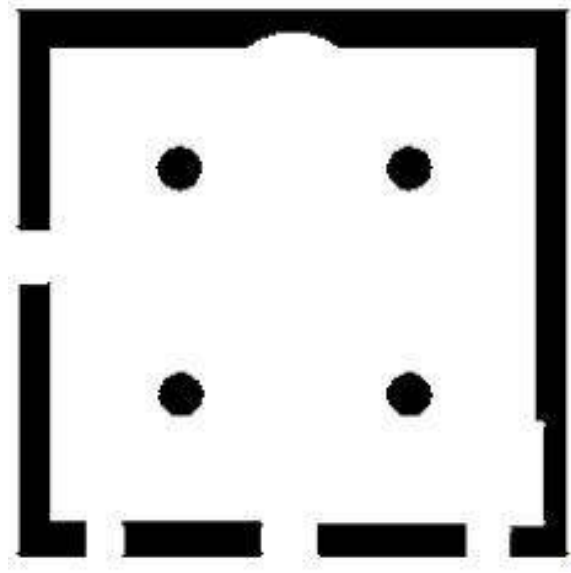
3.6.1. Karahanlılarda (840-1212):

“Karahanlılar, Müslüman olan ilk Türk devletidir. İlk Karahanlı eserleri kerpiçten inşa edilmişken, sonraları yapılarda tuğla kullanılmaya başlanmıştır. İlk camiler stük adı verilen alçı süslemelerle süslenmiştir.” (Aslanapa, 1984; aktaran, Kırkıl, 2008).

Hazer Degaron Cami (Kışlak Hazara):

Karahanlıların cami mimarlığı 10. yüzyıl sonlarında Buha-ra’da bulunan, 11. yüzyıldan kalma bu cami 15m-15m kareden oluşan bir plana sahiptir. (Bknz: Şekil 6) Yapının merkezinde dört yuvarlak ayağın üzerine yerleştirilmiş sivri kemerlerin taşıdığı bir kubbe bulunur. Bu ayaklardan yapının dört duvarına atılan kemerlerle ibadet mekânı 9 bölüme ayrılır.

Plan şekli merkezi kubbesi ve dört yarım kubbesi ile Osmanlı camilerini hatırlatan yapıda kerpiç ve tuğlanın beraber kullanımı ile yapılmıştır; (Bknz: Şekil 6.1) merkezî kubbe bütün yapıya hakimdir. Caminin duvarları ve orta kubbeyi taşıyan ayaklar tuğladan inşa edilmiştir.

Şekil 6: Kışlak Hazara Cami Planı

(Kırkıl, 2008)

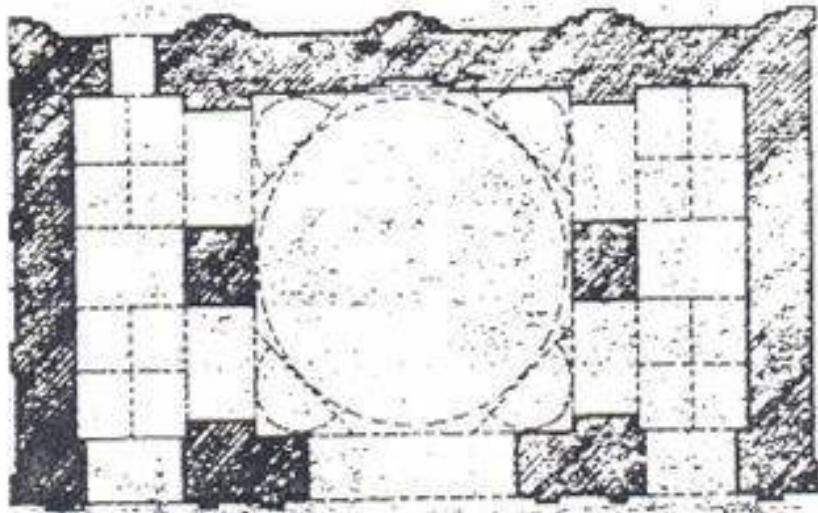

Şekil 6.1: Kışlak Hazara Cami

(Kırkıl, 2008)

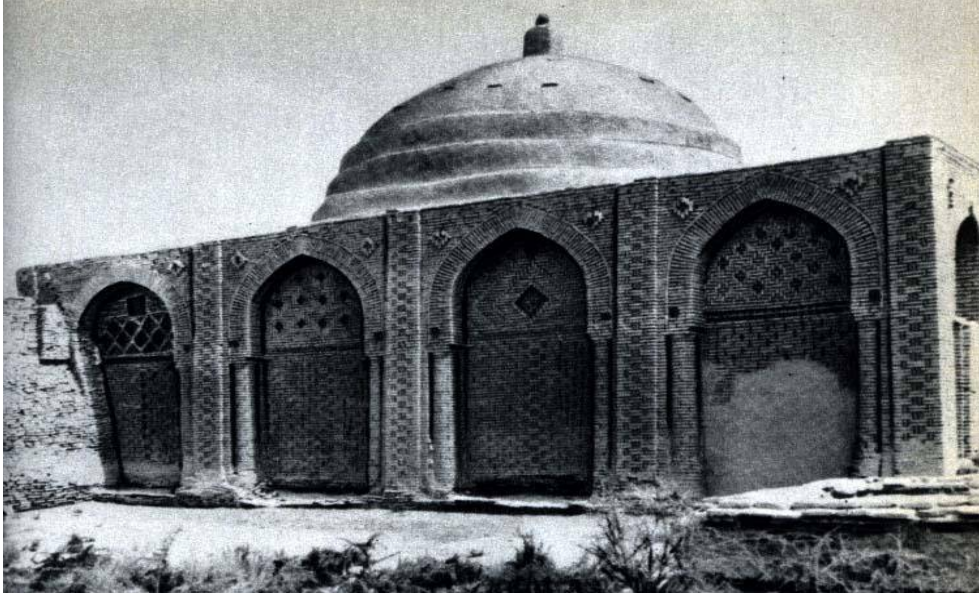
Talhatan Baba Cami:

11. Yüzyıldan kalma, bugünkü Türkmenistan sınırları içinde bulunan Merv şehrinde, tamamen tuğladan yapılan bu cami, altı dayanaklı ve tek kubbeli bir yapının nasıl genişletilebileceğine ilişkin iyi bir örnektir. (Bknz: Şekil 7) Geniş bir avlusu bulunan yapının girişindeki üç kapı ve aradaki duvarlarda yer alan nişler cepheyi hareketlendirmiş.(Bknz: Şekil 7.1 ve Şekil 7.2)

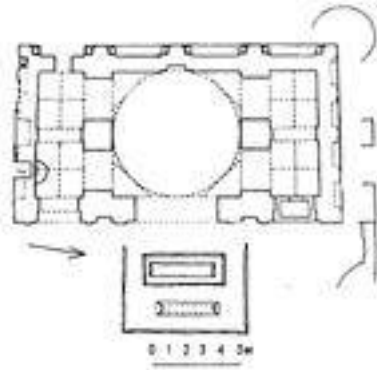
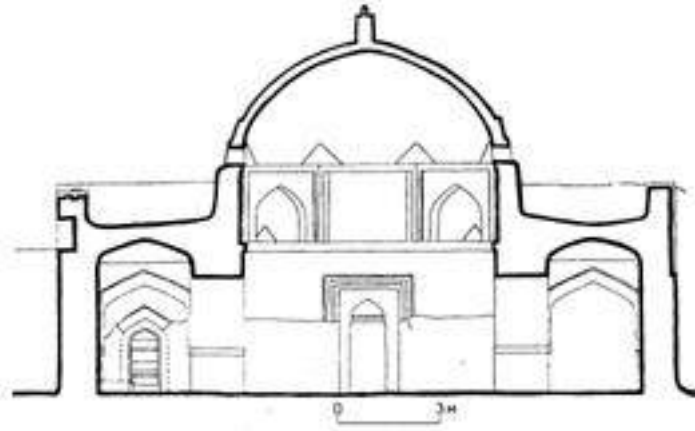

Şekil 7: Talhatan Baba Cami Planı

(Kırkıl, 2008)

Şekil 7.1: Talhatan Baba Cami
(Kırkıl, 2008)

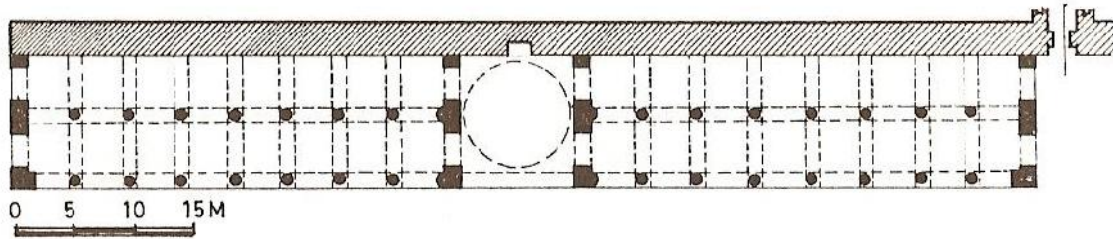
Şekil 7.2: Talhatan Baba Cami Kesiti

3.6.2. Gaznelilerde (961-1187):

Leşker-i Bazar Cami:

Gazneli mimarisinin temel özelliklerinden biri; Gaznelilerle birlikte, İslamiyet sonrası Türk sanatında az da olsa Hint etkileri görülmesidir. Gaznelilerin farkı, mimari eserlerinde tuğla yanında taş ve mermerin de yaygın biçimde kullanmış olmalarıdır. Bunun dışında ahşap yapıların da olduğu bilinmektedir. Gazneli devletine ait camilerden fazla kalıntı elimize geçmemekle birlikte, 11. yüzyılın başlarında, Leşker-i Bazâr Ulu Caminin yanı sıra kaynaklarda ahşap sütunlu bir camiden de bahsedilmektedir.

Leşker-i Bazar Cami, Türk-İslam cami mimarisi içinde çok önemli bir basamak teşkil eden yapıdır. XI. yüzyılda yapılan bu tarihi eser Afganistan sınırları içerisinde ve Büst Kalesi'nin yanındadır. İki nehir arasında bulunan bu yapı tuğla işleme ile yapılmıştır. Kazılarda, sadece temel düzeyindeki kısımları ortaya çıkarılmıştır. Kazılarını, Fransız arkeolog Schlumberger yapmıştır. Sultan Mahmut dönemine ait bir camidir. Enine yatık dikdörtgen bir şeması vardır. (Bknz: Şekil 8).

Şekil 8: Leşker-i Bazar Camii Vaziyet Planı

(Haseki, 2006)

Mihrap duvarına paralel uzanan ayaklarla ikiye ayrılmış bir şahını bulunmaktadır. Geniş saray manzumesinin dış sur duvarına bitişik olarak meydana açılan durumu ile aslında bir ordugah cami niteliğinde olan bu yapı, sur duvarındaki mihrap nişi önünde iki sıra paye

üzerinde taşınan kubbe-tonoz örtüsünden meydana gelmiştir. Kubbe, ikisi mihrap duvarına gömülü 6 ayak üzerindeki kemerlerin sağladığı bir sistem üzerine oturtulmuştur. Selçuklulardan önce mihrap önü kubbesi bu örnekte iyi bir şekilde ele alınmıştır.

Mihrap önü kubbesi, ve şahının mihraba paralel bölümlere ayrılması, pek çok yapıda etkili olmuştur. (örneğin Şam Emeviye). Bu özelliği yapının, kemerlerle avluya açılarak genişleyen ve cemaate hizmet edebilecek şekilde bir ordugah cami olarak tasarlanmış olduğunu gösterir. Mihrap önü kubbesinin yapımı, erken dönemlere ait olup dönemin mimarı tarzının en güzel uygulamalarından sayılabilir.

İnce ve uzun kare planlı bu yapının üstünü bir kubbe örter ve enine gelişen harim mekanında, mihrap önü kubbeli bir plan tipi ilk olarak görülmektedir. Bu Andolu Türk mimarisinde takip edilen gelişimin başlangıcını oluşturur. Daha geç dönemlerdeki Anadolu Türk mimarisinin bazı yapılarına da bu şema uygulanmıştır. Selçuklulardaki İsa Bey Cami'nde de bu uygulama görülür, daha sonraları tahrip edilmiş olan bu yapı ne yazık ki kurtarılamamıştır. Çatısının düz olması muhtemel olan Cami, Güney Sarayı'nın avlu duvarına yaslanmaktadır. Bazı araştırmacılar, küçük kubbelerle kaplı olduğunu düşünmektedir.

Minareler de bir takım yenilikler göze çarpar, aşağıdan yukarıya bir bütün halinde değil de iki yada daha çok parçalı olarak ele alınmıştır. Alttakiler daha geniş, üsttekiler daha dar ayrı ayrı gövdeden oluşmaktadırlar.

3.6.3. Büyük Selçuklular:

Anadolu Selçuklu mimarisi zaman ve kavram olarak Danişmentli, Saltuklu, Artuklu ve Mengüçüklü gibi Erken Türk Beylikleri ile bir hazırlık dönemi geçirdikten sonra, asıl

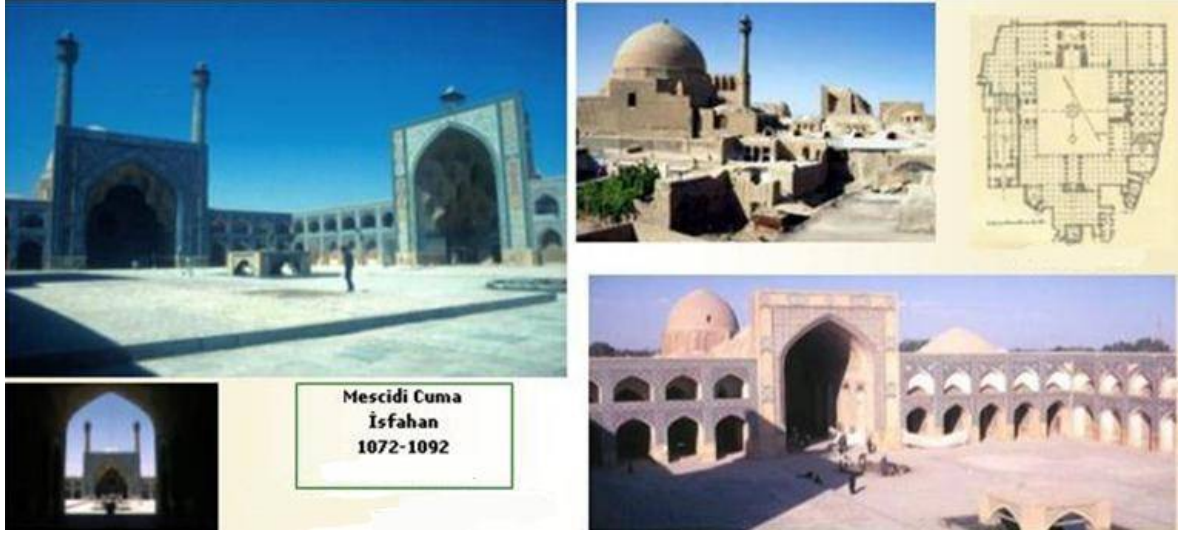
etkinliğini 1200-1308 yılları arasında ortaya koyan Anadolu Türk mimarisinin güçlü bir dönemini tanımlamaktadır. Selçuklular İran’da ilk defa orijinal bir cami mimarisi meydana getirmişler, bunun için Karahanlı ve Gazneli camilerinde ortaya çıkan gelişmeleri değerlendirmişlerdir. Büyük ölçüde cami mimarîsinin tipini ve şemasını ortaya koymuşlardır. Bundan sonra da bütün İran ve Orta Asya’da bu plân tipi hâkim olmuştur.

Dört eyvanlı şemanın ortaya çıkmasının sebebi; Sunni mezhebinin dört alt grubu olan Hanefî, Malekî, Şafî ve Hambelî mezhepleri ile Emir’in bir arada namaz kılma ihtiyacı. Bunun içinde Emiri bir eyvanın, kubbebin altına yerleştirmişlerdir. Bu kubbenin etrafı iki adet namaz kılma alanı ile belirlenmiştir. Eyvanlarla ayrılan iki adet namaz kılma alanı da eklenmiş giriş için de ayrı bir eyvan kullanılmıştır. Bunun sebebi ise namaz esnasında, bir takım küçük farklılıkları olan alt mezheplerin kendi imamları dahilinde Emir ile birlikte, namaz kılabilmesini sağlamaktır.

İsfahan Mescidi Cuma Cami:

İsfahan’daki Mescidi Cuma, Selçuklu mimarisinde yeni gelişmelerini barındırır. Şehir merkezinde yer alan dikdörtgen planlıdır ve yaklaşık 22.000. m²’lik bir alana oturmaktadır. Genel plan tipi itibarıyla avlulu, dört eyvanlı, mihrap önü kubbeli düzenlemeden gelişen bir camiidir. (Bknz: Şekil 9)

İsfahan Mescidi Cuması Büyük Selçuklularla ortaya konan dört eyvanlı camii plan şemasının temel özelliği; Sunni mezhebine sahip dört farklı grubun bir arada namaz kılmasına olanak sağlayan bir şema olmasıdır. Bu Plan şeması; Gülpayegân Mescidi, Kazvin Mescidi (Mescidi Haydariye), Zevare Mescidi Cuma’larında da tekrar etmiştir.

Şekil 9: İsfahan Mescidi Cuma Camii

İsfahan Mescidi Cuma Cami’de yüksek sekizgen kasnak üzerine oturan ve tepede miğfer şeklinde sivrilen kubbenin dış yüzeyi, tuğlaların farklı dizilmesiyle oluşan geometrik nakışlarla hareketlendirilmiştir. Düşey yivlerle yükselen destekler sivri kemerlerle birbirine bağlanır ve sivri kemerli nişlerle zengin bir tonoz bingiyeye ulaşır. Bunun üstüne oturan kubbenin iç yüzeyi büyük geometrik yıldız sistemiyle kaplıdır; kubbe eteğini de bir yazı şeridi kuşatır. Zeminden tepeye kadar kemerler, daire madalyonlar, dekoratif panolar ve yazı örnekleriyle devam eden tuğla örgüler, iç mekanda bir kompozisyon oluşturur.

Gölpayegân Mescidi Cuma:

Gölpayegân şehrinde bulunan 1108-1118 tarihli bu camii de aynı plan tipine sahiptir. Dört eyvanlı büyük avlu, bunu çevreleyen mekanlar ve büyük mihrap önü kubbesi daha sadedir. Yüksek sekizgen kasnak üzerine oturan ve tepede miğfer şeklinde sivrilen kubbenin dış yüzeyi, tuğlaların farklı dizilmesiyle oluşan geometrik nakışlarla hareketlendirilmiştir. Zeminden tepeye kadar kemerler, daire madalyonlar, dekoratif panolar ve yazı örnekleriyle devam eden tuğla örgüler, iç mekanda bir kompozisyon oluşturur. (Bknz: Şekil 9.1).

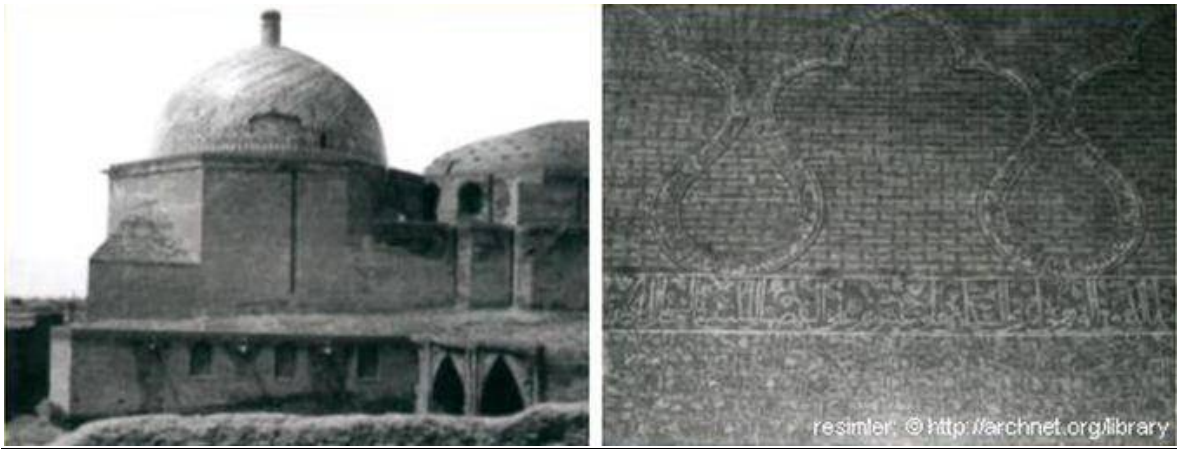

Şekil 9.1: Gülpayegân Mescidi Cuma Camii

Kazvin Mescidi Cuma (Mescidi Haydariye):

12. yüzyılın başlarında; Kazvin şehrinde yapılmış olan Mescidi Haydariye, kare bir alan içinde aynı plan şemasını gösterir. Geniş açık avlu, yapının bütününe hakimdir. Avluyu dar hacimler halinde çevreleyen küçük mekanlar dış duvarlara paralel olarak devam eder.

Kuzeydeki eyvanın karşısında eyvanlı bir giriş vardır ve 10 m’den biraz daha geniş çaplı bir kubbeyle örtülü olan ana mekana yönelimi sağlar. Günümüze kadar ulaşabilen mihrap duvarındaki süslemeler, diğer yapılardan farklıdır. Tuğla duvar örgüsü üzerine alçı kabartmalarla zenginleştirilmiş olan bu yüzey, bordürler ve sivri kemerlerle bölünmüştür. (Bknz: Şekil 9.2).

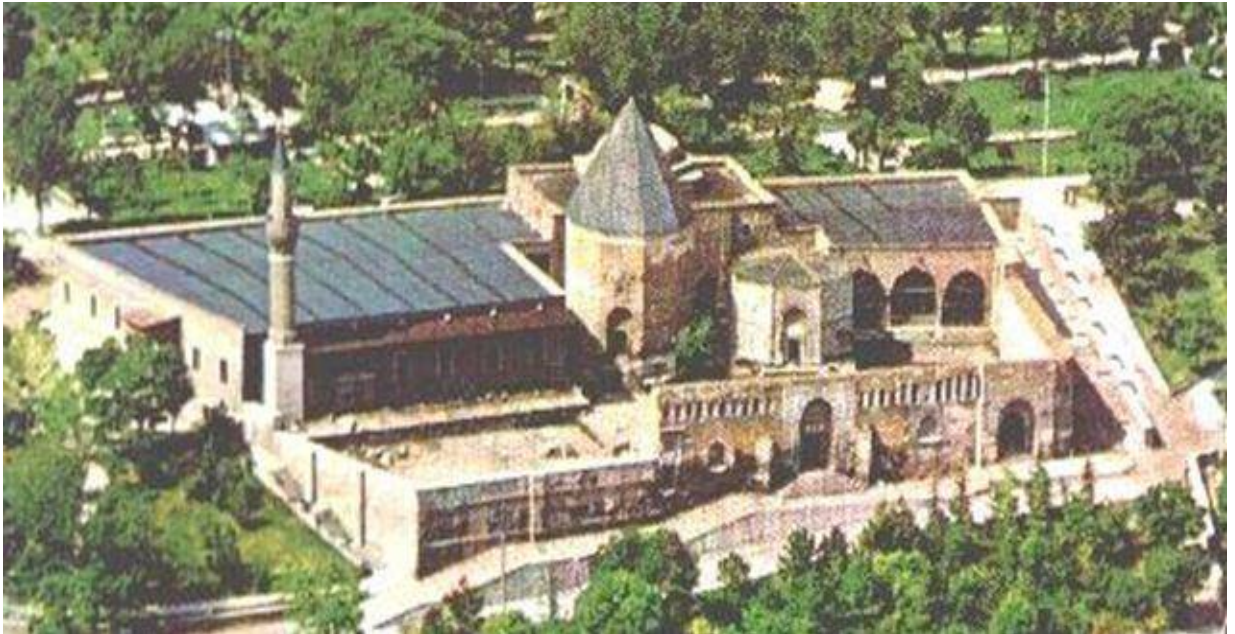
Şekil 9.2: Kazvin Mescidi Cuma Cami (Mescidi Haydariye)

3.6.4. Anadolu Selçuklular:

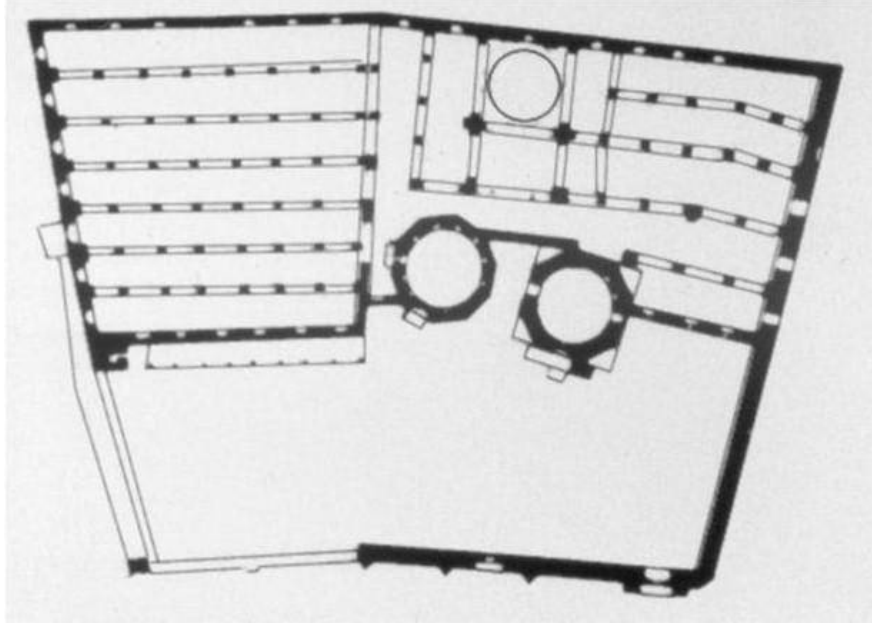
Anadolu Selçukluda dört alt mezhep yoktur. Buradaki şema mihrap önü kubbeli, iki tarafında mihrab duvarına paralel namaz kılma alanından oluşan mekan. Bu şema zaman zaman boyut farklılıkları yaşamıştır. Malatya Ulu Cami, Konya İplikçi Cami de mihrab önü kubbeli çok ayaklı şemanın devamıdır.

Konya Alaeddin Cami:

Anadolu Selçukluları'ndan günümüze gelen en erken tarihli cami, ilk biçimi 12. yüzyılın ortalarına kadar inen Konya Alaeddin Camisi'dir. (Bknz: Şekil 10) Yapı iki ana bölümden oluşmaktadır. Doğuda bölüm, altı sütun sırası ile yedi sahına bölünmüştür. Değişik görünüşteki sütunların büyük bir kısmı başka yapılardan getirilmiş, devşirme malzemedir. Sütun sıraları birbirine sivri kemerlerle bağlanmış ve üzerleri düz bir çatıyla örtülmüştür. (Bknz: Şekil 10.1).

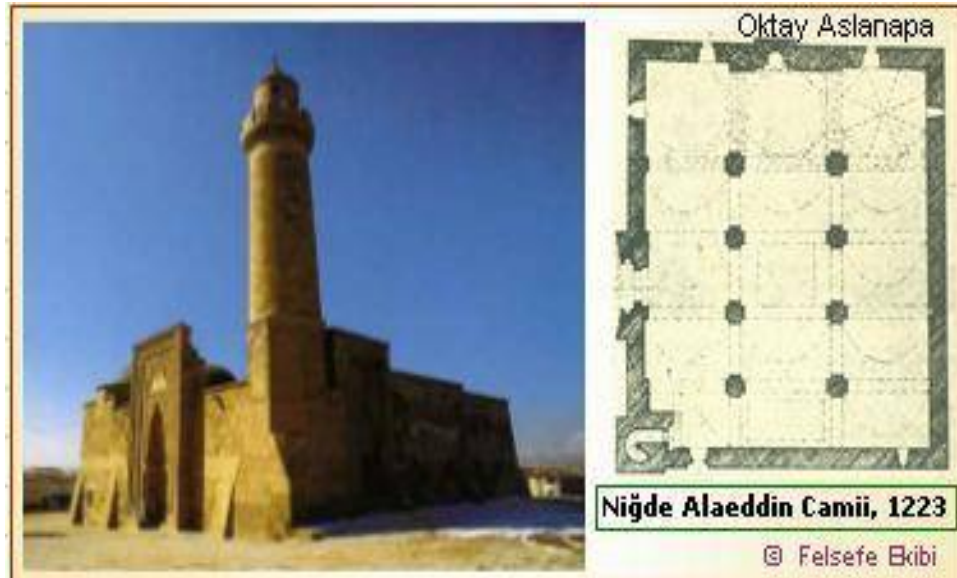
Şekil 10: Konya Alaeddin Cami

Şekil 10.1: Konya Alaeddin Cami Planı

Alaeddin Keykubad zamanında yapılan zengin çini bezemeli mihrap ve mihrap önü kubbesinin bulunduğu, batı bölümünün planı daha düzensizdir. Mihrap önü mekânının batı kısmına, doğuda ki gibi sütunlu destekler ilave edilmiştir, burada yer alan payelerin düzensizliği de çeşitli dönemlerde gerçekleştirilmiş onarımlardan kaynaklanmaktadır.

Niğde Alaeddin Cami:

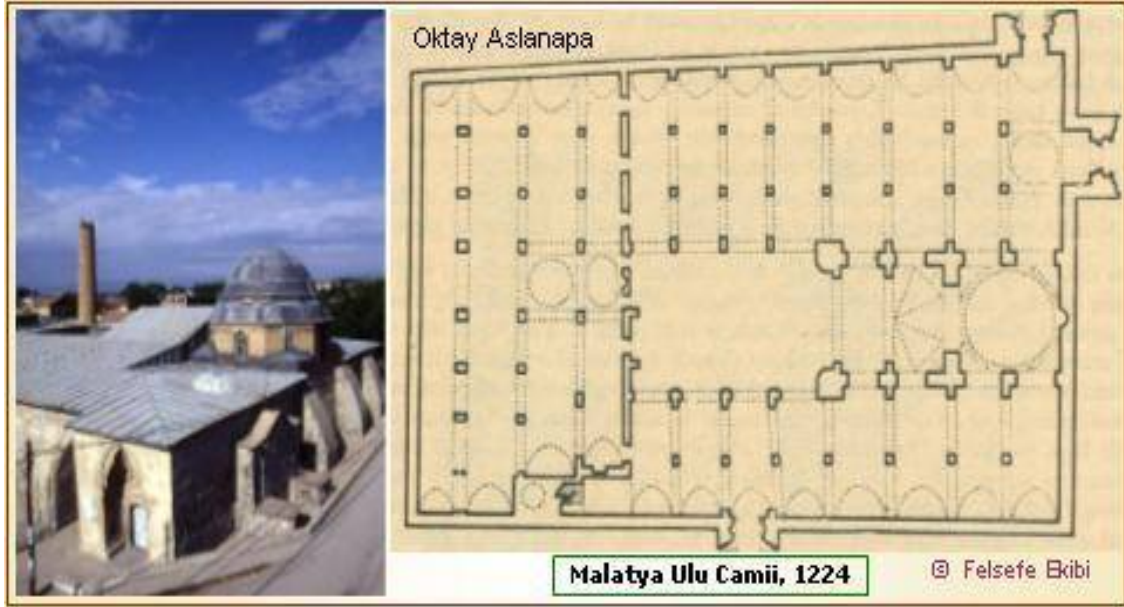

Şekil 10.2: Niğde Alaeddin Cami

Selçuklu mimarisinin altın çağı olarak nitelendirilen Sultan Alaeddin Keykubad dönemine ait ikinci önemli yapı, 1223 tarihli Niğde Alaeddin Camisi'dir. (Bknz: Şekil 10.2)

Bütünüyle kesme taş malzemenin kullanıldığı bu yapı, ana şema olarak mihrap duvarına paralel üç neften oluşmaktadır. Mihrap duvarı önündeki yan yana üç bölüm, üç kubbe ile yan parçalarda tonozlarla örtülüdür. Yapının ortasında, avlu sayılabilecek küçük bir alan yer almaktadır.

Malatya Ulu Cami:

Şekil 10.3: Malatya Ulu Cami

Alaeddin Keykubad'ın 1224 yılında yaptırdığı Malatya Ulu Camisi (Eski Malatya Ulu Camisi); Büyük Selçuklu camilerinden, özellikle Zevvare Mescidi Cuması planı dikkate alınarak yapılmıştır. Kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır, (Bknz: Şekil 10.3) İran'daki Büyük Selçuklu ulu camilerine benzemektedir. Mihrap ekseninde mihrap önü kubbesiyle eyvanın iki yanında sahnınlar yer almaktadır. Erken dönem ulu cami plan tipinde, tek eyvanlı, iç avlulu bir plan şemasını yansıtmaktadır. Yapının bazı bölümleri kesme taş, diğer bölümleri tuğladan yapılmıştır, daha sonra çeşitli onarımlar görmüştür.

Caminin mihrap önü kubbesi ve arkasındaki revaklı iç avluya açılan eyvanı dışındaki kısımları tonozlarla örtülüdür.

İplikçi Cami:

Şemseddin Altınoba tarafından 1201 yılından sonra yaptırılmış, Somuncu Ebubekir tarafından genişletilmiş, yenilenmiştir. Cami iplikçiler çarşısında bulunduğu için İplikçi Cami (1332) adını almıştır. İplikçiler Camisi günümüze orijinal şekliyle gelememiş, değişik zamanlarda onarılmıştır. (Bknz: Şekil 10.4)

Cami muhtemelen bugün mevcut olmayan medresenin duvarına bitişikti. Yapının bugünkü halinde, cami duvarında görülen kemer izinin medreseye ait olduğu düşünülmektedir. Mihrap duvarı boyunca enine gelişen camiinin planında orta sahnın daha geniş tutulmuştur. Mihrap duvarına dik olan yedi nef birbirlerine kemerlerle bağlanan örtü sistemi altında üç koridor halindedir. Girişten sonraki yan mekânlar çapraz tonozlarla, mihrap duvarına bitişik nef beşik tonozla örtülmüştür. Giriş ile mihrabı birleştiren eksen üzerinde üç sahnın boyunca üç kubbe camiinin planına ilginç bir görünüm vermektedir. Günümüzde sıva ile örtülü iç mekanda 19. yüzyılın barok üslupta bezenmiş mihrabının altında orijinal mihrap bulunmaktadır. Orijinal mihrap Anadolu Selçuklu sanatının en eski örneklerindendir.

Şekil 10.4: İplikçi Cami

BÖLÜM 4:

4. Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Camii Mimarisi:

Osmanlı sanatı ilk önce İznik sonra Bursa ve Edirne'de başlayıp İstanbul'da gelişmiş, daha sonra Türklerin ele geçirdiği bütün ülkelere yayılmıştır. Günümüzde Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan, Suriye, Mısır, Romanya gibi ülkelerde Osmanlılardan kalan birçok yapıt bulunmaktadır.

600 yılı aşkın hüküm süren Osmanlı cami mimarlığı şu başlıklar altında incelenebilir, Erken Osmanlı (1299 1453), Klasik Osmanlı (1453 - 1700), Batı Etkisindeki Osmanlı/Geç Dönem Osmanlı (1718 - 1923) dönemlerine ayırmak mümkündür.

4.1. Erken Osmanlı Dönemi (1299 1453):

Erken Osmanlı döneminde ortaya çıkan cami plan tipleri bir anlamda; Anadolu Selçuklu'dan bir geçiş dönemidir. Bu dönemde ortaya çıkan camii plan tipleri de kendi

aralarında farklı gruplara ayrılırlar. Buna göre; tek mekanlı tek kubbeli plan tipine, İznik İznik Yeşil ve Hacı Özbek Cami'yi örnek verebiliriz.

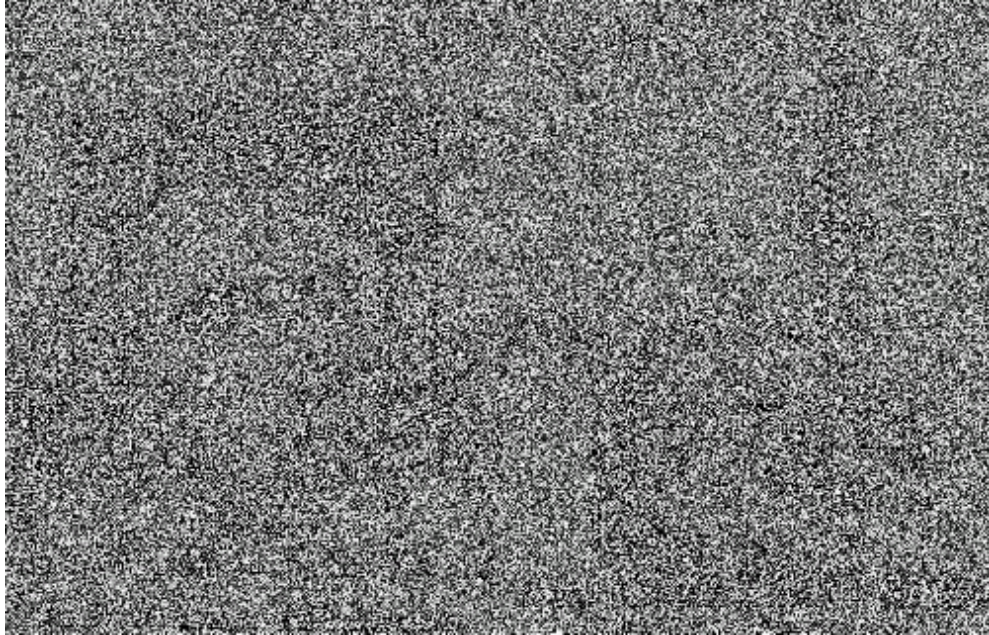
Erken Osmanlı Dönemine ait tek kubbeli tek mekanlı örnekler; birinci Başkentte Hacı Özbek Cami, İznik Yeşil Cami vardır. Bu örneklerde kare bir mekan üzerine bir kubbe ile örtülmüştür.

Erken Osmanlı Dönemine ait başka tür camiler Zaviyeli/Ters T planlı camiilerdir. Bu yapılarda mescid alanı küçültülmüş ve bir-iki basamakla yükseltilmiştir/ayrıştırılmıştır. Yan taraflarında kalan alanlar tabhane (derişlerin konaklaması için kalma odaları) olarak değerlendirilmiş ortası sirkülasyon alanıdır. Yapının tamamı camii olarak kullanılmıyor çok işlevlidir, birden çok fonksiyonu vardır. Bu tipte örnekler Bursa ve İznik'te yoğunlaşmıştır, Bu plan tipine örnekler Muradiye Cami, Bursa Orhan Gazi Cami, Yıldırım Camidir.

Erken Osmanlı Dönemine ait üçüncü tip camiilerde Ulu camiilerdir. Selçuklular dönemindeki Ulu camiilerden farkı çok ayaklı düz damlı olmak yerine, çok ayaklı çok kubbeli olmasıdır. Abbasi döneminden beri uygulanan çok ayaklı düz damlı Ulu camii şemasının Anadolu Selçukluları aracılığıyla, Osmanlı'ya geçmiş halidir. Üst örtüde önceki örneklerden farklı olarak kubbe sistemi kullanılmıştır. Her dört ayağın üzerine bir kubbe oturtulmuş, böylelikle çok ayaklı ve çok kubbeli; Erken Osmanlı Dönemine özgü camii formu/camii plan şeması ve formu ortaya çıkmıştır. Edirne Eski Camii buna bir örnektir.

Hacı Özbek Cami (1333-1334):

Erken Osmanlı dönemi tek mekan ve tek kubbeli örneklerinden olan Hacı Özbek Cami merkezi mekan anlayışına göre yapılmıştır. Kare planlı olan bu yapının üzeri pandantifli bir kubbe ile örtülmüştür. (Bknz: Şekil 11) Kubbe 7.90 m. çapında olup, önünde çapraz tonoz ve ayna tonozlu, iki sütunlu bir son cemaat yeri bulunuyordu. Caminin dış duvarlarında bir sıra taş, üç veya dört sıra tuğla dizileri ile hareketli bir görünüm sağlanmıştır. (Bknz: Şekil 11.1).

Şekil 11: Hacı Özbek Cami Planı

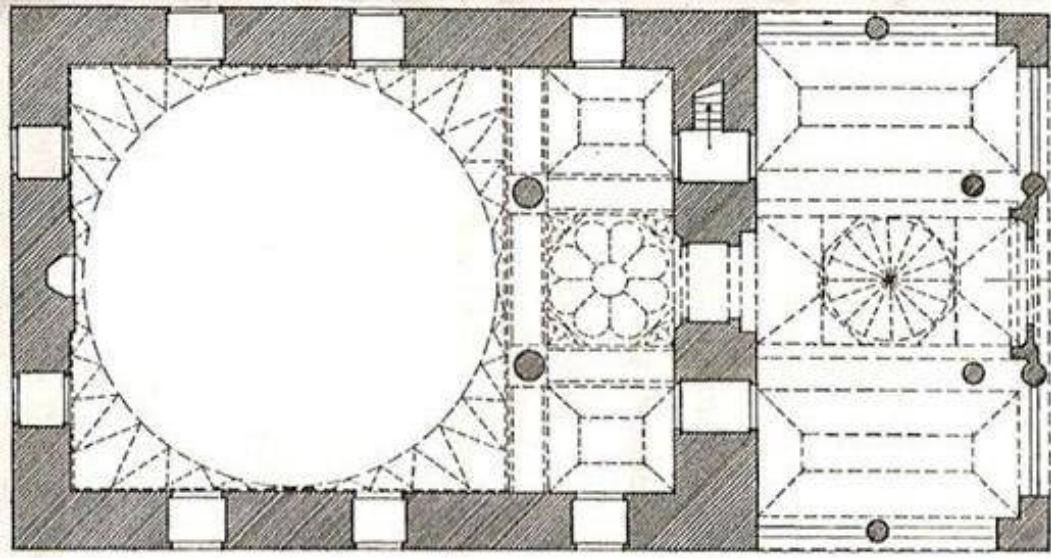
Şekil 11.1: Hacı Özbek Cami

İzmir Yeşil Cami (1378-1391):

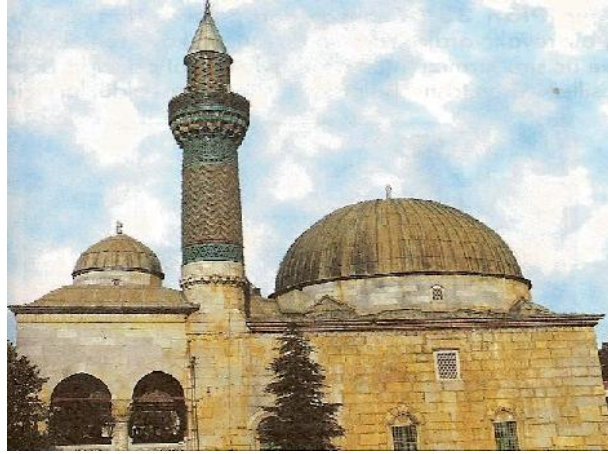
“Cami statik tutarlılığı ve biçimsel güzelliği bakımından Osmanlı mimarlığının erken örneklerindendir.” (Başkan, 1990; aktaran Kırkıl, 2008)

Strüktürün formu ve mekanı belirlemesiyle; tek mekan ve tek kubbe ile örtülü merkezi mekan anlayışına göre planlanmıştır. (Bknz: Şekil 11.2). Kubbe çapı 11 metredir ve duvarlar üzerine baklavalı kasnakla oturtulmuştur. (Bknz: Şekil 11.3)

“Tek kubbeli camilerde iç mekanı genişletme yolundaki denemelerin Osmanlı mimarisindeki ilk örneklerindendir.” (Çoruhlu, 2000; aktaran, Kırkıl, 2008).

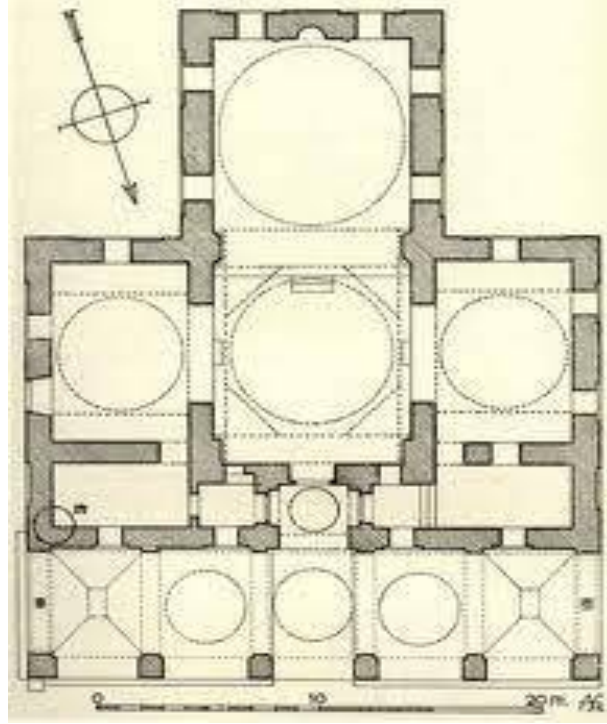
Şekil 11.2: İznik Yeşil Cami Planı

Şekil 11.3: İznik Yeşil Cami

Bursa Orhan Gazi Cami (1339-1340):

1339 Yılında II. Osmanlı Sultanı Orhan Bey tarafından yaptırılmıştır. Osmanlı Devleti'nin ilk devir yapılarından ve ters T planlı camilerin ilkidir. (Bknz: Şekil 11.4). Yığma taş, kesme taş ve tuğla örülmüş olan caminin beş bölümlü son cemaat yeri ortada üç küçük kubbe, yanlarda birer aynalı tonoz ile örtülüdür.

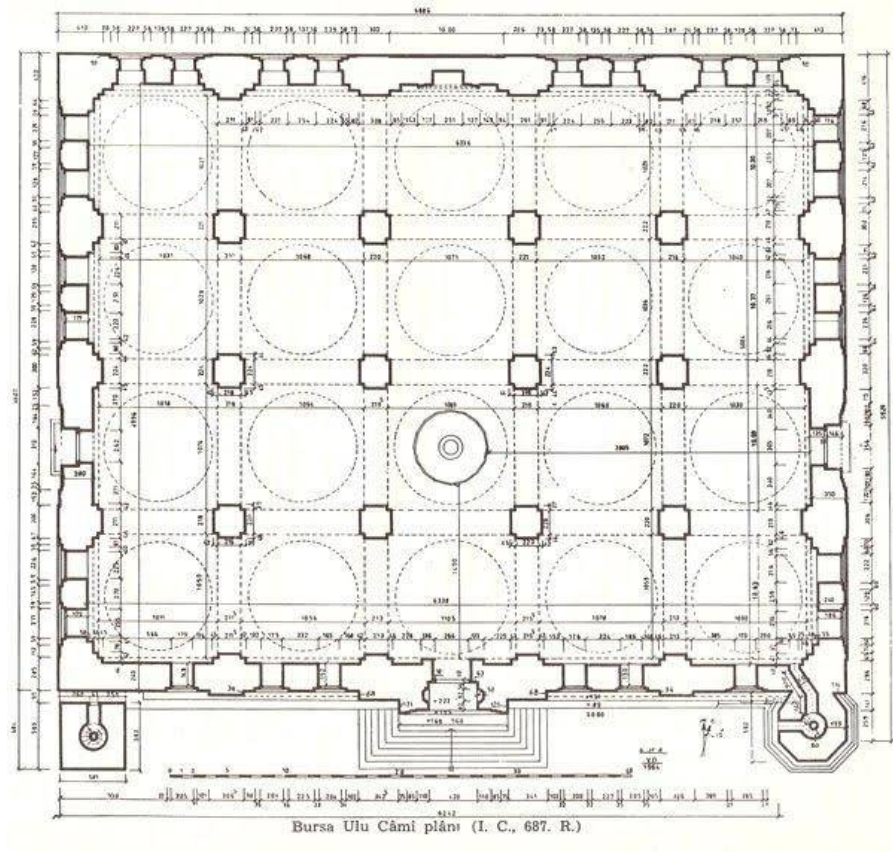

Şekil 11.4: Bursa Orhan Gazi Cami Planı

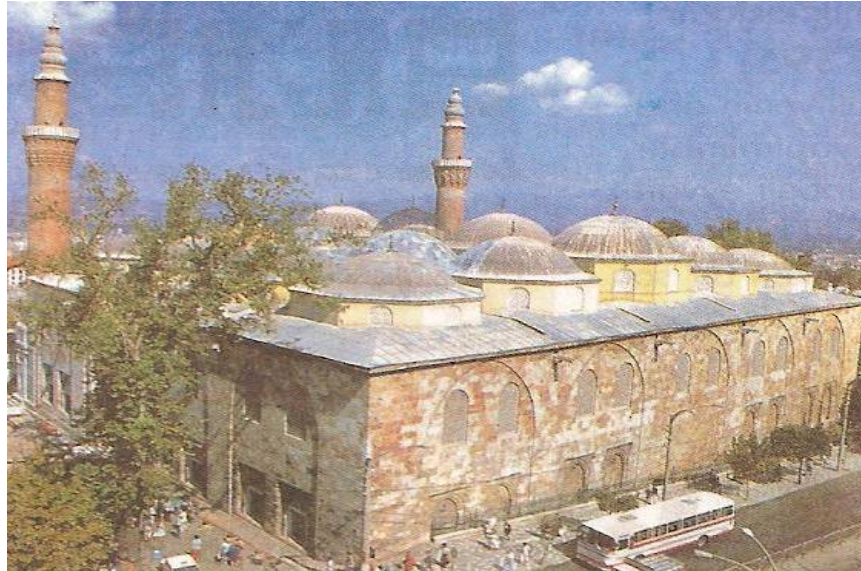
Erken Osmanlı döneminde ortaya çıkan camii plan tiplerinin sonuncusu ise; çok ayaklı çok kubbeli Cuma Camileridir. Bunlara örnek Bursa Ulu Cami, Edirne Eski Camidir.

Bursa Ulu Cami:

Çok ayaklı cami şemasının en klasik ve anıtsal örneği sayılır. [I. Bayezid](#) tarafından [1396-1400](#) yılları arasında yaptırılmıştır. Dikdörtgen planlı camii çok ayaklı ve çok kubbelidir. (Bknz: Şekil 11.5) yaklaşık toplam 5000 metrekare boyutlarında olup 20 kubbe ile örtülüdür. Sekizgen kasnaklara oturan kubbeler mihrap duvarına dik beş sıra halinde dizilmiştir. (Bknz: Şekil 11.6).

Şekil 11.5: Bursa Ulu Cami Planı

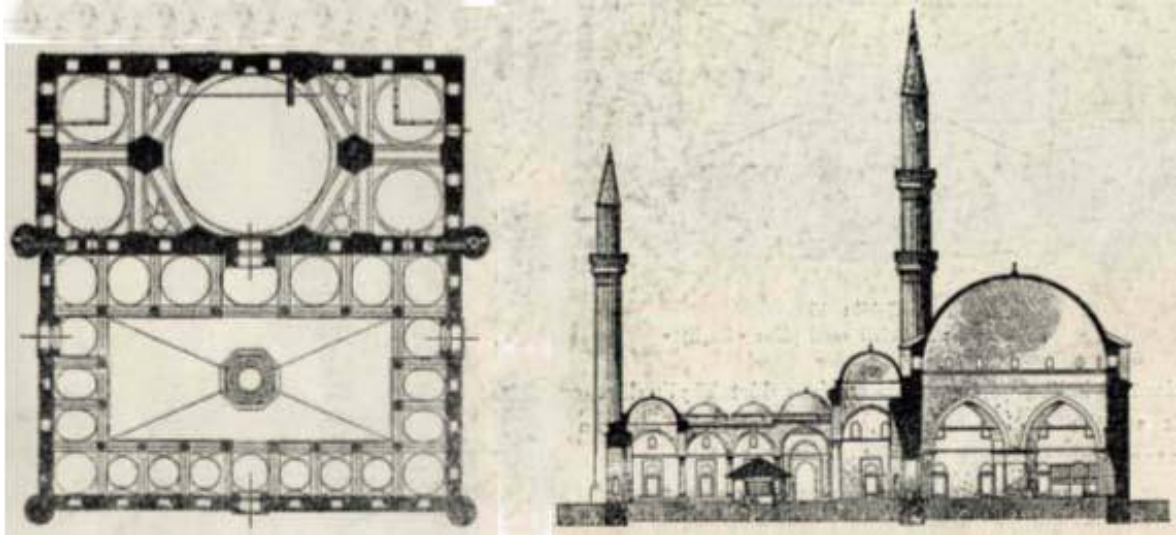

Şekil 11.6: Bursa Ulu Cami

Edirne Eski Cami (1403-1414):

Osmanlının erken dönem camileri başlığı altında çok ayaklı ve çok kubbeli bir camidir. Merkezi kubbeyi taşıyan dört paye duvar üzerinde dokuz kubbeli kare biçiminde bir yapıdır. (Bknz: Şekil 11.7)

13m-13m bir kare plana sahiptir, üzerinden yine 13m çapında olan bir ana kubbe vardır. Ana kubbenin etrafından yarım kubbeler, yan neflerle pandantiflere, ve ortada çeşitli geçiş öğelerine oturur. Taç kapı, son cemaatin yeri, giriş ve minber özel olarak ak mermerden oluşturulmuştur. İç mekanda, dört paye vardır, buda ferah bir görünüme yol açar. Bu özelliğiyle Osmanlı mimarisinde mekanın birleştirilmesi yönünde yeni bir aşama oluşturur.

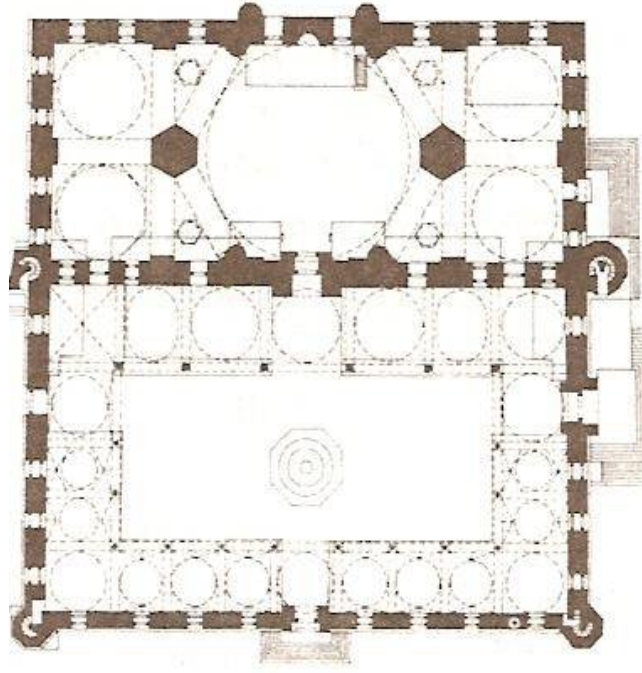
Şekil 11.7: Edirne Eski Camii Planı

Erken dönem ve Klasik Osmanlı dönemi arasındaki geçişde Erken Osmanlı Döneminin son örneği Üç Şerefeli Camiidir. Merkezi planlı merkezi yapıya geçiştir. (Bknz: Şekil 11.8)

Üç Şerefeli Cami (1437-1447):

“1437-1447 tarihleri arasında II. Murat tarafından Edirne’de yaptırılan cami Osmanlı mimarisinde klasik devrin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Mimarı Kemalettin’dir. Camide ters T plan tipiyle ulu camilerdeki plan tipinin bir sentezi

görülür. Çapı 24 metre, yerden yüksekliği ise 28.4 metre olan kubbe altıgen şeklindeki iki büyük ayakla taşınmaktadır. Cami ismini üç şerefeli olan en yüksek minaresinden almıştır.” (Aslanapa, 1989).

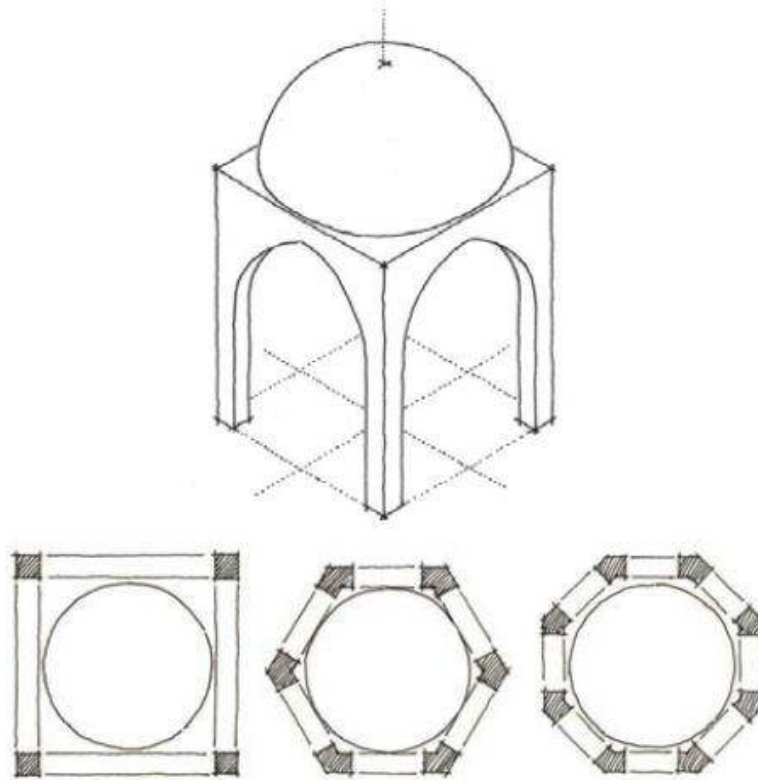
Şekil 11.8: Üç Şerefeli Camii Planı

Hakim bir kubbeye örtülü geniş ve anıtsal bir iç mekana sahip camii fikri, ilk kez Üç Şerefeli Cami’de ortaya çıkmıştır. Şadırvan ve revaklı avlusu; avlunun dört köşesine yerleştirilmiş minareleriyle, kendinden sonraki camiiler için örnek oluşturmuştur.

4.2. Klasik Osmanlı Dönemi (1453-1599):

Osmanlı Devleti, giderek sınırlarını genişletmiş, bu büyüme ve yükselme her alanda siyasi ve sanat alanında da yaşanmıştır. 16. yüzyıl boyunca çok değerli sanatçılar yetişmiş (mimari, hat sanatını, minyatür) ve görkemli yapıtlar ortaya konmuştur. Bu gelişmelerden dolayı, 16. yüzyıl Osmanlı sanatına klasik dönem adı verilmiştir. Baldeken tarzı denilen,

Klasik dönem boyunca dört ayağa oturan merkezi kubbenin, tek yarım kubbe ile desteklendiği, iki yönden yarım kubbe ile desteklendiği, dört yönden yarım kubbe ile desteklendiği ve aynı şekilde altı ve sekiz ayağa oturan merkezi kubbeli plan şemaları vardır. (Bknz: Şekil 12)

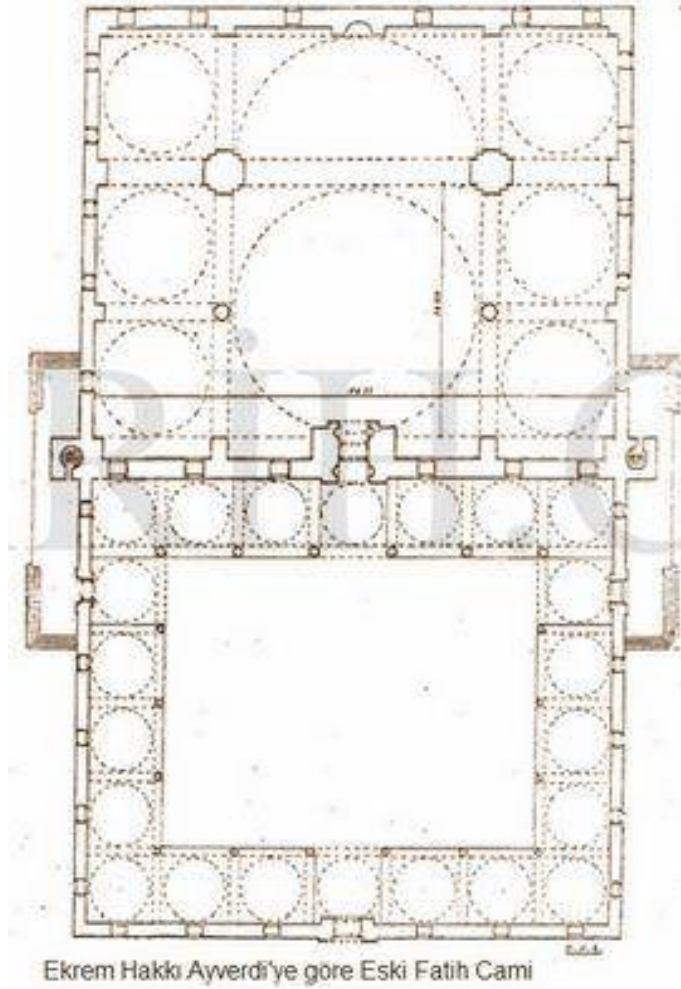
Şekil 12: Baldeken Tarzı Merkezi Kubbe

Osmanlı'nın Klasik dönemi boyunca bir İslam başkenti olarak şekillendirilen İstanbul'da; dönemin mimar başı Koca Sinan bütün merkezi planlı camii varyasyonlarını denemiştir. Bu döneme ait cami örneklerinden bazıları; Fatih Cami (Eski Fatih Cami), Beyazıt Cami, Mihrimah Cami, Edirne Kapı Cami, Kışlak Cami, Şehzade Cami, Süleymaniye Cami ve Selimiye Camidir.

Fatih Cami (1463-1473):

Cami, eski bir kilisenin harabelerinin bulunduğu bir tepe üzerinde inşa edilmiştir. Fatih Sultan Mehmet tarafından mimar Sinan-ı Atik'e yaptırılan caminin inşaatı 1463-1473 yılları arasında tamamlanmıştır. Fatih Cami, medreseler, darüşşifa, imaret, hamam, kervansaray, türbe ve kütüphane gibi yapılardan oluşan bir külliye'nin merkezinde yer alır. Fatih Cami'nde merkezi mekan, mihrap tarafına ilave edilen yarım kubbeyeyle

büyütülmesiyle (Bknz: Şekil 12.1), Üç Şerefli Cami'deki plan şeması geliştirilmiştir; karşılaştırıldığında daha sadedir.

Şekil 12.1: Fatih Cami Planı

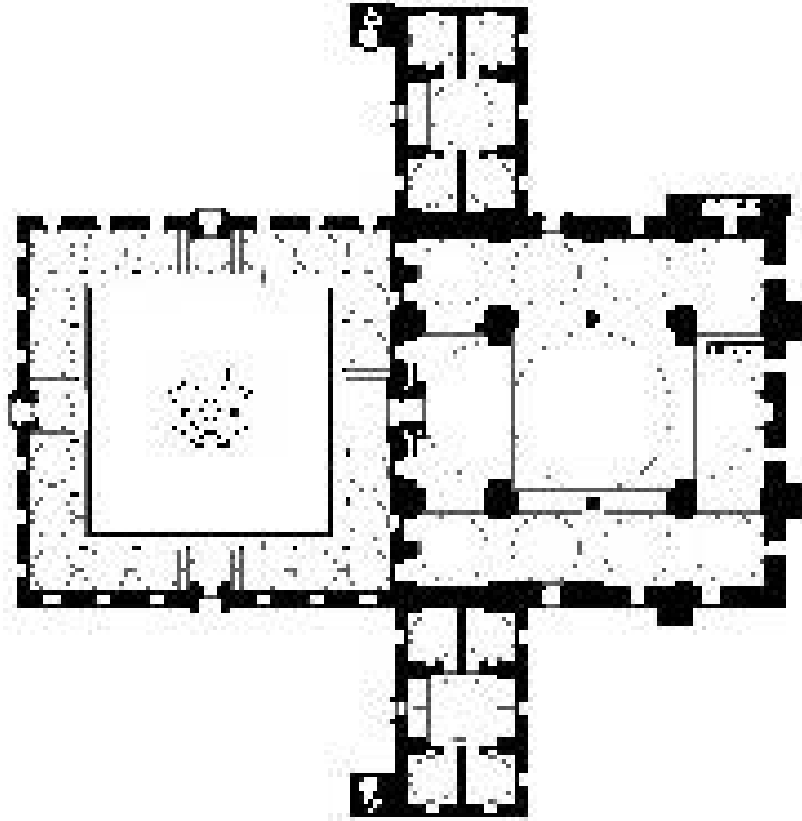
Beyazıt Cami (1501-1505):

1501-1505 yılında Sultan II.Bayezid tarafından mimar Hayrettin Ağa'ya yaptırılmıştır. Bayezid Cami ile birlikte imaret, hamam, mektep ve medrese de inşa edilmiştir. Harım ve avlu kısmı, birbiriyle aynı boyutlarda iki adet kareden oluşmuştur.

Kare planlı bir kasnağın üzerine oturan büyük orta kubbenin çapı 18 metredir. Kare planın köşelerinde yer alan büyük ayakların arasında iki adet sütun vardır. Yan galerileri taşıyan

sivri kemerler bu ayakların üzerine oturur. (Bknz: Şekil 12.2). Yarım kubbeler ana kubbeye göre güney kuzey aksında simetrikler. Ana kubbe yirmi adet yarım daire kemerli pencereyle donatılmıştır.

Ortasında şadırvan bulunan avlu, her biri beş adet sivri kemerli dört revak tarafından çevrelenmiştir. Bayezid Cami klasik devrin ilk örneği olmasına, rağmen henüz gelişimini tamamlamamış görünmektedir. (Bknz: Şekil 12.3).

Şekil 12.2: İstanbul Beyazıt Cami Planı

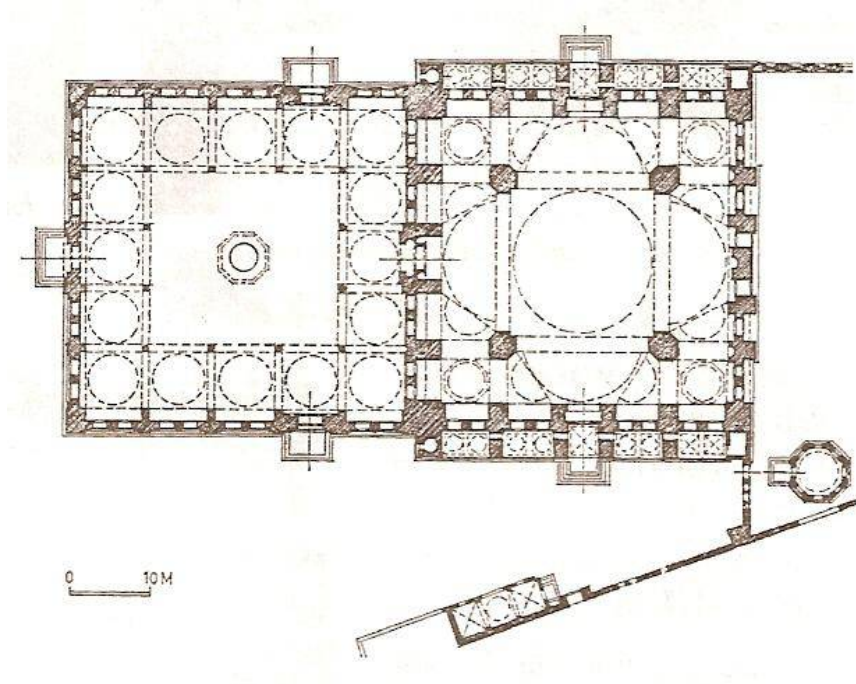
Şekil 12.3: İstanbul Beyazıt Cami

Şehzade Cami (1543-1548):

Kanuni Sultan Süleyman tarafından 1543-1548 yılında, Mimar Sinan’a yaptırılmıştır. Şehzade Caminin yanında tabhane, mutfak ve medrese bulunur. Kubbenin çevresi dört yarım kubbe tarafından çevrelenir, simetrik ve merkezi plan uygulanmıştır, ve böylelikle daha geniş bir harim kısmı elde edilmiştir. (Bknz: Şekil 12.4).

Çapı 19 metre, yerden yüksekliğiyse 37 metre olan kubbe dört kalın ayak üzerine oturtulmuştur. Ana kubbe yükü, kemerle ayaklara, oradan da daha küçük kemerlerle duvarlara aktarır. Ana kubbenin oturduğu kare kasnağın dört köşesindeki ağırlık kuleleri kemerlerin açılmasını engeller.

Ortada şadırvan bulunan avlunun dört tarafı sivri kemerli revaklarla çevrelenmiştir. Minareler, avluyla harimin birleştiği yerin iki tarafında yer alır. (Bknz: Şekil 12.5).

Şekil 12.4: Şehzade Cami Planı

Şekil 12.5: Şehzade Cami

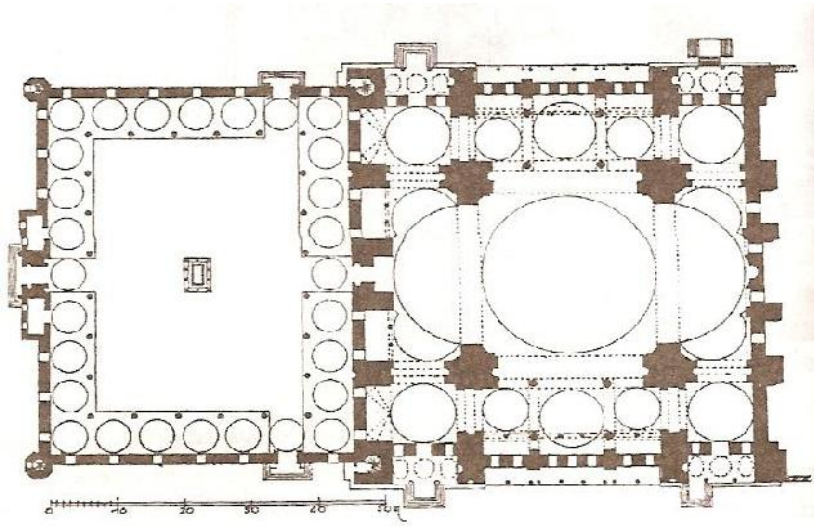
Süleymaniye Cami (1551-1558):

Mimar Sinan'ın en önemli eserlerinden olan Süleymaniye Cami 1551-1558 yılında Kanuni Sultan Süleyman zamanında inşa edilmiştir. Süleymaniye Külliyesi'nin bir parçası olan camiisin dışında ayrıca dört adet medrese, sıbyan mektebi, hamam, türbeler, bimarhane,

darüzzıyafe, tabhane ve darüşşıfa bulunmaktadır. Harim kısmı 69 metreye 63 metre plan ölçülerindedir.

“Caminin kütleli kompozisyonunda, iç mekan ve dış görünüş arasında bir bütünlük kurmak amaçlanmıştır Caminin iç mekan yapısı dış görünüşte bütün incelikleriyle yansıtılmıştır.” (Aslanapa, 1986; aktaran Kırkıl, 2008).

İki yarım kubbe mihrap aksı üzerinde yer alır. İnce mermer sütunların taşıdığı yan sahanlar ise beşer kubbeyle örtülmüştür. (Bknz: Şekil 12.6).Kubbenin çapı 27.25 metre, yerden yüksekliği ise 53 metredir. Kaidesinde otuz iki adet pencere bulunur. Şadırvanlı avlu her kenarı yedişer kubbeli revaklı avlu ile çevrelenmiştir. (Bknz: Şekil 12.7).

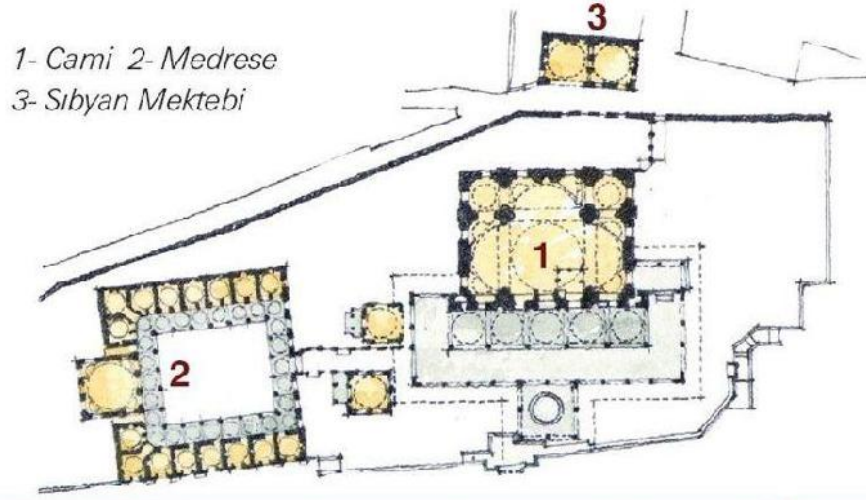
Şekil 12.6: Süleymaniye Cami Planı

Şekil 12.7: Süleymaniye Cami

Mihrimah Cami (Edirnekapı) (1562-65):

Cami, dikdörtgen planlı yapı, dört paye üzerine oturan 19 m çapında ve 27 m yükseklikteki büyük ana kubbe ve yanlara doğru kemerlerle açılan, yarı yükseklikte üçer küçük kubbeden oluşmaktadır. (Bknz: Şekil 12.8).

Şekil 12.8: Mihrimah Cami Planı

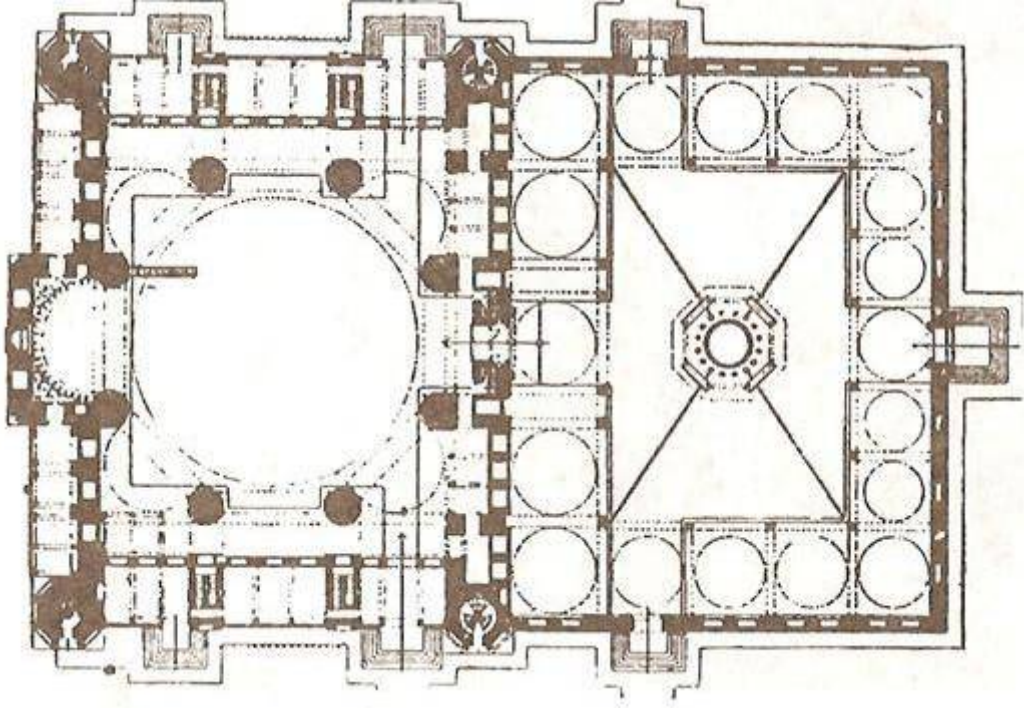
Üç adet giriş kapısı olan caminin ve dış kısmında yer alan ibadet alanı toplam 900 m²'dir. U biçimindeki medrese odalarının çevrelediği camii avlusunda, 16 stünlu, konik çatılı, mermer hazneli şadırvanı vardır. Avluya iki kapıdan girilmektedir, sağ tarafında sıbyan mektebi bulunmaktadır. Cami içinde, kalem işi süslemeleriyle hünkar mahfiliyle, beyaz mermerden mihrabı, altın yaldızlı, mukarnas yaşmaklı, kitabesi ve sekiz sıra sarkıtlıdır. (Bknz: Şekil 12.9).

Şekil 12.9: Mihrimah Cami

Selimiye Cami (1568-1574):

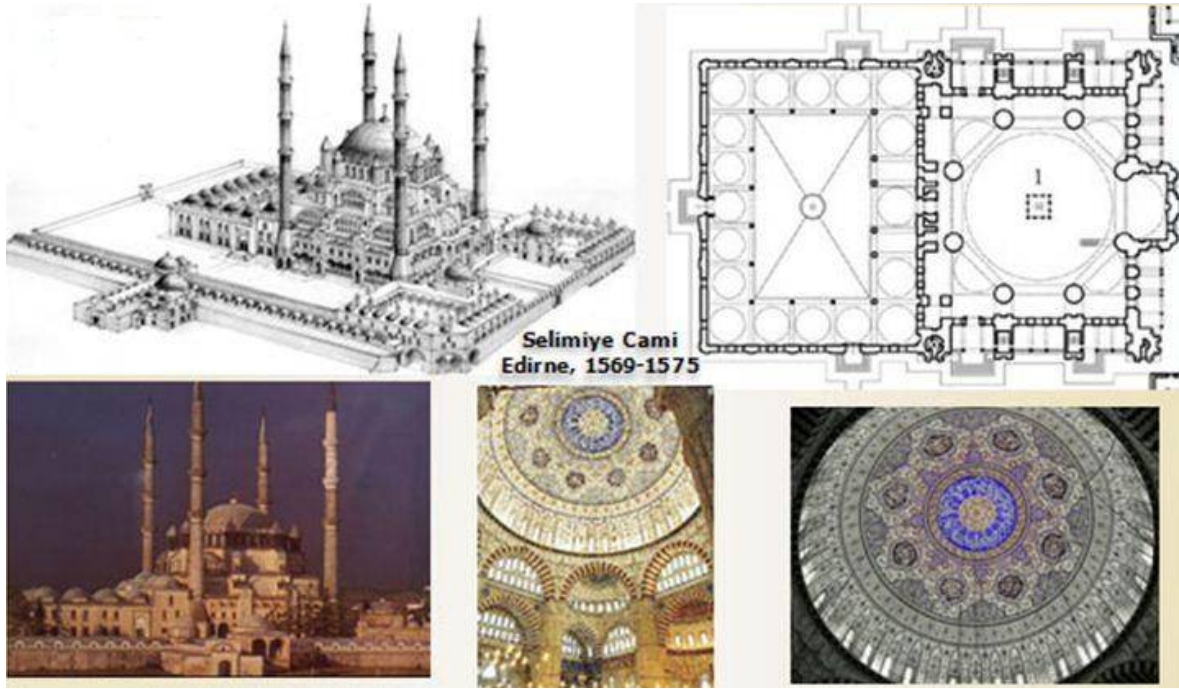
1568 -1574 yılında II. Selim tarafından yaptırılmıştır. Sinan'ın en olgun döneminin eseri olan cami, Osmanlı Mimarisi'nin de doruk noktasıdır. Dikdörtgen planlı olan caminin külliyesinin içinde, sıbyan mektebi, darülhadis ve medreseler vardır. (Bknz: Şekil 12.10).

Şekil 12.10: Selimiye Cami Planı

Klasik Osmanlı döneminin merkezi mekan düzenlemesinin en önemli örneğidir. Köşelerinde birer adet çeyrek kubbe ana kubbe çapı 31.28 metredir ve sekiz ayağa oturtulmuştur. Kubbe, cami kütlesi içinde diğer yardımcı öğelere göre daha baskın konumdadır. (Bknz: Şekil 12.11).

“Dış görünüşte ağırlık kulesi, payanda ve yardımcı kubbe gibi elemanlar yok denecek kadar az sayıdadır. Cami, farklı açılardan iki, üç ve dört minareli olacak biçimde zengin perspektifler sunmaktadır. Sinan bu camiyle, ana kütlenin etrafına dizilen dört adet minareyle, kavramsal bir alan ve birlik yaratmayı amaçlamıştır.” (Ülgen, 1996; aktaran Kırkıl, 2008).

Şekil 12.11: Selimiye Cami

Osmanlının son dönemine gelmeden, hala klasik etkisinde kalan plan şemalarına ait kısa bir devir de vardır. Klasik Osmanlı Etkisindeki Döneme örnek 17.yüzyılda yapılan Sultan Ahmet Cami ve Yeni Cami (Valide Sultan Cami) tekrar etmiştir.

Sultan Ahmet Cami (1609-1616):

“Sultan I. Ahmet tarafından Sedefkâr Mehmet Ağa’ya yaptırılan caminin inşaatı sekiz sene sürmüştür. Caminin kubbesi 23.5 metre çapında 43 metre yüksekliğindedir. Harim kısmı ise 64m.x72 m. plan ölçüsülerindedir.” (Yetkin, 1970; aktaran Kırkıl, 2008).

Altı minareli ilk cami olan Sultan Ahmet Cami külliyesiyle birlikte İstanbul’un en büyük camidir. Cami planı geniş bir revaklı avlu ve ona eş boyutlu bir ibadet mekanından oluşmaktadır. Dış avlu zemininden basamaklarla yükseltilen yapıya mermer merdivenlerle çıkılmaktadır. Kubbe dört adet fil ayağı üzerine oturur. Bu fil ayaklarının çapı 5 metredir ve aşağıdan yukarıya dek yivlidir.

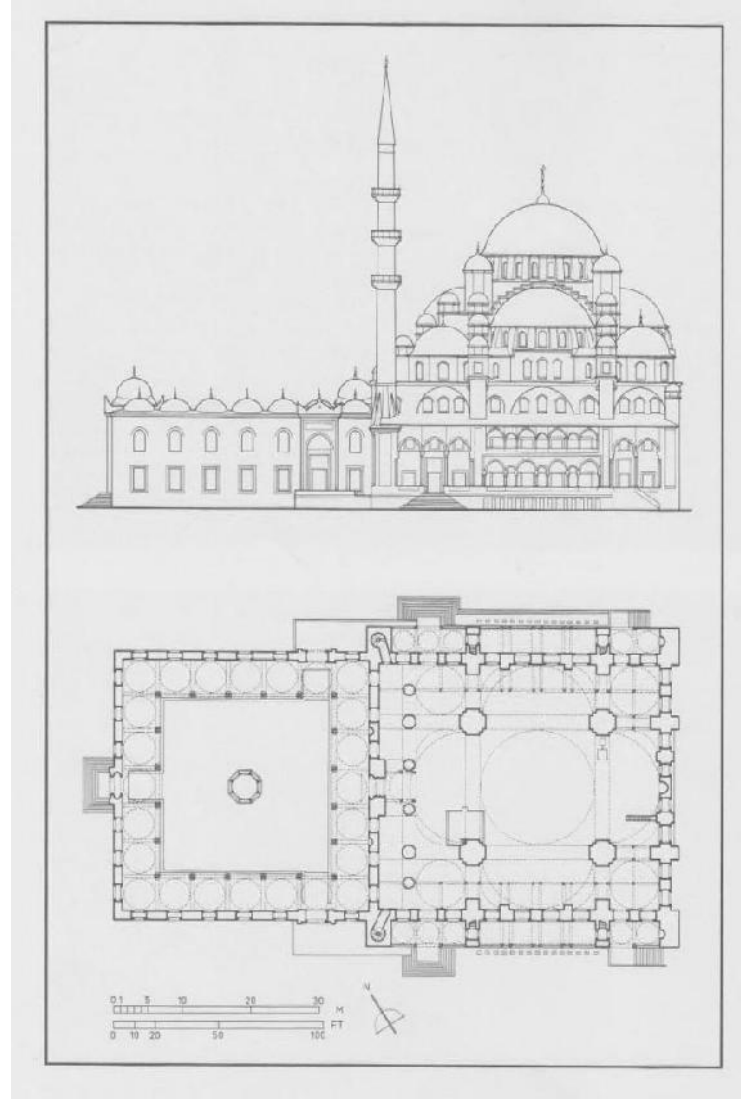
“Sivri kemerli dört yarım kubbenin her biri üçer eksedra ile genişletilmiştir. Bu sayede hem iç mekan daha büyük bir hacme kavuşmuş hem de mekanın sert çizgileri yumuşatılmaya çalışılmıştır. Beş sıra hâlinde aşağıdan yukarıya doğru uzanan toplam 260 adet pencere hem caminin iç mekânını aydınlatır hem de kütle etkisini azaltıp hafiflemesini sağlar.” (Sezgin, 1984; aktaran Kırkıl, 2008).

Yeni Cami (Valide Sultan Cami):

Yeni Cami ya da Valide Sultan Cami, [İstanbul](#)'da [1597](#) yılında Sultan [III. Murat](#)'ın eşi [Safiye Sultan](#)'ın emriyle temeli atılan ve [1663](#)'te zamanın padişahı IV. Mehmet'in annesi Hatice Turhan Sultan'ın büyük çabaları ve bağışlarıyla tamamlanıp ibadete açılan [camidir](#).

Osmanlı'nın klasik etkisinde kalan bu camide, [Sultanahmet Cami](#)'nde kullandığı [kubbe](#) planını tekrarlanır. Cami bir külliye'nin parçasıdır; külliye'nin sınırları içerisinde darülkurra ve sıbyan mektebi, büyük bir sebîl ve çeşmesi, Hatice Turhan sultanın türbesi ve yapı topluluğunun arastası olarak da bugünkü mısır çarşısı bulunur. Ayrıca Hünkâr kasrıda bu külliye'nin bir parçasıdır.

Ortada bir büyük kubbe, onu destekleyen dört yarım kubbe ile örtülüdür. Caminin avlusu revaklarla çevrilidir. Ortada simgesel bir şadırvan vardır; cami çok büyük olduğu için şadırvanın yetersiz kalacağı öngörülerek dışarıya çeşmeler yapılmıştır. Avluya üç yerden giriş vardır, ortadan ve iki yanlardan. Avluya yan girişler minare ve cephenin birleştiği yerdedir. Son cemaat yeri kemeri daha büyüktür. (Bknz: Şekil 12.12).

Şekil 12.12: Yeni Cami Planı

4.3. Batı Etkisindeki Osmanlı Dönemi (1718 - 1923):

Osmanlının son dönemi yapıları, Batı Etkisindeki Osmanlı olarak adlandırılır. Bu devirde cami planları tekrar tek mekan ve tek kubbe olarak karşımıza çıkmaktadır. Batı Etkisindeki Osmanlı mimarisine örnek olarak Nur Osmaniye, Küçük Mecidiye, Büyük Mecidiye, Nusretiye Cami, Dolmabahçe Camidir.

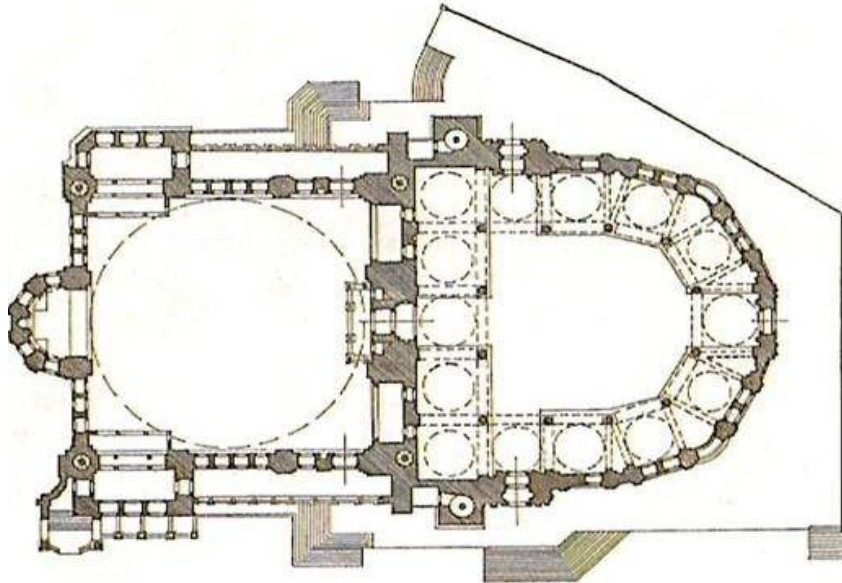
Avrupa etkisinde gelişen geç Dönem Osmanlı Sanatı farklı izler ve özellikler taşımaktadır. Bu dönem Lale Devri (1718 - 1730) ile başlamış ardından Türk Barok ve Rokoko Devri

(1730 - 1808), Türk Ampir Üslup Dönemi (1808 - 1860), Seçmeci (Eklektik) Dönem (1860 - 1900) ve Neoklasik Dönem / Ulusal Mimarlık Akımı (1900 - 1923) ile son bulmuştur.

Nur-u Osmaniye Cami (1748-1755):

Lale Devri eserlerinden olan caminin inşaatına Sultan I. Mahmut zamanında başlanmış Sultan III. Osman zamanında tamamlanmıştır. Türk Barok ve Rokoko sanatının etkilerini barındıran ilk büyük eserdir. Nur-u Osmaniye Cami Süslemenin bolluğu göze çarpar. (Bknz: Şekil 13).

“Caminin 27.75 metre çapındaki kubbesi dört büyük kemere oturur. Mihrap kısmı kütlenin dışına doğru yarım kubbeye örtülü küçük bir çıkıntı yapar. Hünkâr mahfiline Eminönü Yeni Cami ve Sultan Ahmet camilerinde olduğu gibi uzun bir rampayla çıkılır. Revaklı avlu yarım oval şeklinde poligonaldır.” (Aslanapa, 1989; aktaran Kırkıl, 2008).

Şekil 13: Nur-u Osmaniye Cami Planı

Nusretiye Cami (1823-1826):

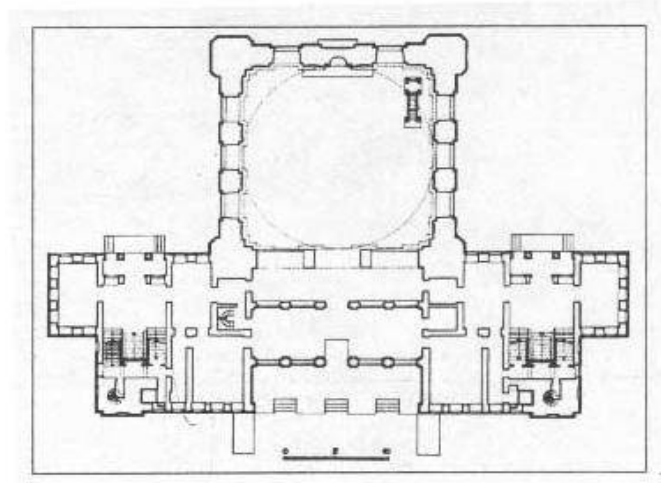
Nusretiye Cami Türk Ampir üslûbun ilk ve başarılı örneklerinden birisidir. uygulanan Ampir üslûp Avrupa’da var olanın tekrarı değildir, Türk zevkiyle yorumlanmış biçimdir. Sultan II.Mahmut zamanında yaptırılan caminin mimarı Krikor Amira Balyan’dır.

“Kubbe dört kemer üzerine oturur. Mihrap bölümü yarım daire biçiminde küçük bir çıkıntı yapar. Kubbe yüksekçe bir kasnak üzerine oturur, etrafı dört adet kuleyle çevrelenmiştir. Kasrın pencereleri, şebekeleri ve silmeler Türk Ampir üslûbunu yansıtır.” (Aslanapa, 1986; aktaran Kırkıl, 2008).

Dolmabahçe Cami (1855):

Bezm-i Âlem Valide Sultan Cami olarakda adlandırılan, Dolmabahçe Cami, Dolmabahçe Sarayı’nın güneyinde yer alır. Garabet Balyan tarafından tasarlanan camii, tek kubbeyle örtülü kare planlı (Bknz: Şekil 13.1) önünde bir harim kısmı yer alan iki katlı dikdörtgen planlı hünkâr mahfilinden oluşur. İki adet minaresi vardır ve hünkâr mahfilinin iki yanında kuzey yönünde, yer alırlar. (Bknz: Şekil 13.2).

“Kubbenin dört köşesinde süslü küçük kubbeleriyle ağırlık kuleleri bulunur Camide Rönesans, Barok ve Osmanlı mimarisine ait öğeler bir arada kullanılmıştır.” (Aslanapa, 1986).

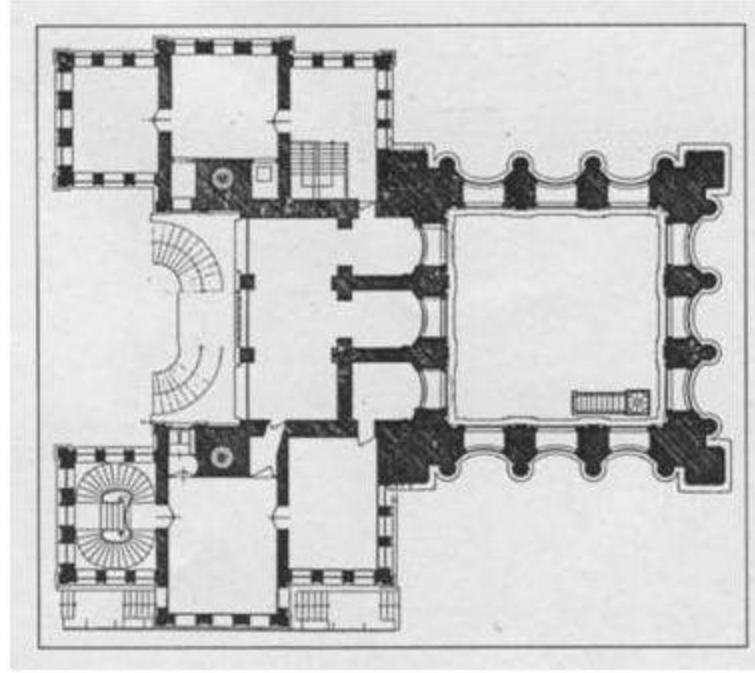
Şekil 13.1: Dolmabahçe Cami Planı

Şekil 13.2: Dolmabahçe Cami

Ortaköy Cami:

Ortaköy Cami’de Dolmabahçe Cami ile aynı mimar tarafından tasarlanmıştır, Garabet Balyan. Ortaköy Cami’nde 19. yüzyıl sultan camilerinin hepsinde olduğu gibi iki bölümden oluşmuştur. Asıl ibadet mekanı olan harim bölümü ile girişin önünde yer alan hünkâr kasrından oluşmaktadır. Her iki bölüm, batıdaki hünkâr girişi dışında simetrik, ve birbirleriyle eşit ölçüde tasarlanmıştır (Bknz: Şekil 13.3), bu Ortaköy Cami’ye has bir özelliktir. (Bknz: Şekil 13.4).

Şekil 13.3: Ortaköy Cami Planı

Şekil 13.4: Ortaköy Cami

Bostancı Cami:

Osmanlı Döneminin son çeyreğinde karşımıza çıkan Bostancı cami Mimar Kemalettin Bey tarafından tasarlanmıştır. Tek kubbeye örtülü bir harim, harime bitişik üç kubbeli bir son cemaat yeri ve bir mineden oluşmaktadır. Sekizgen bir kasağa oturan kubbe, kurşunla kaplanmıştır. Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi akımı içinde değerlendirilen caminin iç mekanında süsleme öğeleri olarak çinilere ve rumi kalem işi motiflerine rastlanır. (Bknz: Şekil 13.5).

Şekil 13.5: Bostancı Cami

BÖLÜM 5:

5. Günümüz İslam Ülkelerinde Cami Mimarlığı:

“Geçmiş dönemlerdeki ‘anıtsal cami’ler yerine, günümüzün ‘minimalist’ anlayışının gerek mekân düzenlerinde gerek de simgesel öğelerin biçimlenişlerinde hâkim olduğu -ki bu tutum İslamiyet’in ana çıkış noktasına tam da uygun olan bir yaklaşımdır- camiler yapılmalıdır. İslamiyet’in ‘gösteriş’i çok olumlu olarak görmemesi, hatta bunun gizlenmesini öğütlemesi bu dinin kutsal mekânlarının tasarımlarının da ana çıkış noktası olmalıdır. Geçmiş dönemlerin anıtsal dini yapıları elbette ki çok iyi ürünlerdir ancak, hepsi aynı zamanda birer de ‘iktidar’ simgesidir. Bu anıtsal dini yapılar içinde insanların kendilerini huzurlu hissetmeleri ana fikir iken, direkt olarak amaçlanmasa da; dolaylı olarak o günkü iktidarın ‘güçsel’ büyüklüğünü, insanlara ‘iktidar’da hatırlatılmış oluyordu. O dönemler için anlaşılabilir olan bu durum, günümüz dünyasında cami tasarımları için artık geçerli olmamalıdır. Artık ‘iktidar’ı vurgulamayan ‘insani bir ölçek’ anlayışı yeni yapılan camilerde birinci tasarım ölçütü olmalıdır.” (Yüksel, 2010).

“Mimarlık üç boyutlu bir gerçekliktir. Çağımızın insanları yazılana değil görülene daha fazla yakınlık hissetmekte ve inanmakta. Yani, mimari görsel sanat olduğu için herkese kolaylıkla ulaşılabilir. Fakat aynı zamanda bu olaganüstü bir mekân olarak da gerçekleştirilebilir. Eger bir mimar iyi bir mimari mekân yaratabilirse, bu mekânın kimliği aracılığıyla çağımızın insanına kutsal bir şeyler anlatılabilir. İyi mimar Tanrı’nın varlığını hissetmeli ve bu varlık için mekân tasarlamalıdır.” (Watanabe, 1993;aktaran Oral, 2006).

5.1. Türkiye:

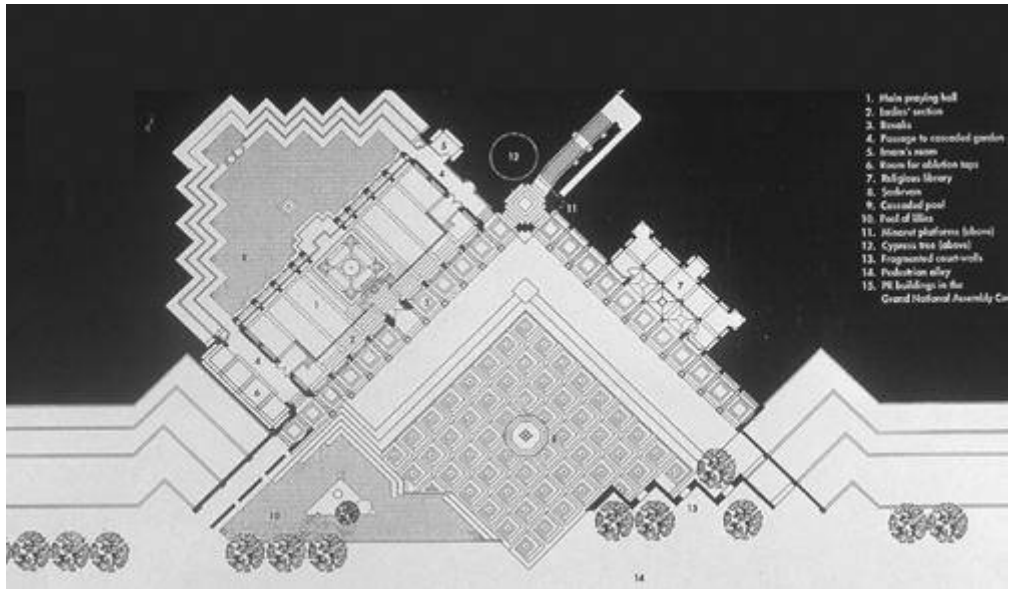
5.1.1. Türkiye TBMM Meclis Cami:

TBMM kompleksinin içinde yer alan bu cami, anıtsallıktan bilinçli bir şekilde kaçınan bu mütevazı yapıdır. Cami mimarisinde yeni bir tasarım öneriyor. (Bknz: Şekil 14). 1985’te başlanan cami, kuzey-güney doğrultusunda uzayan meclis kompleksine yerleşirken, kibleye yönelmek üzere 23 derece akstan saptırarak konumlandırıdıkları yapı ile, alanda bir yönelme oku, hatta bir sirkülasyon dağılım noktası meydana getiriyorlar.

Şekil 14: TBMM Meclis Cami

6 bin 400 metrekare büyüklüğündeki cami üç ana mekandan meydana geliyor. (Bknz: Şekil 14.1). İlki, üçgen bir ön avlu/ilk cemaat mekanı, diğeri onu takip eden dildörtgen planimetrede bir namaz alanı ve arkasında kalan gömülü piramidal ve basamaklı bir bahçe. Namazgah ise revağın güney kolunda yerleşiyor.

Şekil 14.1: TBMM Meclis Cami Vaziyet Planı

5.1.2. Ataşehir Mimar Sinan Cami:

Mimar Sinan anısına yapılmış; Ataşehir Mimar Sinan Camisi, 36 bin 758 metrekare toplam inşaat alanıyla 10 bin kişinin bir arada ibadet edebileceği bir mabetdir.

Cami de, ibadethane ve avlu alanlarının altında konferans salonu, eğitim odaları, sergi salonları, satış birimleri, VIP Salonu, cami katına çıkan 4 adet 15 kişilik asansörler ve 270 araç kapasiteli iki katlı otopark da bulunuyor.

Ana kubbe 42m yüksekliğinde, çapı ise 27m olarak inşa edilmiş. Camide 72 metre yüksekliğinde üç şerefeli dört minare bulunuyor. Çevre yolu cephesindeki silüetinin bozulmaması için geoduvar teknolojisiyle istinat duvarları inşa edilmiş. Caminin yaklaşık 6 bin 500 metrekare alana sahip dış avlusu bulunuyor. (Bknz: Şekil 14.2).

Cami taşıyıcı konstrüksiyonun tamamı betonarme karkas olarak inşa edilmiş. Caminin her noktasında üslup bütünlüğüne özen gösterilmiş. Ataşehir Mimar Sinan Camisi, altıgen şemalı, merkezi kubbe etrafında altı yarım kubbelidir. (Bknz: Şekil 14.3). Camiye ait klasik elemanların betonarme kalıplarını yaparken, eğrisel ahşap kalıp sisteminin yanında özel çelik ve hidrolik kayar kalıp sistemleri gibi yeni teknolojik sistemlerden yararlanılmış.

Şekil 14.2: Ataşehir Mimar Sinan Cami

Şekil 14.3: Ataşehir Mimar Sinan Cami

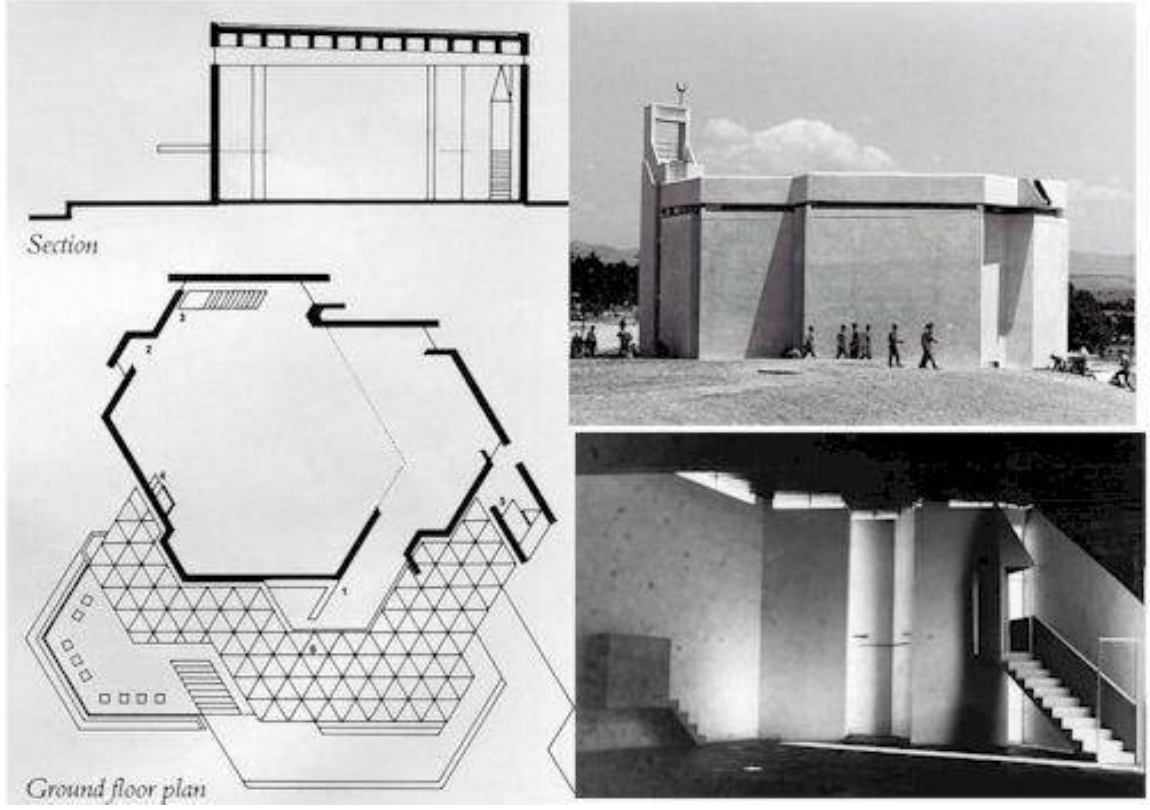
5.1.3. Etimesgut Zırhlı Birlikler Cami:

Mimar Cengiz Bektaş'ın Türk Silahlı Kuvvetleri için yaptığı cami, 1964 yılında ibadete açılmıştır. Ankara'ya on altı kilometre uzaklıktaki bir askeri garnizon sınırları içerisinde yer alır. Cami plan ve form bakımından bu alanda yenilik getiren bir uygulamadır. Etimesgut Zırhlı Birlikler Cami'nin planı tek bir mekandan ibarettir ve tamamen yeni bir anlayışa göre düzenlenmiştir (Bknz: Şekil 14.4), binanın örtüsünü teşkil eden kasetli duvarlar arasındaki düzey, o doğrultudaki dar pencereler ile sağlanmıştır.

İki yolun kesiştiği eğimli bir arazide konumlanan cami harim, minare ve abdesthane kısımlarından oluşur. Cami'nin Harim bölümü, planda açılı duvarlarla sınırlandırılmıştır. Çok dar imkanlarla uygulayıp gerçekleştirdiği bu küçük cami, klasik plandan ve klasik mimari elemanlar kullanılmadan başarılı eserler verilebileceğini gösteriyor.

“Mihrap, bir tarafı şeffaf açıklık şeklinde bir niştir. Mihrabın karşısında girişi vurgulayan bir asma kat vardır. Caminin minaresi ana gövdeye bitişik üzeri açık bir

merdiveni andırır. Caminin çatı örtüsü ile beden duvarları arasında 50 santimetre genişliğinde tamamen şeffaf bir bant yer alır.’’ (Kırkıl, 2008)

Şekil 14.4: Etimesgut Zırhlı Birlikler Cami
(www.mimarizm.com)

5.1.4. Yeşilvadi Cami:

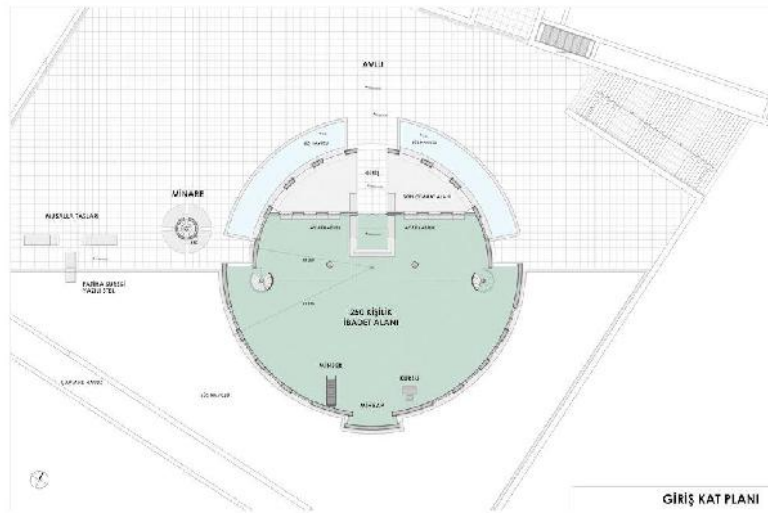
2003 yılında bir yarışma için tasarlan İstanbul Ümraniye’de projelendirilen Yeşilvadi Cami 2010 yılında yapılmıştır, mimarı Adnan Kazmaoğlu’dur. (Bknz: Şekil 14.5). Toplam 350 kişinin ibadet edebildiği cami’nin 250 kişilik konferans salonu, kütüphane, çeşitli sosyal aktivite birimleri ve avlusuyla küçük bir külliye mevcuttur. Caminin ana gövdesi arsanın yarısını kaplayan bir su havuzu üzerine yerleştirilmiştir. Bu havuz camiyi hem çevresinden ayırıyor, hem güneşte sudan yansıyan ışıkla yarım daire olan kubbenin tam daire olarak görünmesini sağlıyor.

Yeşilvadi Cami, Osmanlı mimarisi gözardı edilmeden günümüze uygun inşa edilmiş. Yarım kubbesiyle, çelikten yapılan minarenin şerefesiyle külâhı ve alemi 20 cm çapında paslanmaz çelik silindir tüplerden dikkat çeker. (Bknz: Şekil 14.6 ve Şekil 14.7).

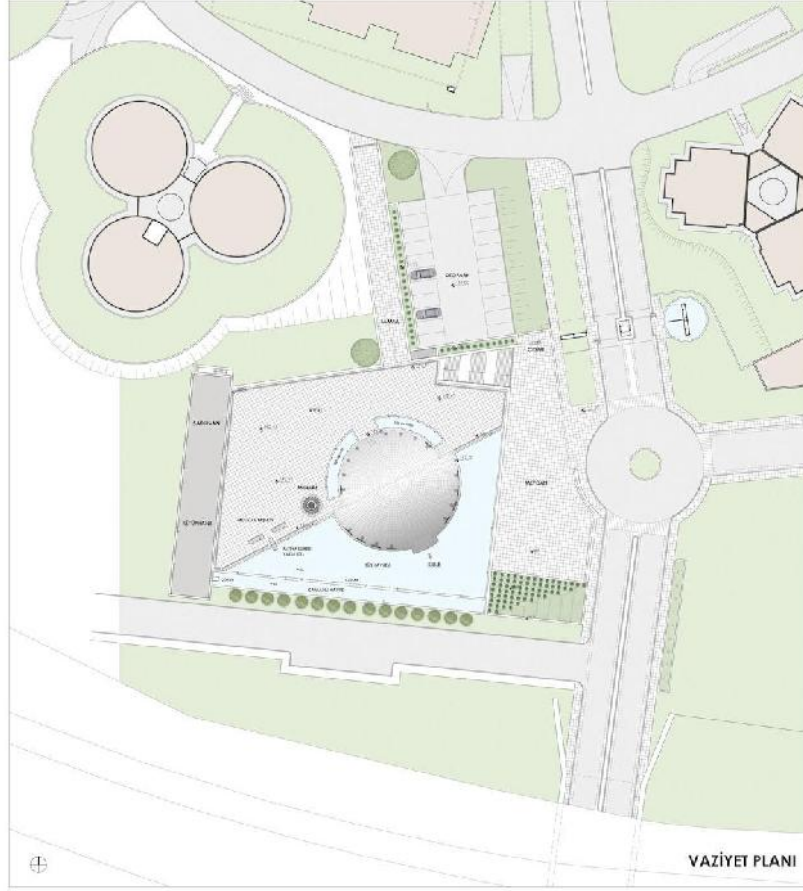
“Caminin kütlesi çapı 25 metre olan yarım küreden elde edilmiştir. Kütleden yapılan çeşitli boşaltmalarla mahfil, son cemaat mahalli, taçkapı, giriş mekanı, mihrap ve ana mekana açılan pencereler elde edilmiştir. Cami avlusuna güneş saati kadranı işlenerek minare gölgesinin güneş saati işlevi görmesi sağlanmıştır.” (Kazmaoğlu, 2003; aktaran Kırkıl, 2008).

Şekil 14.5: Yeşilvadi Cami
(www.v2.arkiv.com.tr)

Şekil 14.6: Yeşilvadi Cami Planı.
(www.v2.arkiv.com.tr)

Şekil 14.7: Yeşilvadi Cami Vaziyet Planı.
(www.v2.arkiv.com.tr)

5.1.5. Refiye Soyak Cami:

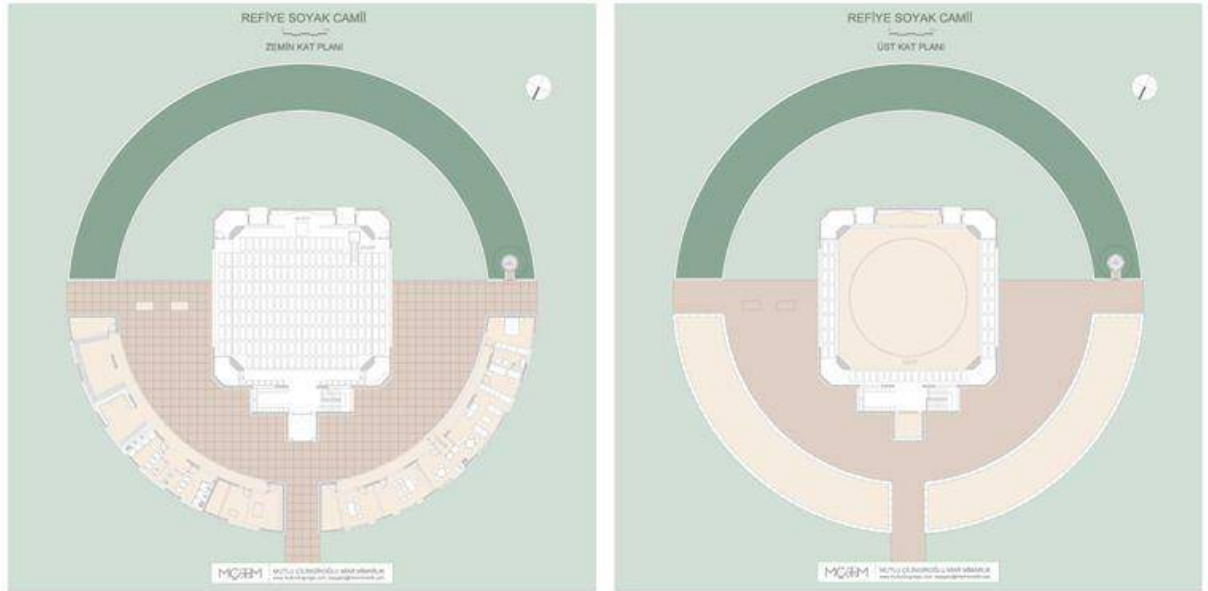
İstanbul Yenişehir Yerleşmesi'nde, mimar Mutlu Çilingiroğlu tarafından Soyak Toplu Konut AŞ'ye ait yapı çok minimalist bir tavırla tasarlanmıştır. Kare planlı Refiye Soyak Cami, üçgen şeklindeki arsasının ortasında ve arsaya teğet büyüklükte dairesel bir form ile bunun içinde yer alan bir küpü anımsatmaktadır. (Bknz: Şekil 14.8 ve Şekil 9).

İbadetin yapıldığı ana kütleyle kucaklayan ve yardımcı işlevlerin yer aldığı yapı, aynı zamanda girişteki iki duvarı oluşturmaktadır. Buradan geçildikten sonra ana yapı yalın formuyla karşımıza çıkmakta ve burada bir iç avlu ile birlikte güneyde yer alan yeşil alana açılmaktadır.

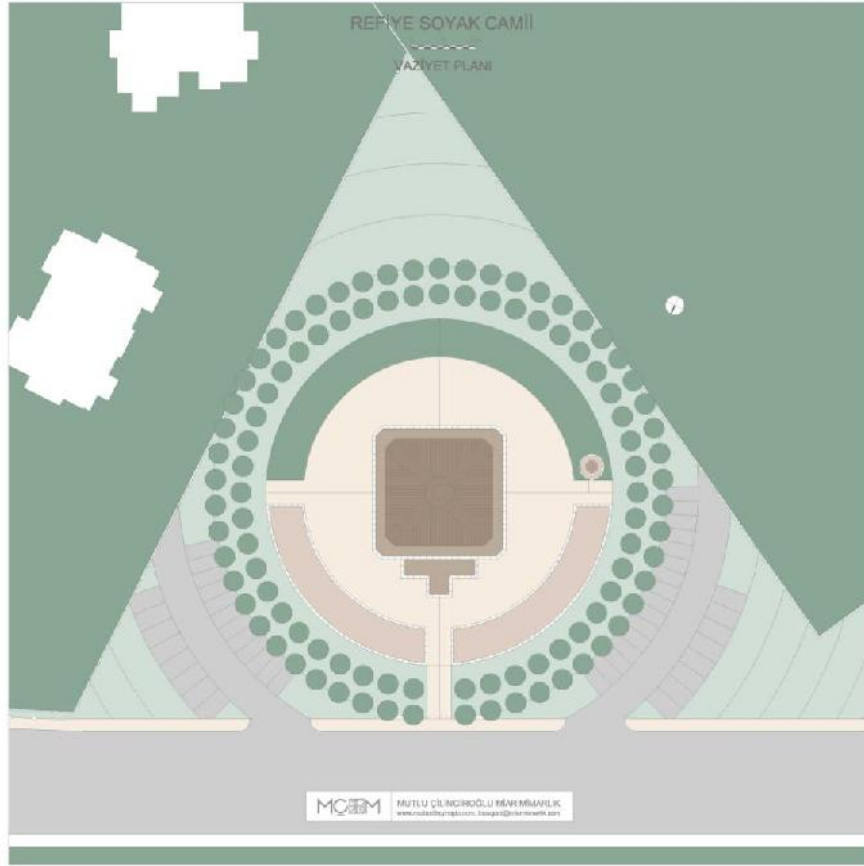
İslamın ana öğelerinden Kabe'nin kelime kökeninin küp olması, ibadet mekanının tasarımını küp şeklinde yapma fikrini getirmiştir.

Refiye Soyak Cami'nin dış cephesinde yer alan çağdaş ve modüler prekast yapı malzemesi beyaz fibrobeton kaplama kullanılmıştır. Bu malzeme bütünlüğü ile binanın sade görünüşünün daha vurgu kazanması için, ana kütlede, yardımcı mekanların kaplanmasında ve minarede kullanılmıştır. Beyaz rengin hakim olduğu, düz ve yalın çizgilerle tasarlanmış cami'nin iç mekanda da bu sadelik sürdürülmüştür. (Bknz: Şekil 14.10).

İç mekanın gün boyu dolaylı ışıkla aydınlanması sağlanmıştır, Kibleyi vurgulayan mihrap da dolaylı olarak aldığı gün ışığı ile vurgulanmıştır. Yapay aydınlatma elemanları da, tek tip objeyle tasarlanarak, bu anlamda da sadelik elde edilmiştir.

Şekil 14.8: Refiye Soyak Cami Planı
(www.arkiv.arkitera.com)

Şekil 14.9: Refiye Soyak Cami Vaziyet Planı
(www.arkiv.arkitera.com)

Şekil 14.10: Refiye Soyak Cami
(www.arkiv.arkitera.com)

5.1.5. Çamlıca Cami:

Temmuz-eylül 2012 tarihleri arasında İstanbul’da açılan bir proje yarışması ile başlamış Çamlıca camii, farklı görüşlerin büyük tartışmalarına yol açmıştır. Cami için İstanbul'un silüetine ve kent dokusuna uygun, Osmanlı Türk mimari üslubunu yansıtacak, büyük ölçekte bir yapı istenmektedir. (Bknz: Şekil 14.11 ve Şekil 14.12).

“Cami, Üsküdar Çamlıca mevkisinde 57 bin 511 metrekarelik alan üzerinde inşa edilecek. Cemaat kapasitesi avlu dahil 30 bin kişi olarak tasarlanan cami, yaklaşık 15 bin metrekarelik alan üzerine oturtulacak. Camide 50’şer kişilik 10 derslik, 750 kişilik konferans salonu, 250 kişilik toplantı salonu, kütüphane, sergi salonu ile 3 bin 500 kişilik

otopark yapılacak. Cami bünyesinde, gasilhane ve yemekhane ile diğer teknik alanlar da oluşturulacak.” (Yazman, 2003).

“Üsküdar Çamlıca Mevkiinde, 2773 Ada 1 Parselde, 57.511 m² alan üzerinde ibadet ile birlikte eğitim ve sosyal kültürel ihtiyaçların karşılanması hedefi doğrultusunda; İbadet ihtiyacının karşılanmasına yönelik; cemaat kapasitesi avlu dahil 30.000 olarak tasarlanacak ve yaklaşık 15.000 m² alana oturacaktır. Eğitim ihtiyacının karşılanmasına yönelik; 50’şer kişilik 10 adet derslik, Sosyal kültürel ihtiyaçların karşılanmasına yönelik; 750 kişilik konferans salonu, 250 kişilik toplantı salonu, kütüphane, sergi salonu ile birlikte tasarımın gerektirdiği mekanlar ile, 1000 kişilik otopark düzenlenecek, gasilhane ve yemekhane ile birlikte diğer teknik alanlar da oluşturulacaktır.”(Yazman, 2012).

“6 minareli İstanbul'daki Sultanahmet, Mersin'deki Muğdat ve Adana'daki Sabancı Merkez Camisi'nin ardından, Türkiye'nin "7 minareli ilk camisi" olarak da tarihe geçecek olan cami Çamlıca Camisidir.” (Yılmaz,2013).

Şekil 14.11: Çamlıca Cami

Şekil 14.12: Çamlıca Cami

5.1.6. Konya Selçuklu Cami:

Konya Selçuklu Cami, Konya Selçuklu Belediyesi tarafından 2008 yılında 3647m² lik bir alana yapılması planlanmıştır. Mevlana'nın 800. doğum yıl dönümü ve UNESCO tarafından 2007 yılının Dünya Mevlana Yılı olarak ilan edilmesi nedeniyle, düzenlenen kutlamalar kapsamında bu caminin Konya'da yapılması planlanmıştır.

"Büyük Usta Mimar Sinan'ın yaptığı gibi çağının malzemesini, teknolojisini, mimarlık ve sanat anlayışını yorumlayan ve vurgulayan bir cami tasarımıdır." (Uludağ, 2012).

Proje tasarım ekibi, Orhan ve Zeynep Uludağ'a göre: *"Cami biçimsel özellikleri ve kompozisyonuyla Mevlana'nın tüm insanları kucaklayan felsefesini ve bu felsefenin temelinde yer alan sevginin yerden göğe doğru yükselişini ve Allah'a doğru uzanma arzusunu vurgulamaktadır." (Uludağ, 2012).*

5.2. İran:

5.2.1. Al Ghadir Cami:

“Cami yerel topluluğun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla ibadet alanları, kütüphane ve yardım kuruluşlarının ofislerinden oluşan bir programa sahip. 1980 senesinde inşa edilen yapının mimari ise Jahangir Mazlum Yazdı.” (Atasoy, 2012) (Bknz: Şekil 15).

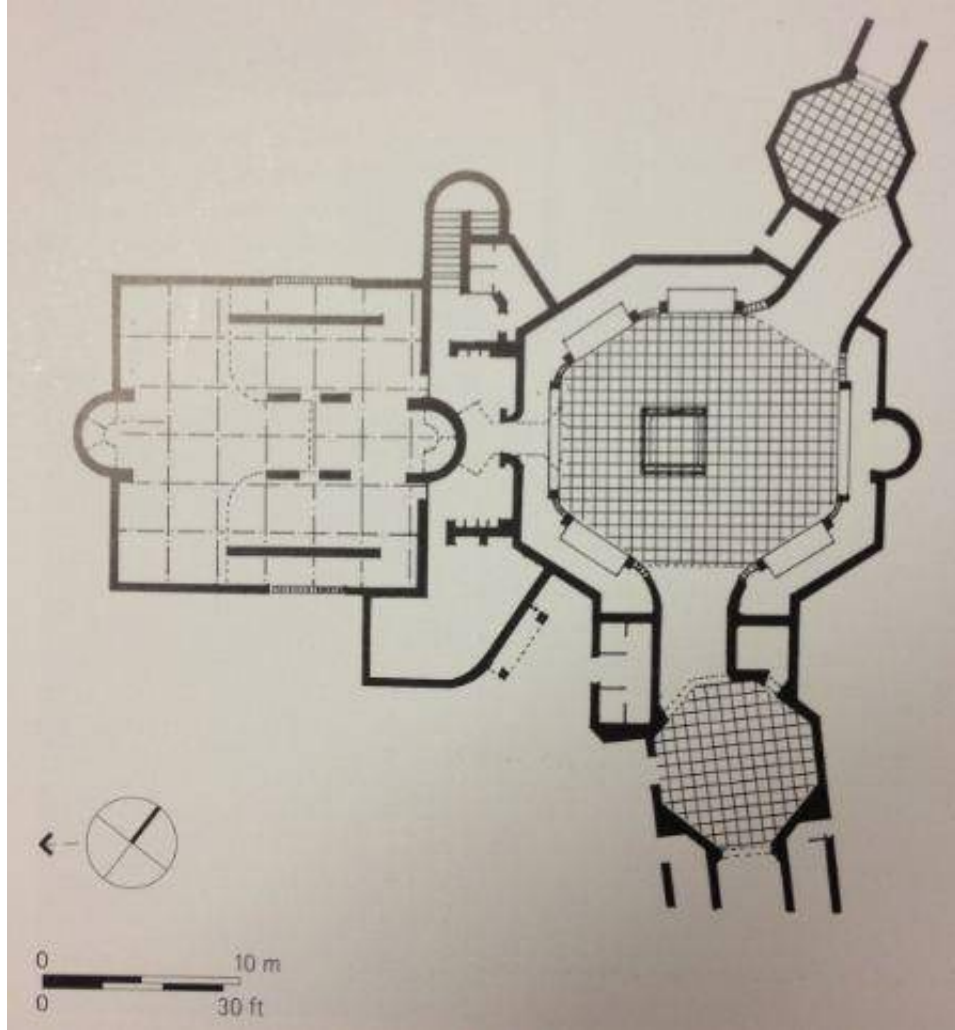
Şekil 15: Al Ghadir Cami

5.2.2. Jondishapur Üniversitesi Cami:

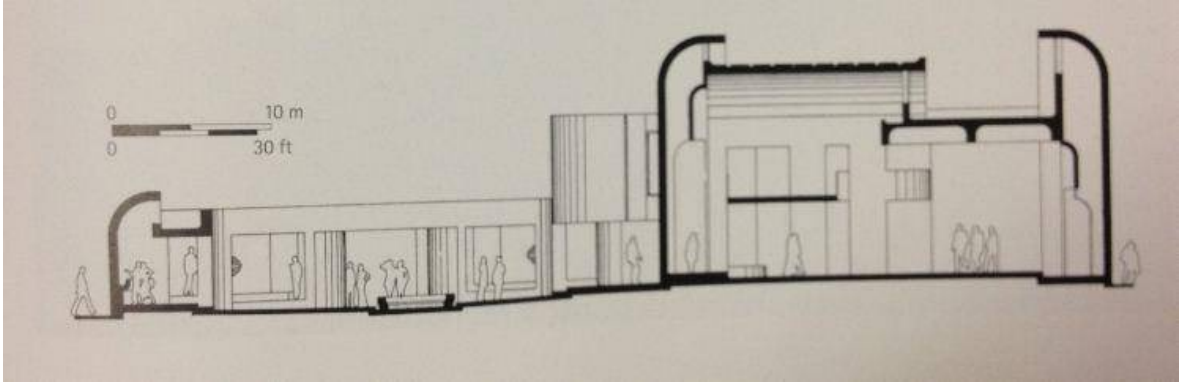
İran’da Şah Reza Pahlavi tarafından ülkede modernleşme çağdaşlaşma adına Jondishapur Üniversitesi kurulmuştur. Üniversitenin içinde pek çok yapı kompleksinin yapımı düşünülmüş, kafeterya, spor salonu ve cami gibi. Heykelimsi bir tavırla tasarlanan tuğla yapının köşeleri yuvarlatılmış ve çevresindeki diğer yapılardan ayıracak farklı bir tasarım kullanılmıştır. Bu çağdaş cami mimarisi, iç içe geçmiş küpler gibi görünsede; ana ibadet alanı sekizgen planlı ve düz damlıdır. (Bknz: Şekil 15.1 ve Şekil 15.2).

Küplerden elde edilmiş bu alanların küçük olanı cami’nin bayanlara özel bölümüne erişim sağlar, devam eden duvar kible duvarını oluşturur. Cami’nin iç mekanı iki çeşit gün ışığı

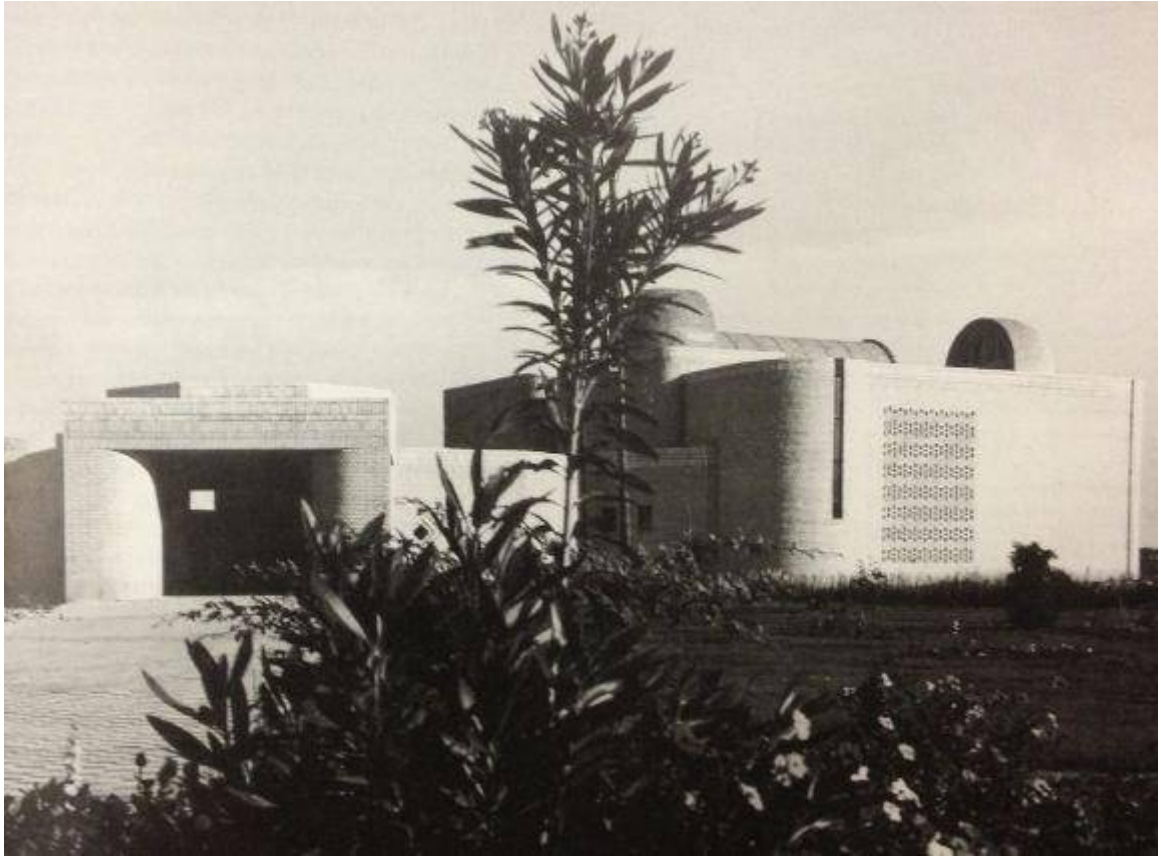
kaynağı ile aydınlatılır. Tuğla malzemenin renkleri sade olarak muhafaza edilmiş, duvarlarda ve zeminde kullanılmıştır. Renk uygulaması cami de minare ve mihrap aksında vardır. Kemerler, kubbeler geleneksel İran motif ve figürleri ile bezenmiştir. (Bknz: Şekil 15.3).

Şekil 15.1: Jondishapur Üniversitesi Cami Planı
(Holod, Khan, 1997)

Şekil 15.2: Jondishapur Üniversitesi Cami Kesit
(Holod, Khan, 1997)

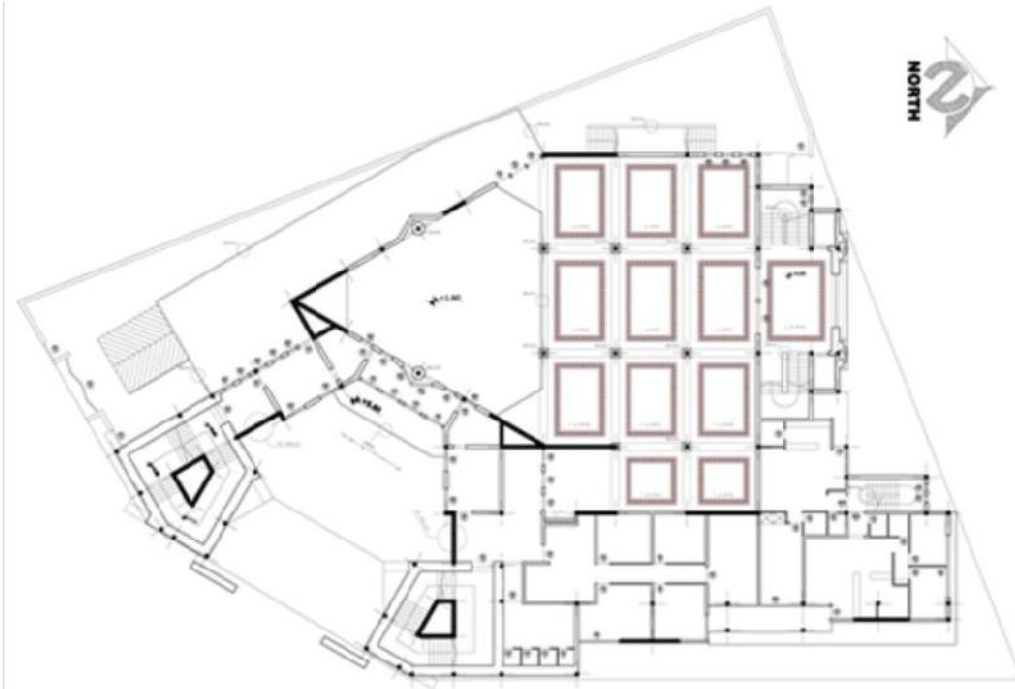
Şekil 15.3: Jondishapur Üniversitesi Cami
(Holod, Khan, 1997)

5.2.3. Seyyed Alshohada Cami:

2003 yılında İran'ın başkenti Tahran'da 11.000 metre kare alan üstüne inşa edilmiştir. Eski dokuyu bozmadan yeni ve modern bir doku ile iç içe, günümüz teknolojisi ile inşa edilen cami'de mimar; binada post modern bir tasarım yaratmayı amaçlamış.

Minimum taşıyıcı ile çözümlenmiş planda; ana girişten sonra, açık anfi tiyatro şeklinde tasarlanmış bir mekan ortaya çıkıyor. İç mekanı İran dini usüllerine göre ibadet için uygun şekilde tasarlanmıştır. Dikey ve yatay hatlarda merdiven ve asansörler çözümlemeleri yapılmış cami'de minarede aynı düzlemler içinde yerleştirilmiştir. (Bknz: Şekil 16).

Dış cephesi klasik İran cami mimarilerinden çok farklı olan bina, yalın ve renksiz bırakılmıştır. Her cephesinin görünümü birbirinden farklı olarak tasarlanmıştır. (Bknz: Şekil 16.1).

Şekil 16: Seyyed Alshohada Cami Planı

Şekil 16.1: Seyyed Alshohada Cami

5.2.4. Quds Cami:

Tahran’da 56000 metre kare cami ve 21000 metre kare büyük bir ticari bina (hem cami hemde vakıfa ait); kademeli ve kot farkları içinde inşaa edilmiştir, üçgen bir vaziyet planı alanına oturmuştur. Mohandesin Moshaver mimarlık grubu tarafından yapılmıştır.

Şehir merkezine yakın ve ulaşım konusunda rahat bir yere konumlandırılmıştır. Quds Cami eski İran mimarisi, İslam mimarisi ve İran halkının dini görüşünü çağdaş bir şekilde yansıtacak şekilde planlanmıştır. Yeni malzemeler ile geleneksel ritim ve intizam korunmuştur.

Quds cami’nin kubbesi form olarak biraz daha farklıdır. Az eğimli beton bir kubbesi mevcuttur, ve ana giriş dev bir taç kapı ile vurgulanmıştır. (Bknz: Şekil 17). Dört adet ibadet salonu ile 300 ve 100’er kişi kapasitesine sahiptir, ve kütüphanesi mevcuttur. Daha küçük olan ibadet alanları aynı zamanda din ve Kuran dersleri için sınıf olarak kullanılmaktadır. İçmekan tasarımı tamamen merkez alanı işaret edecek şekilde yapılmıştır. Gün ışığını kırıcı paneller ile aydınlatılmıştır. Ana ibadet alanları, namaz

esnasında huzur ve ibadete odaklanma sağlaması için sade ve yalın yapılmıştır. (Bknz: Şekil 17.1).

Şekil 17: Quds Cami

Şekil 17.1: Quds Cami

5.3. Umman Sultan Kabus Cami:

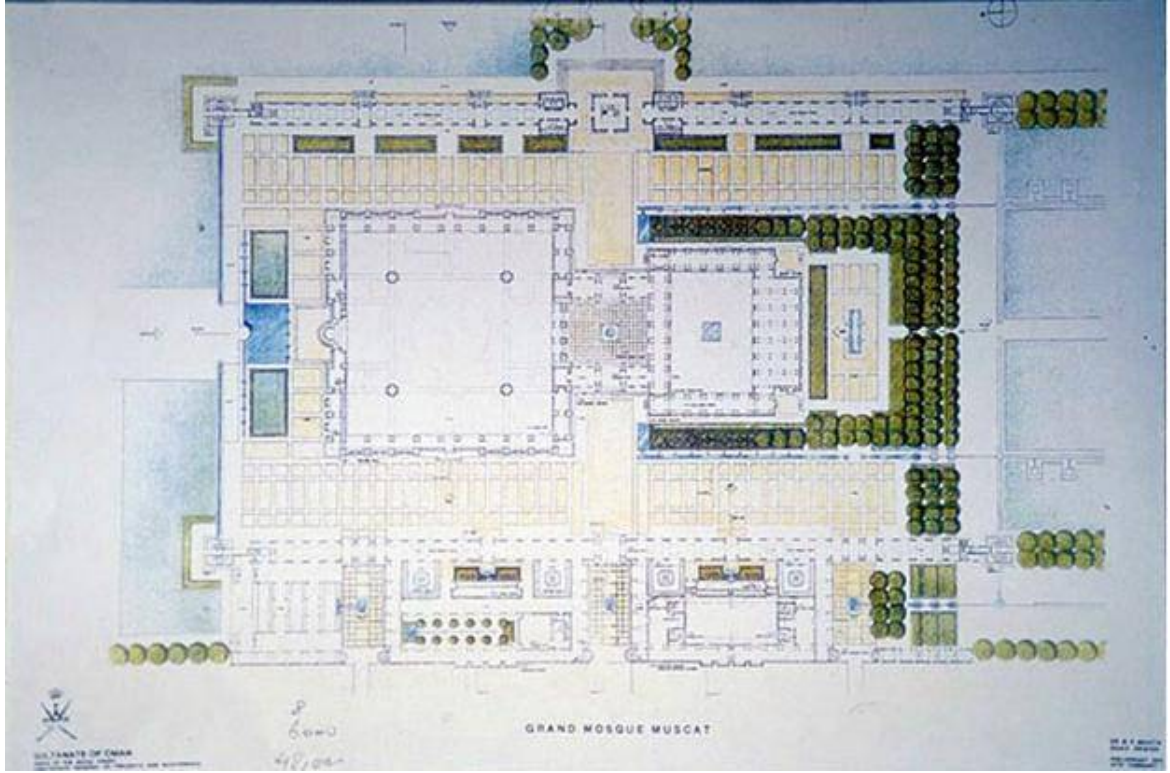
Ortadoğu'nun ikinci büyük camisi olan Sultan Kabus Büyük Cami, Umman'da bulunuyor. Sultan Kabus Cami bütün medeniyetlerin harmanlandığı bir üslup ile inşa edilmiş.

1995 yılında başlanan camii 2001 yılında tamamlanmıştır. Cami ve külliyesi 40.000 metrekaarelik bir alan üzerine inşaa edilmiştir. 6600 kişilik bu yapının; 750 kişilik bayanlara özel bölümü de mevcuttur. İç ve dış avluların kullanımı ile beraber camii 20.000 kişiye hizmet edebilecek büyüklükte bir yapı halindedir. (Bknz: Şekil 18).

Sultan Kabus Cami bütün üslupları içinde toplayan bir üslup ile ortaya çıkıyor. İç mekanların tasarımında hem İslam medeniyetlerinden, hem de İslam öncesi medeniyetlerden esinlenildiği görülmektedir.

Revaklarda bu karışmış üslupları görmek mümkündür. Kuzey revaktaki süsleme ve motifler, Umman ve Arap motiflerinden esinlenmelerle ile başlıyor. Osmanlı, Memlük, Eski Mısır, Mezopotamya ve Bizans sanatları ile devam ediyor. Güney revakta ise Hicaz, İslam Hint, Babür, Timur, Safeviler'e kadar bütün medeniyetlerin süsleme ve motif üslubunun kullanıldığını görüyoruz.

Devasa ama bir o kadar da zarif olan merkez kubbe altın mozaikli camekan oluşmaktadır. (Bknz: Şekil 18.1). Cami'deki beş minare, İslam'ın beş şartını temsil ediyor. Avlunun ortasında bulunan minarenin yüksekliği 91.5 metre. Sınırları çevreleyen dört minarenin ise yüksekliği 45 metre.

Şekil 18: Sultan Kabus Cami Planı

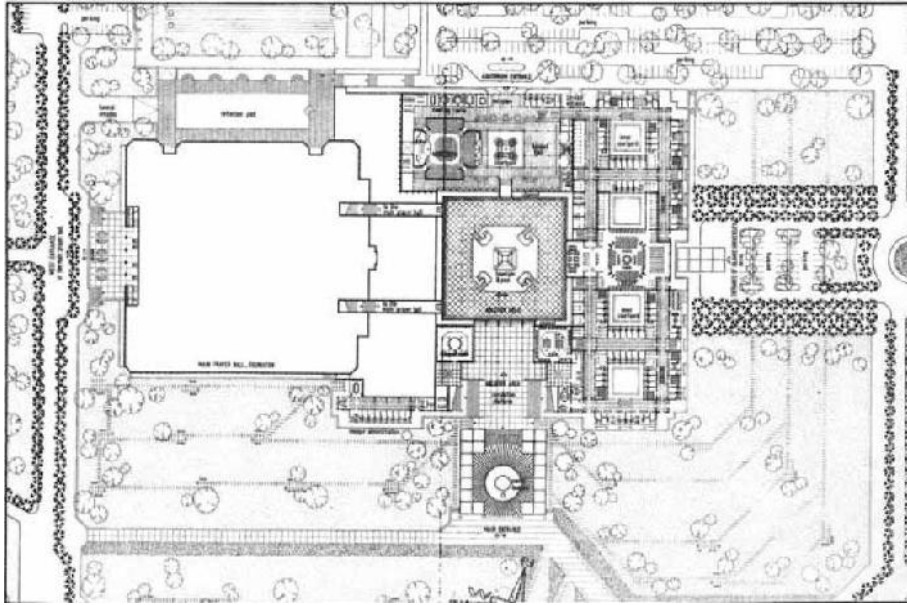

Şekil 18.1: Sultan Kabus Cami

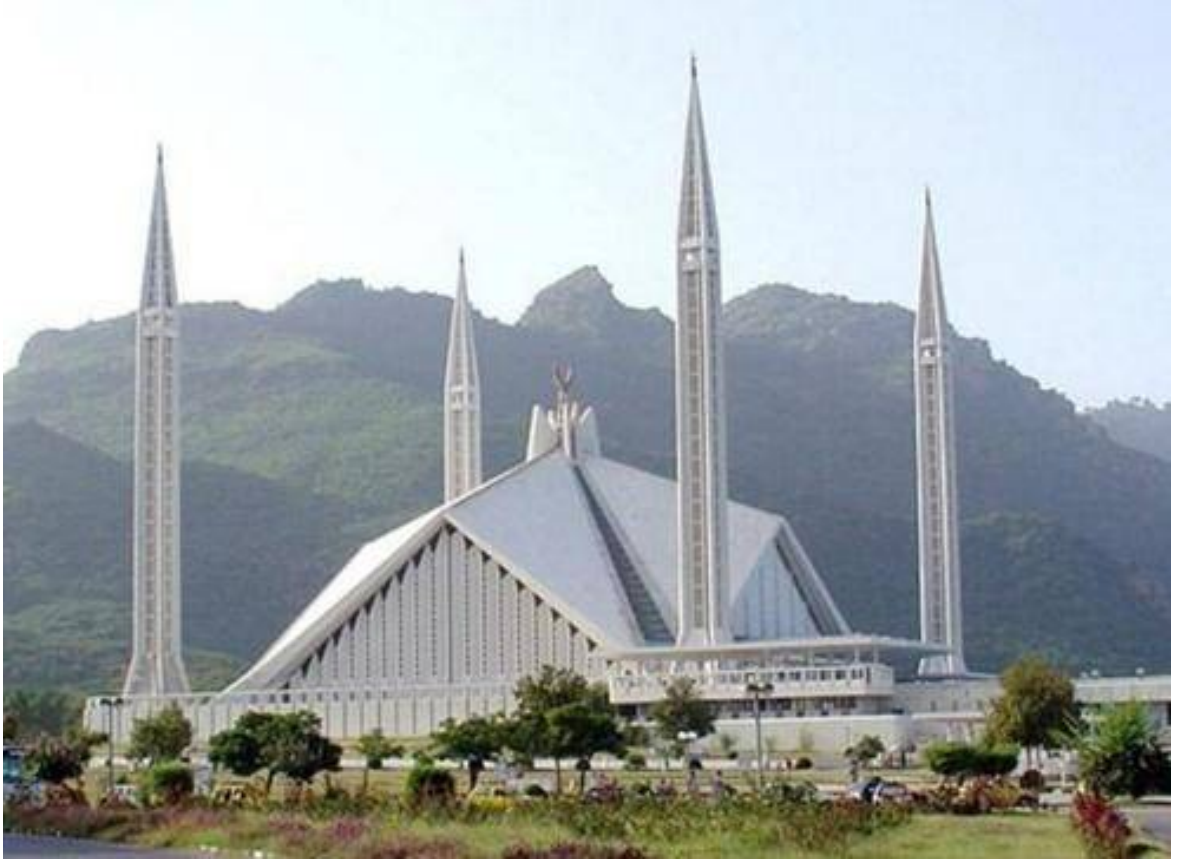
5.4. Pakistan Faysal Cami:

Mimari Vedat Dalokay tarafından tasarlanan cami, Pakistan'ın en büyük dünyanın ise 6. büyük camisidir. Faysal Camisi, kentin kuzey ucunda, Himalayalar'ın en batı etekleri olan Margalla tepelerinin önünde yaklaşık 200 dönüm bir parkın içinde yer alıyor. Cami 5000 m²'lik alana sahiptir.

Caminin planı, Türk camilerindeki merkezi plan anlayışına benzemekle birlikte daha bütünsel bir plana sahip. (Bknz: Şekil 19). Çadır strüktürünü andıran kabuğun girişleri köşelerdendir. (Bknz: Şekil 19.1). Cami tamamen modern bir iç mekana sahiptir. Caminin kabuğu kırma plaklardan oluşmaktadır. Bir piramidin yüzeyleri gibi bir araya gelen plakların arasında bırakılan boşluk sayesinde yapı hem ışık almakta, hem de doğal olarak havalandırılmaktadır. (Bknz: Şekil 19.2). Bu şekilde çatı strüktürünün aralarından ışık alması hem iç mekanda etkileyici bir aydınlatma yaratıyor hem de taşıyıcıların gizlenmesi sağlanmış oluyor. Caminin dört adet ince uzun ve sivri minareleri de Türk camilerini hatırlatan bir tasarım öğesi olarak görülüyor.

Şekil 19: Faysal Cami Vaziyet Planı.

Şekil 19.1: Faysal Cami

Şekil 19.2: Faysal Cami İç Mekan

5.5. Endonezya İstiklâl Cami:

Endonezya'da başkent Cakarta'da bulunan İstiklâl Cami, Güney Asya'nın en büyük camisidir. 1984 yılında Endonezya hükümeti tarafından inşa edilen camide (Bknz: Şekil 20); 120 bin kişinin aynı anda namaz kılabilmesine olanak sağlıyor.

Dikdörtgen şeklindeki ana namazgah alanı üstü, 45 metrelik küresel bir kubbe ile örtülüyor ve 12 dairesel sütun ile desteklenmektedir. Ana namazgâh bölümüne geçiş küçük bir kubbe ile örtülü olan başka bir mekandan sağlanıyor.

Camilerde yanyana saf tutma vardır, bu yüzden önceki cami tipleri hep enine gelişim göstermektedir. Fakat İstiklal Cami'de saf tutma mevcut değildir. Büyük bir yapı olmasına rağmen katlara ayrılmıştır. Namazgâh dikdörtgen payandalar ile bölümlendirilmiş ve bu bölümler üzerinde 4 katlı balkonlar bulunmakta, köşelerde yer alan merdivenler bütün katlara ulaşım sağlıyor.

Cami ibadet haricinde ayrıca panel, sergi, seminer, konferans, kermesler kadın ve çocuklara özel faaliyetler gibi sosyal ve kültürel aktivitelere de imkân sağlayacak bölümler barındırıyor.

Şekil 20: İstiklâl Cami

5.6. Mısır İskenderiye Cami (International Garden Mosque):

“1989 senesinde inşa edilen caminin tasarımcısı Mohsen Zahran. Yapı, üçgen kesitli çatı penceresi, girişteki abdest alanının üstünde yer alan, kadınların ibadet etmesi için tasarlanmış bir asma kat, herhangi bir kolonun yer almadığı ibadet alanı ve dış duvarların tabanında yer alan yansıtıcı havuz gibi daha önce karşılaşılmamış öğelere sahip.” (Atasoy, 2012). (Bknz: Şekil 21).

Şekil 21: Mısır İskenderiye Cami

5.6. Avrupa:

5.6.1. Köln Merkez Cami:

“1984 yılından itibaren Köln'de büyük bir cami yapılması için Almanya'daki Müslümanlar bir araya geldi. Uzun yıllar süren mücadeleden sonra nihayet gerekli izinler alınabildi ve Diyanet İşleri Türk İslam Birliği (DİTİB) tarafından 2009 yılında inşaatı başlandı. Köln Merkez Cami'nin Osmanlı mimarisi ile yapılması ve minarelerinin 65 metre yükseklikte olması kararlaştırılmıştı. Ancak mimari projenin onaylanmaması sürecinde geleneksel islam mimarisinin Alman kültürüyle uyuşmadığı gerekçesi ile batılı, modern bir mimariye onay verildi. Hatta bu süreçte caminin iç dekorasyonunu Alman kültürüne uymadığı gerekçesiyle müdahaleler edilerek, süslemeler bile değiştirildi.” (Dünya Bülteni/ Haber Merkezi,?). (Bknz: Şekil 22 ve Şekil 22.1).

Şekil 22: Köln Merkez Cami
(Dünya Bülteni/ Haber Merkezi)

Şekil 22.1: Köln Merkez Cami
(Dünya Bülteni/ Haber Merkezi)

5.6.2. Paolo Portoghesi Cami:

Avrupa'daki en önemli camilerden biri Roma Merkez Cami (Paolo Portoghesi). (Bknz: Şekil 23). Bu caminin tasarımının temelinde, İslam geleneğiyle bir bağlantı kurulmak istenmiş; ama aynı zamanda Roma kentinin doğal çevresiyle uyum sağlaması da dikkate alınmıştır. Her iki kültürde de varolan farklılıklara karşın, tarihi gelişmelerindeki ortak köklere ve benzer yaklaşımlara dikkat çekilerek yapılmaya çalışılmıştır.

Üç adet kareden oluşan planlı, üstüne oturan büyük bir kubbe ve onun çevresinde küçük kubbeler dizilmesiyle oluşmuştur. Minaresi 40 m olarak planlanmışsa da; Roma'nın mevcut imar yasakları ve çeşitli sosyal- politik sebeplerden dolayı çok görünürlük kazanması istenilmeyen minareleri yalnızca 25 metrede kalmıştır.

Şekil 23: Roma Merkez Cami (Paolo Portoghesi)

Betonarme taşıyıcılar üzerine oturan kubbeli caminin kolonları dört başlı olarak tasarlanmış. Kolonların sonunda oluşan mekanları yukarıda örten kubbeler, İslam mimarisinin bir yapı ögesi olan kaburga kubbe ilkesine göre şekillendirilmiş. Yarım ay biçimindeki betonarme kubbeleri niteleyen yedi basamaklı yapı ise, gökyüzünü simgeliyor.

Çatıya ulaştığında dallanan bir ağaç kolunu andıran bu zarif kolonlar (Bknz: Şekil 23.1), sembolik olarak dua etmekte olan elleri tasvir etmekte. Kolonlu betonarme sistemde taşıyıcılık önemi azalan kubbe ise, Portoghesi'nin camisinde mekana bol miktarda ışık alınmasını sağlıyor.

Şekil 23.1: Roma Merkez Cami Kolon Detayları

6. Değerlendirme:

Tarihsel süreçte Cuma/Anıtsal camiilerin her yeni kurulan devlet ve uygarlıkla birlikte İslam dinin de simge yapı olarak ele aldığını görüyoruz. Devletin gücünü ve prestijini gösteren büyüklükte ve ölçekte, mimari karaktere sahip, mimari erkte ve güçte yapılardır. Bu teknolojik ve mimari üstünlüğü gösterme yarışı 20. yüzyılda Endüstri Devriminin yaygınlaşması ve yer etmesiyle, cami mimarlığının yapısı değişmiştir. Mimarlıkta modern hareketin başlamasıyla beraber (Modern Mimarlık) tümenden değişen mimarlık tasarım ilkeleri cami mimarlığını da etkilemiş önceki dönemler de olduğu gibi bir cami mimarlığın kalmamıştır.

İslam dünyasına baktığımızda farklı medeniyetlerin ve kültürlerin yansımalarını camilerde görmekteyiz. İslamiyette herkesin eşit tutulması ve ibadet esnasında yan yana saf tutmanın getirdiği enine gelişen plan tipi ortaya çıkmıştır. İslam devletlerinin kurulmasıyla birlikte merkezi planlı camiler ortaya çıkmış. Bu merkezi plan, bir kubbe ile vurgulanıp; ilk anıtsal camiilerde gördüğümüz tek kubbeli mekezi planlarda bu etkiyle devam ediyor.

Bu gelişimlerin devamında oluşan mihrap karşımıza çıkar. Şam Emeviye’de gördüğümüz mihrap önü kubbeli ve enine gelişim gösteren bu yapı 21. yüzyıl konjüktüründe baktığımızda zamanına göre gelişmiş ve detaylı bir yapıdır. Gaznelilerin bu camii yapısı tipini devam ettirdiklerini görmekteyiz. Enine gelişim gösteren bu yapı tipleri daha sonraları ölçek olarak daha büyürler ve ordugah tipi camiilerin oluşunu sağlarlar, az olmalarına karşın ordugah tipi camiler de mevcuttur.

Cami mimarisinin yüzyıllar boyunca gelişen mimari tarzı; Abbasi döneminden beri uygulanan çok ayaklı düz damlı Ulu camii şemasının Anadolu Selçukluları aracılığıyla, Osmanlı’ya geçmiş halidir. Osmanlı’nın son dönemlerine bakıldığında cami mimarisinde yeni bir değişim ve dönüşümün arzulandığını ve bu bağlamda farklı örnekler üzerinde çalışıldığını görüyoruz.

Birbiri ile yarışır halde yapılan anıtsal/cuma camii yapılarının tarihsel süreçte baktığımızda; farklı Türk İslam Devletlerinde, ilk Anıtsal/Cuma cami Şam Emeviye örneğine dayanarak kendilerine özgü geliştirdiği yapılar; Selçuklulara ve Osmanlı İmparatorluğuna kadar gelmiştir. Selçuklu ve Osmanlı devletlerinde de cami mimarisi konusunda farklı ve özgün yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Osmanlı İmparatorluğu sırasında,

İslam başkenti olarak şekillenen İstanbul'da; dönemin mimar başı Koca Sinan bütün merkezi planlı camii varyasyonlarını denemiştir.

20. yüzyıl içerisinde Türkiye'ye baktığımızda, Cumhuriyetin ilk yıllarında camii inşası önemli bir problem oluşturmamıştır. Ancak 1950 yılı sonrasında özellikle 1980 sonrasında cami sayısındaki büyük artış, yapıların niteliklerini düşürmüştür. Bu noktada, anıtsal/cuma cami yapılışının terk edilmesi, bazı noktalarda yanlış yapılaşmaların içinde kutsal camilerinde yer alması ile beraber kullanışsız ve gereksiz bina yığınları oluşturmaktadır.

7. Sonuç:

Günümüzde, cami mimarisinin çağdaş üslup arayışında; son elli yıl içerisinde dünyada ve Türkiye'de inşa edilen camilerin niteliği, çağdaş mimarinin en önemli sorunlarından birini

oluşturmaktadır. 20. yüzyıl'da ortaya çıkan çağdaş cami kavramının Endüstriden etkilenmiş ve cami mimarisi bu bağlamda yön değiştirmiştir. Cami mimarlığına olan bakış açısı değişmiş, ve dolayısıyla cami mimarlığı; endüstri toplumuna geçişte hızla değişen ve dönüşen, hızlanan yaşamın dışında kalmıştır.

Dinsel yapılar tarih boyunca her zaman en önemli yapılardır. Hükümdarın, padisahlar, krallar, zenginler, pasalar v.b kişilerin hiçbir masraftan kaçınmadan yaptırdıkları camiiler, önceki dönemler için çok önemli yaptırımlar ve önemli yüce bir görevdi. Osmanlı döneminde de hükümdarın gücünü simgeleyen en önemli hizmet câmiilerdi. Ancak günümüzde camiler, yerine prestij yapıları ve devletlerin güç gösterileri daha başka yapılar tarafından simgelenmektedir; barajlar, gökdelenler, is merkezleri v.s.

Camiler, zamanında büyük mimarların, padisahların, para ve ün sahibi soylu insanların, kültür beğeni ve bilgi düzeyi yüksek kisilerin himayesi altında iken; günümüzde kişiler banka binaları, holdingler, alışveriş merkezleri ve lüks otellere yönelmişlerdir. Dolayısıyla yeni devrin prestij yapılarının tasarımları üzerinde çalışan mimarlar camiilerden oldukça kopmuşlardır. Cami yapımı kültürü ve bilgisi daha düşük, ekonomik gücü sınırlı bir sınıfın elinde kalmıştır. Cami yaptırma ve yapma, müteahhit ve kalfaların yaptığı bir iş haline gelmiştir. Var olan bu durum iki seçenek doğurmuştur. Birincisi var olan mevcut camilerde ibadete devam etmek ve ikincisi yeni camiiler inşa etmek olmuştur.

Bu anlamda cami denince akla gelen; bazı belli başlı simgelere (kubbe,minare) sahip camiler bilinmektedir. Türkiye'de bu bağlamda çoğunlukla Osmanlı mimarisinin Klasik Dönem olarak adlandırılan; 16. yüzyıl camilerinden örnekleri revaştadır. En tercih edilen şaheserleri Selimiye veya Süleymaniye camileridir.

Bir zamanlar dünya çapında dillere destan olmuş, onca görkemli caminin yapıldığı bir ülkede şimdi böyle camilerin yapılması veya yapılabilmesi öncelikle bilgisizlikten, estetiksizlik, genel ve mimari kültürün eksikliğinden ya da yozlaşmadan dolayıdır diyebiliriz. Osmanlı camileri ve mimarlık tarihi açısından vazgeçilmez önemleri olan bu seçilmiş camiler örnek alınmamakta ve kötü bir kopyalama yöntemiyle inşa edilirler. 21. yüzyıla uyarlanan bu geleneksel tarihselci bir anlayış içeren örneklerin inşası yapılırken; referans alınan binaların mükemmelliğinden uzak ve bozuk oranlı olması göze

çarpmaktadır. Aslında camii mimarisinin Türkiye’de daha özel ve duyarlı yaklaşılması gerekir.

Bu sorunlardan birisi yeni kent planlarının ortaya çıkışı ile birlikte, ülkede çarpık ve düzensiz kentleşmenin ve imar faaliyetlerinin hızının artması ve imar planlarında Cuma camilerine yer verilmemesinden kaynaklanıyor. Hızlı kentleşmenin neden olduğu çarpık yapılanmanın cami yapımını da olumsuz etkilediği özellikle ifade edilmelidir.

Endüstri devrimi sonrası Avrupa’da ortaya çıkan, şehircilik disiplini doğrultusunda kişi sayısına göre ibadet alanı bırakma ilkesi benimsenmiştir. Bir İslam ülkesi olan Türkiye’de bir Cuma cami, kavramı kaybolmuş ve Türkiye’de Cumhuriyet dönemi sonrası yapılan, mevzi imar planları, kent ölçeği imar planlarında; yer almamıştır.

Yeni inşa edilecek/yapılacak camilerin ilk bakışta, arsa seçiminde herhangi bir ölçütün bulunmadığını söylemek mümkündür. Bununla beraber inşa edilecek alanın, yerleşimin gereksinimi ya da yerleşim sakinlerinin talebi olmaksızın; gereğinden farklı ölçek ve boyutlarda binlerce cami inşa edildiği anlaşılmaktadır. Bu artışa paralel olarak camiiler biçimsel, oransal ve kurgusal olarak görülür bir deformasyona uğramıştır.

Çok yakın mesafelerde inşa edilmiş bu camiilerin aynı zamanda yan işlevlerle kalkınmaya çalışıldığıda gözlenmektedir. Türkiye’de bugün milyon nüfuslu kentlerde, ortaya çıkan bu niteliksiz camii mimarileri, bir anlamda aslında şehirlerin gecekondulaşması misali, camii mimarisini de gecekonduşturmuştur. Günümüzdeki camiilerin büyük çoğunluğunun zemin/bodrum katında marketler en göze çarpan örneklerdir. Bu yeni oluşmuş market artı camiden olan yapılaşmalar camiinin yaşaması için gelir gereksinimi olarak açıklanmaktadır. Ancak, mimari çözümün yetersizliği, alt katında bulunan işletmenin, camiinin genel mimarisine yakışmaması ve uyumsuzluğu çoğu zaman camiiden çok ön plana çıkmaktadır. Ayrıca bu ticari yapılaşmanın camiinin kutsal ve ruhani yapısına ters düştüğü aşikardır. Buna paralel olarak simgesel bir abartı, büyüklük, yükseklik ve çokluk, estetik kaygıların önüne geçmiştir. Örnek alınan Mimar Sinan’ın tasarım kriterlerinden uzaklaşmış, niteliksiz camii tipi üretilmeye başlanmıştır. Malesef bu son dönem

yapılaşmalar tüm kentlere egemen olmuş ve bu tipte cami mimarisi her yer için uyum sağlayacak biçimde yapılmıştır.

Cuma camisinin kayboluşu, ve yetersiz camiilerin, Cuma namazlarına ve cenazelere hizmet edememesi, aynı zamanda şehrin prestij yapılarının içinde yer alamaması; İslam dünyasına yakışır büyük şehirler için uygun değildir. 20. Yüzyıl Türkiye Cumhuriyetine yakışır bir prestij yapısı olacak nitelikte çağdaş formda bir Cuma camisinin bulunmaması, dikkat çekmiş ve tartışmalara yol açmıştır. Bu bağlamda verilebilecek örnek Çamlıca Cami ve onun hakkındaki tartışmalardır. Bu tartışmalar aslında siyasi boyutta olmasına karşın; ilgi çekilmek istenen odak aslında Cuma cami'sinin olmamasıdır, ve buna duyulan ihtiyaçtır.

Sonuç olarak bu çarpık yapılaşmanın önüne geçilmesi ve çoğunlukla 16. yüzyıl Osmanlı Mimarisinin taklitlerinden kaçılması için öncelikle modern teknolojinin getirdiği kolaylıklardan faydalanarak mimarlarca yeni tasarımlar yapılmalıdır.

Cami mimarisi tip proje ile değil bir müellif eliyle yapılmalıdır. Bununla beraber camiilere ayrılan kamusal alana yeterli bütçe ayrılmalıdır ve yeterli özenle konum seçilmelidir. Her köşeye konumlandırılan üç şerefeli çift minareli cami tipi yapmak ve bu camiileri güç gösterisi aracına çevirmek yerine nitelikli yapılar imal edilmelidir. Hem çevresine anlam katan hem caminin anlamına güç veren düzgün yapılaş topluluğu oluşturulmalıdır. Basit bir inşaat olarak görülmeden ayrıntılı ele alınmalıdır.

Bu doğrultuda mimarlık okulları/fakülteleri, dini mimari alanında çalışmalar yapmırlardır. Bunun nitelikli bir mimarinin gelişiminde pay gösterdiği ve ihtiyaç olduğunu yaşamakta olduğumuz yüzyılda görebiliyoruz. Okullarda; özellikle büyük projelerde camii mimarisine de yönelme yapılmalıdır. Mimarlık fakültelerindeki tasarım derslerinde farklı türlerde büyük projelerle çalışılsada, cami konusundan, uzaklaşmış bu yapı türü tasarımı, mimarlık tarihi içine hapsedilmiştir. Şüphesiz bilimsel bilgi olmadan günümüzde geçmişin taklidi veya kopyalarının sentezlendiği inşalarla çağdaş camii sorunsalı çözülemez.

Son dönemlerde cami alanında çağa, özgü yeni bir mimari tarzın geliştirilmesi yönünde bir özlemin oluşmuştur. Buna rağmen, Türkiye’de çağdaş üslup arayışındaki camilerin sayısının bu denli az olması şaşırtıcıdır. Bunun nedenlerinden biri camiideki bazı simgesel elemanların eskiyip anlatım ve etkileme güçlerini kaybediş olmasına rağmen halk tarafından benimsenip, değişime açık olmamasından kaynaklanır. Birçok insan tarafından camii kubbe ve minare ile özdeşleştirilmiştir. Çoğu zaman tasarımcının üzerinde; standartlaşmış düşünce kalıpları içerisinde hareket eden bir cemaatin baskısı ve sınırlandırmaları görülür. Günümüz tekniğin gelişmesi sonucu, modern teknoloji sayesinde yeni inşaat teknikleri ve malzemelerinden faydalanarak bilinen kubbe’nin mesafesinden faha fazla asılabilir, minarenin işlevi için yeni fonksiyonel tasarımlar oluşabilir.

Cami mimarlığında 21. yüzyıl Türkiye’sini, İran’ına, Mısırına yakışacak ve içerisinde belki biraz yerel özellikler katılmış, tasarımlar olması konusunda özendirilmelidir. Çağdaş teknoloji ve çağdaş sanat anlayışıyla günümüzün mimarisini oluşturmaya katkı arzusunun izleri, sayıca az olan çağdaş camiilerde az ya da çok görülmektedir. Bazı örneklerde kubbenin yeni bir teknolojik ifadeyle ele alındığı gözlenmektedir. Bu çağdaş camii mimarlığı örneklerine baktığımızda ortak olan noktanın her tasarımda birbirinden farklı örnekler yaratıldığına gözlenmesidir. Tasarımdaki bu arayış, halkın ve çoğu mimarin kafasındaki sabitleşmiş camii kalıplarının kırılmasındaki zorluktan gelmektedir.

KAYNAKLAR;

AKIN, Nur, BATUR, Afife, BATUR, Selcuk (1999), “Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyıl Uluslarüstü Bir Miras” İstanbul, ISBN: 975-7438-92-8

ALSAÇ, Üstün, (1973), “Türkiyedeki Mimarlık Düşüncesinin Cumhuriyet Devrindeki Evrimi”, Mimarlık Dergisi, 11-12: 12-25.

ARSEVEN, Celal Esad (1975), “Sanat Ansiklopedisi Cilt I” , Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

ARSEVEN, Celal Esad (1966), “Sanat Ansiklopedisi Cilt III” , Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

BAYRAM, Sadi, NARİNCE, Mehmet, (1999), “Türk Vakıf Şaheserleri”, Tsof Plaka Matbaa, Ankara, ISBN: 973-19-2317-4

BEHDJAT, Akbar (1978), “Büyük Selçuklu Mimarısının Gelişmesi”, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Türk ve İslam Sanatı Kürsüsü, İstanbul.

ÇEŞMELİ, İbrahim (2005), “Orta Asya Camilerinde Tipoloji (7-13. Yüzyıllar)”, Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, İstanbul.

DAVİES, J.G. (1982), “Temples Churches and Mosques, A Guide To The Appericiation of Religious Architecture”, The Pilgrem Press, New York. ISBN: 0-8298-0634-2.

DÜLGERLER, Osman Nuri, (2003), “Karamanoğluları Dönemi Mimarisi”, Sözcü Basım Yayın Dağıtım Pazarlama Ltd. Sti, Ankara, ISBN: 975-16-1851-7

GOODWIN, Godfrey, (1997), “A History Of Ottoman Architecture”, Thames and Hudson, London, ISBN: 0-500-27429-0

GÜNAY, Reha, (2002), “Mimar Sinan Ve Eserleri”, Yem, İstanbul, ISBN: 975-8599-21-6

HANÇERLİOĞLU, Orhan (2004), “Felsefe Sözlüğü”, Remzi Kitabevi, İstanbul, Ocak, ISBN: 975-14-0089-9

HASEKİ, Sezin, (2006), “20.Yüzyıl Çağdas Câmi Mimarisi’ne Ankara Örnekleri Üzerinden Bir Yaklaşım”, **Yüksek Lisans Tezi**, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

HASOL, Doğan (2002), “Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü”, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları İstanbul. ISBN: 975-7438-30-8

HOAG, John, (1987), “Islamic Architecture”, Electa Architecture, ISBN:1-904313-29-9

HOLDON, Renata, UDDINKHAN, Hasan (1997), “The Mosque And The Modern World”, Thames and Hudson, ISBN: 0-500-34155-9

KARPUZ, Prof. Dr. Haşim (2001), “Anadolu Selçuklu Mimarisi”, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya. ISBN: 975-6652-17-9

KAZICI, Ziya, (2003), “Osmanli Vakif Medeniyeti”, Bilge, İstanbul, ISBN: 975-8364-69-3

KIRKIL, Tolga (2008), “Adana Kent Merkezinde Cami Mimarisinin Geçmişten Günümüze Gelişimi”, **Yüksek Lisans Tezi**, Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Adana.

KOCAGÖZ, S., (1969), “Rüküs Camileri Gördükçe Biz Seni Hatırlarız.”, MD Mimarlık dekorasyon dergisi, (V.Dalokay özel sayısı), s.57,61.

KORTAN, A. Prof. Enis (1974), “Türkiye’de Mimarlık Hareketleri ve Eleştirisi 1960-1970”, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Ankara.

KURAN, Aptullah (1964), “İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami”, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Ankara.

ORAL, Murat, (2006), ‘‘Günümüz Cami Mimarisinde Kimlik Ve Nitelik Sorunu Konya Örneği’’, Doktora Tezi, T.C Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya.

ÖZKURT, Kemal (2005), ‘‘İsfahan’da Büyük Selçuklu Ve İlhanlı Dönemi Mimari Eserleri I’’, Doktora Tezi, T.C. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Van.

ULUDAĞ, Zeynep, Orhan (2012), ‘‘Mimarlıkta 25 Yıl’’, Rekmay Ltd. Şti., Ankara, Haziran. ISBN: 978-605-63187-0-2.

SÖZEN, Metin, GÜNER Sami (1988), ‘‘ARTS in the age of SINAN’’ Gem Ofset Matbaacılık Sanayi A.Ş.

TÜMER, Gürhan, (1992), ‘‘Yeni Câmiler’’, Yapı Dergisi, 122 :52-61.

<http://www.mimarlarodasi.org>

<http://www.arkitera.com>

<http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=48&RecID=1178>

<http://www.belgeler.com/blg/kwg/20-yzyil-ada-cami-mimarisine-ankara-rnekleri-zerinden-bir-yaklaim-an-approach-to-the-contemporary-mosque-architecture-through-the-20-th-century-samples-of-ankara>

<http://etarih.org/bilim/?sayfa=266175.409342.0.0.0.php&20.%20Y%DCZYILDA%20%D DSL%C2M%20M%DDMARLI%D0I>

<http://www.sancaklarvakfi.org/haberler.htm>

<http://www.rubasam.com/NewsDetail.Asp?NewsID=2388&Title=T%DDKA%92NIN-BALKANLAR%B4DA-CAM%DD-RESTORASYON-PROJELER%DD->

<http://www.arkitera.com/haber/mimarlik/detay/cami-mimarisinde-yeni-arayis/14131>

<http://www.mimarizm.com/kentintozu/Makale.aspx?id=377&sid=387>

<http://v2.arkiv.com.tr/p2668>

<http://arkiv.arkitera.com/proje/refiye-soyak-camii/1608>

<http://www.arkitera.com/haber/index/detay/camlica-camisi-icin-hafriyat-calismalari-basladi/12932>

<http://www.arkitera.com/haber/index/detay/camlica-camisi-icin-hafriyat-calismalari-basladi/12932>

<http://www.arkitera.com/haber/index/detay/camlica-camisi-icin-geri-sayim-basladi/11796>

<http://www.arkitera.com/yarisma/index/detay/istanbul-camlica-camii-mimari-proje-yarismasi/239>

<http://www.mimdap.org/?p=40618>

